

T.C.

Dicle üniversitesi Sosyal bilimler enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

İBN BERRECÂN TEFSİRİNDE İŞÂRÎ YÖN

Hamza AKKURT
15908009

Danışman
Prof. Dr. Muhammed ÇELİK

Diyarbakır 2019

T.C.
Dicle üniversitesi Sosyal bilimler enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

İBN BERRECÂN TEFSİRİNDE İŞÂRÎ YÖN

Hamza AKKURT
15908009

Danışman
Prof. Dr. Muhammed ÇELİK

Diyarbakır 2019

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “İbn Berrecân Tefsirinde İşârî Yön” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

07/11/2019

Hamza AKKURT

T.C

DİCLE UNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

DİYARBAKIR

Hamza AKKURT tarafından yapılan “İbn Berreân Tefsirinde İşârî Yön” konulu bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesinin

Ünvanı

Adı Soyadı

Başkan: Prof. Dr. Muhammed ÇELİK

Üye: Prof. Dr. H. Mehmet SOYSALDI

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yusuf HAKLI

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 07/11/2019

Yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım.

.../...../2019

Prof. Dr. Nazım HASIRCI

ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

(MÜHÜR)

ÖNSÖZ

Tefsir ilmi, Kur'ân-ı Kerim'in nüzulüyle başlamıştır. İlk müfessir, Resulullah (asm)'dır. Resulullah (asm), tebyîn görevinin (İnsanlara indirdiklerimizi onlara açıklamak için ve düşünsünler diye sana Kur'an'ı indirdik. Nahl 16/44. Ayet.) gereği olarak Kur'an-ı Kerim'i sahabeye tebliğ etmiş ve anlamadıkları noktaları onlara açıklamıştır. Ardından sahabe, tabiun, tebeutabiin bu görevi ifa etmiş ve bu çalışmalar günümüze kadar devam etmiştir. Bu süreçte farklı bakış açılarıyla birçok tefsir yazılmıştır. Bunlardan biri de, tasavvuf çerçevesinde değerlendirilebilecek işârî bakış açısıdır.

Hicrî V. yy.'da yaşamış olan İbn Berrecân'ın *Tenbîhu'l-Efhâm ila Tedebburi'l-Kitabi'l-Hakîm ve Taa'rrufi'l-Âyâtı ve'n-Nebei'l-A'zîm* adlı eseri işârî tefsir içerisinde değerlendirilmektedir. İbn Berrecân, fazla tanınmayan bir müfessirdir. Bunun sebebi, eserlerinin son yıllarda gün yüzüne çıkmasıdır. Bu itibarla, tez olarak İbn Berrecân'ın, *Tenbîhu'l-Efhâm* adlı eserinin işari yönünü ele aldık. Adı geçen tefsir, son yıllarda tahkik edilmiş ve bastırılmıştır.

İbn Berrecân ve eserleri ile ilgili ülkemizde bazı çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan biri, Mehmet Yıldız'ın *İbn Berrecân (v.536/1141) ve Tasavvuf Anlayışı* adlı doktora çalışmasıdır. Yıldız, bu araştırmasında genel olarak İbn Berrecân'ın tasavvuf anlayışını ele almıştır. Diğer bir çalışma, Hülya Küçük ve Hamza Küçük'ün *'Endülüs'ten Önemli Sima: İbn Berrecân'* adlı çalışmadır. Bu araştırma, İbn Berrecân ve yaşadığı muhiti konu edinmiştir. Bir başka çalışma, Abdulmuttalip Arpa'nın *İbn Berrecân ve el-İrşâd İsimli Tefsirindeki Fatihâ, Kehf ve Hucurât Surelerinin Tahkiki* adlı yüksek lisans tezidir. Bu tez, isminden de anlaşılacağı üzere bazı surelerin tefsirleri hakkında yapılan bir tahkik çalışmasıdır.

Bu araştırmalar öncelikle konunun önemini ortaya koymaktadır.

Biz ise çalışmamızda, İbn Berrecân'ın *Tenbîhu'l-Efhâm ila Tedebburi'l-Kitabi'l-Hakîm ve Taa'rrufi'l-Âyâtî ve'n-Nebei'l-A'zîm* adlı tefsirinin işârî yönünü ele aldık. Usûluddin ve furûuddin ile ilgili ayetlerin tefsirinin işârî yönlerine yer vermeye çalıştık. Ele aldığımız ayetlerin işârî yönlerinin daha iyi öne çıkması için çoğunlukla ele aldığımız ayetlerin meallerinin yanında Arapça metinlerine de yer verdik. İbn Berrecân'ın tefsirini kaynak gösterirken, dipnotta *Tenbîhu'l-Efhâm* olarak verdik.

Çalışmamız bir giriş, iki bölüm, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Giriş kısmında, İbn Berrecân'ın hayatını ele alırken, müfessirimizin yaşadığı yer olan Endülüs'ün İslami ilimler açısından önemini, ayrıca işârî tefsir ve meşruiyeti gibi konuları da ele aldık.

Birinci bölümde, İbn Berrecân'ın işari tefsirinin mahiyeti hakkında fikir vermesi için usulu'd-din ile ilgili ayetlerin tefsirini ele aldık.

İkinci bölümde ise yine İbn Berrecân'ın furu'ud-din ile ilgili ayetlere yaptığı işari tefsiri ele aldık.

Tezimizde İbn Berrecân'ın bu işari tespitlerini kaydettikten sonra çoğunlukla Razi tefsiri ile mukayese ettik. Bu şekilde, İbn Berrecân'ın işari tefsirinin makbul tefsir olduğunu göstermiş olacağımızı düşündük.

Konuyu tespitten kaynaklara muttali olmaya, planını oluşturmaktan son şeklini alıncaya kadar çalışmam boyunca benden yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Muhammed Çelik hocama en içten şükranlarımı sunarım.

Hamza AKKURT

Diyarbakır - 2019

ÖZET

İbn Berrecân, İslam kültür ve medeniyeti açısından çok önemli bir yere sahip olan Endülüs'te doğmuş ve orada yetişmiş olan bir şahsiyettir. Endülüs medeniyeti, zengin kültür ve birikimiyle birçok ilim adamı ve mutasavvıf yetiştirmiştir. İbn Berrecân, eserleriyle beraber, İslam bilim araştırmalarıyla son dönemlerde tanınmış olan bir şahsiyettir. Bundan dolayı onunla ilgili malumatlar kısıtlıdır. Onunla ilgili kısıtlı malumatların günümüze ulaşamamasının bir sebebi de Endülüs'te meydana gelmiş olan siyasi çekişmeler ve fakih-mutasavvıf karşıtlığıdır.

İşâri tefsir, Kur'an-ı Kerim'in batınî yorumlamaları içerisinde en muteber ve meşru olanıdır. İşâri tefsirin doğuşu ve işârî tefsir akımı, Hz. Muhammed (sav)'in dönemine dayandırılmaktadır. Bu araştırmamızda, işâri tefsir açısından önemli bir yere sahip olan İbn Berrecân'ın *'Tenbihu'l-Efhâm ila Tedebburi'l-Kitabi'l-Hakîm ve Taa'rrufi'l-Âyâti ve'n-Nebei'l-A'zim'* adlı tefsirinin işârî yönlerini ele aldık.

Anahtar Sözcükler

Endülüs, İbn Berrecân, İşâri tefsir Müfessir, Tefsir.

ABSTRACT

Andalus has great importance in terms of Islam culture and civilization. Andalus Civilization had brought up many scientists and Sufi with its rich and cultural background. Ibn Barraghan is one of those who had been brought up by Andalus Civilization. Ibn Barraghan is someone who has been known recently with his Islam Science research and his works. So, there is a limited information about him. There is another reason why the limited information has not reached; it is that there were political conflicts and controversy between scribes and Sufis.

Ishari Commentary is the most respected and valid one amongst the esoteric interpretations. The birth and movement of Ishari Commentary have been based on the time of Prophet Muhammed. We discussed ishari aspects of commentaries such as *İbn Barraghan, 'Tenbihu'l-Efhâm ila Tedebburi'l-Kitabi'l-Hakîm ve Taa'rrufi'l-Âyâtî ve'n-Nebei'l-A'zîm'* which have great importance in terms of ishari commentary.

Keywords

Andalus, Ibn Barraghan, Ishari commentary, Commentator, Commentary.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1
KONUMUZLA İLGİLİ BELLİ BAŞLI BAZI MESELELER.....	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	1
2. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI	2
3. İBN BERRECÂN'IN HAYATI, İLMİ ŞAHSIYETİ VE ENDÜLÜS	3
3.1. İbn Berrecân'ın Hayatı ve İlmi Şahsiyeti.....	3
3.2. Endülüs'ün İlmi, Siyasi ve Sosyal Durumu	8
4. İŞÂRÎ TEFSİR VE MEŞRUIYETİ.....	9
4.1. Tefsir ve İşârî Tefsirin Tanımı	10
4.2. İşârî Tefsirin Meşruiyeti.....	13
4.2.1. Kur'an'ın Konuya İşareti	14
4.2.2. Hz. Peygamber (s.a.v)'in Konuya İşareti	15
4.2.3. Sahabenin Konuya İşareti	16

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN BERRECÂN TEFSİRİNDE USÛLU'D-DİN İLE İLGİLİ AYETLERİN İŞÂRÎ YÖNÜ

1.1. ALLAH İNANCI İLE İLGİLİ AYETLERİN İŞÂRÎ YÖNÜ	19
1.1.1. Allah'ın Varlığının Delilleri ile İlgili İşaretler.....	19
1.1.1.1. Enfûsî İşâretler	19
1.1.1.1.1. Görme Yoluyla Yapılan İşâret	21
1.1.1.1.2. Akıl ve Dinleme Yoluyla Yapılan İşâret.....	22

1.1.1.2. Âfâkî Delillerle Yapılan İşâretler.....	23
1.1.2. Allah'ın Birliği ve Şirkin Reddi ile İlgili Ayetlerin İşârî Yönü.....	26
1.1.2.1. Müşriklerin İncancının Reddine Yönelik İşâretler	26
1.1.2.2. Teslis İncancının Reddine Yönelik İşâretler.....	27
1.1.3. Allah'ın Denginin Olmaması ile İlgili İşâretler	28
1.1.4. el-Esmâü'l-Hüsna ile İlgili İşâretler.....	29
1.1.4.1. Allah.....	31
1.1.4.2. er-Rahman- er-Rahim.....	32
1.1.4.3. es-Samed	34
1.1.4.4. el-Melik.....	35
1.1.4.5. el-Hâlık.....	36
1.1.4.6. el-Hâdî.....	37
1.1.4.7. el-Furkan	38
1.1.5. Kur'an-ı Kerim Harfleri ile İlgili İşâretler	38
1.1.5.1. Huruf-u Mukattaadaki İşâretler.....	39
1.1.5.2. Kur'an'da Geçen Diğer Harflerdeki İşâretler	43
1.2. AHİRET İNANCI İLE İLGİLİ AYETLERİN İŞÂRÎ YÖNÜ.....	44
1.2.1. Ahirete İman.....	44
1.2.2. Ahiret Yaşamına Hazırlık	45
1.2.3. Dünya Hayatının Asıl Hakikati.....	46
1.2.4. Ahiret Hayatı ile İlgili Konular	47
1.2.4.1. Berzah Âlemi	48
1.2.4.2. Kıyamet Alametleri.....	49
1.2.4.3. Kıyametin Kopuşu	50
1.2.4.4. Haşir.....	51
1.2.4.5. Hesap Zamanı.....	51
1.2.4.6. İnkâr Edenlerin Durumu	52
1.2.4.7. Cennet ve Cehennem ile İlgili Meseleler	53
1.2.4.8. Rü'yetulah	56
1.3. NÜBÜVET İLE İLGİLİ AYETLERİN İŞÂRÎ YÖNÜ.....	58
1.3.1. Nübüvvetin İspatı	58
1.3.2. Önceki Peygamberler	60

1.3.3. Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in Risaleti	61
1.3.3.1. Risalet Öncesi Dönem.....	62
1.3.3.2. Risalet Dönemi.....	63
1.3.3.3. Hz. Muhammed (sav)'e İnen Vahiy Şekli.....	65
1.3.3.4. Hz. Muhammed (sav)'in Fazileti	65
1.3.3.5. Hz. Muhammed (sav)'in Ümmeti	66
1.3.3.6. İslam Dini.....	67
1.3.4. Ehl-i Kitap İle İlgili İşaretler.....	68
1.3.4.1. Yahudiler.....	68
1.3.4.1.1. İddia Ettikleri Manadaki Şefaatin Reddi.....	69
1.3.4.1.2. Bakara Olayındaki İşaretler.....	70
1.3.4.2. Hristiyanlar.....	71
1.3.5. Kur'an-ı Kerim İle İlgili İşaretler.....	72
1.4. GÖRÜNMEYEN VARLIKLAR İLE İLGİLİ AYETLERİN İŞÂRÎ	
YÖNÜ.....	74
1.4.1. Melekler	74
1.4.2. Cinler.....	76
1.4.3. Şeytan.....	77
1.5. KADER İLE İLGİLİ AYETLERİN İŞÂRÎ YÖNÜ.....	78
1.5.1. Allah'ın Ezeli Olan Takdiri.....	78
1.5.2. İnkârcıların Kader Fikirlerini Ret.....	79

İKİNCİ BÖLÜM

FURÛU'D-DİN İLE İLGİLİ AYETLERİN İŞÂRÎ YÖNÜ

2.1. İBADETLER İLE İLGİLİ AYETLERİN İŞÂRÎ YÖNÜ	81
2.1.1. Namaz	83
2.1.2. Hac	84
2.1.3. Zikir.....	85
2.1.3.1. Zikrin Mefhumu	85
2.1.3.2. Zikrin Maksudı	86
2.1.3.3. Zikrin Faziletli Olanı.....	87
2.1.4. Sadaka	88
2.1.5. Dua	89

2.1.6. İstiğfar	90
2.1.7. Cihad	91
2.2. AHLAK İLE İLGİLİ AYETLERİN İŞÂRÎ YÖNÜ	91
2.2.1. Güzel Ahlak İle İlgili İşâretler	92
2.2.1.1. Sabır	92
2.2.1.2. Ahde Vefa	93
2.2.1.3. Tevbe.....	93
2.2.1.4. İlim	94
2.2.1.4.1. Nimet Açısından İlim.....	94
2.2.1.4.2. İlmin Talebi ve Tamamlanması	95
2.2.1.4.3. Âlimlere İşâret.....	95
2.2.1.4.4. İlmin Fazileti	97
2.2.1.5. Anne-Babaya İyilik	97
2.2.1.6. Hikmet.....	98
2.2.1.7. Takva.....	99
2.2.1.8. Sabır	100
2.2.2. Kötü Ahlak İle İlgili İşâretler	101
2.2.2.1. Cehalet.....	101
2.2.2.2. Cimrilik	102
2.2.2.3. Fitne	102
2.2.3. Nefis İle İlgili İşâretler	103
2.3. DİĞER BAZI MESELELER İLE İLGİLİ AYETLERİN İŞÂRÎ YÖNÜ .	104
2.3.1. Ahir zaman	104
2.3.1.1. Deccal ve Ye’cuc ile Me’cuc	104
2.3.1.2. İslam’ın Hâkimiyeti	107
2.3.2. Sosyal Hayat	109
2.3.3. Fenni İlimler.....	110
2.3.3.1. Zaman.....	111
2.3.3.2. Madde.....	111
2.3.3.3. Rüzgâr ve Bulutlar	112
2.3.3.4. Astronomi.....	113
SONUÇ.....	115
KAYNAKÇA	123

KISALTMALAR

b.	İbn
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
(cc)	Celle celaluh
çev.	Çeviren
DEÜİFD	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DÜ	Dicle Üniversitesi
h.	Hicri
hz.	Hazret
İFAV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
ö.	Ölüm
md.	Madde
M.Ü.	Marmara Üniversitesi
s.	Sayfa
(sav)	Sallallahu aleyhi ve selem
terc.	Tercüme
ts.	Tarihsiz
v.	Vefat

GİRİŞ

KONUMUZLA İLGİLİ BELLİ BAŞLI BAZI MESELELER

İbn Berrecân ve araştırmamız olan ‘İbn Berrecân Tefsirinde İşârî Yön’ konularıyla yakından bağlantısı olan bazı hususları bu başlık altında zikredeceğiz.

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Kur’an-ı Kerim, Hz. Muhammed (sav)’e nazil olan en son ilâhî kitaptır. Kıyamete kadar hükümlerinin geçerli olması itibariyle çağlar üstü mesajlar ihtiva eden, tahrif girişimlerine karşılık korumasını; yüce Allah (cc)’ın kendi üzerine aldığı mu’ciz bir özelliğe sahiptir. Bu mu’ciz özelliğiyle Kur’an-ı Kerim, daima canlı kalmış ve böyle kalacaktır.

Kur’an-ı Kerim’in önceki paragrafta zikrettiğimiz ve zikretmediğimiz özelliklerinden dolayı daima üzerinde çalışmalar yapılmış ve anlaşılmaya çalışılmıştır. Bunun neticesinde birçok tefsir ve Kur’an-ı Kerim’e dâir eserler ortaya çıkmıştır. Bu eserlerden birisi de araştırmamızın ana konusu olan, müfessirimiz İbn Berrecân’ın *‘Tenbihu’l-Efhâm ila Tedebburi’l-Kitabi’l-Hakîm ve Taa’rrufi’l-Âyâtî ve’n-Nebei’l-A’zîm’* adlı eseridir.

İbn Berrecân’ın tefsiri, birçok yönden ele alınabilecek bir tefsirdir. Onun tefsiri, hayatı ve fikriyatı çerçevesi içerisinde değerlendirildiğinde, tasavvuf düşüncesinden doğan tefsir çeşidi içerisinde sayılmaktadır. Biz de bu çalışmamızda, müfessirimiz İbn Berrecân’ın tefsirinin tasavvufî ve bâtinî yorum içerisinde değerlendirilen işârî yönünü ele aldık.

Araştırmamızın temel konusu, İbn Berrecân’ın tefsirinde tespit ettiğimiz ayetlerin işârî yönlerini ele almaktır. Bu çerçevede tezimizin adını, *‘İbn Berrecân Tefsirinde İşârî Yön’* olarak belirledik.

Müfessirimiz, çok yönlü biri olmasına rağmen hakkında çok az malumata sahip olduğumuz bir şahsiyettir. Hakkında az malumat olması, onu daha da önemli bir hale getiriyor. İşte, bu yönüyle müfessirimiz araştırmaya açık bir şahsiyettir. Araştırmamızı yaparken, onunla ilgili bilgiler sınırlı olduğu için, gerektiğinden daha fazla mesâî harcamamıza neden oldu. Bu sebeplerden dolayı konumuz daha da önem kazanıyor.

Tezimizin girişinde araştırma konumuzun önemi açısından müfessirimiz İbn Berrecân'ın hayatı, ilmi kişiliği ve şahsiyeti ile işârî tefsir ve meşrûiyeti ile ilgili konuların açıklamalarını yapmaya çalıştık.

Birinci bölümün içeriğini usulu'd-dîn konularına ikinci bölümünü ise usulu'd-din konularının ayrıntı konuları olarak addedilen; fûruu'd-dîn konularına ayırdık.

2. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Tezimizin konusu İbn Berrecân'ın, *'Tenbihu'l-Efhâm ila Tedebburi'l-Kitabi'l-Hakîm ve Taa'rrufi'l-Âyâtî ve'n-Nebei'l-A'zîm'* adlı tefsiridir. Tezimizi bir giriş ve iki bölümden oluşturduk. Bölümleri oluştururken İslam dininin ana ilkeleri ve prensiplerini barındıran usûlu'd-dîn ve bu ana ilkeler dışında tâlî konuları barındıran fûruu'd-dîn konularını dikkate alarak iki bölüme ayırdık.

Araştırmamızın giriş kısmını oluştururken; İbn Berrecân ve işârî tefsir ile ilgili kaynakça bölümünde zikrettiğimiz birçok kaynak ve eserlerden istifade ettik.

Araştırmamızın her iki bölümünde de incelemelerimizi yaparken öncelikli olarak İbn Berrecân'ın tefsirinden tespit ettiğimiz işârî yorumları ele aldık. Ayrıca, İbn Berrecân'ın yorumlarıyla kıyas edebileceğimiz Fahreddîn er-Râzî'in *Mefâtihu'l-Gayb* adlı tefsirinden de çokça istifade ettik. er-Râzî'yi tercih etmemizin asıl sebebi, İslam dünyasında eserlerinin makbul ve muteber bir nitelikte olmasıdır. Tezimizde geçen ve açıklamaya gerek duyduğumuz kavram ve kelimeleri de lügat, tefsir ve tefsir ile ilgili telif edilmiş klasik eserlerimizden istifade ederek açıklamaya çalıştık.

Araştırmamızda geçen ayetlerin konular ile ilişkileri bağlamında; bazı ayetlerin Arapça ve Türkçe metinlerini, bazı ayetlerin de sadece Türkçe metinlerini zikrettik. Ayetlerin meallerini Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın mealinden çıkardık.

Araştırmamız boyunca müfessirimiz İbn Berrecân'dan bahsederken 'müfessirimiz ya da müellifimiz' ifadelerini kullandık.

3. İBN BERRECÂN'IN HAYATI, İLMİ ŞAHSİYETİ VE ENDÜLÜS

Konumuzun değeri açısından, müfessirimiz İbn Berrecân'ın hayatı, ilmi şahsiyeti ve Endülüs hakkında açıklamalar yapacağız.

3.1. İbn Berrecân'ın Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

İbn Berrecân (v. 536/1141-2)'in hayatıyla ilgili tabakat ve tarih kitaplarından günümüze, kayda değer bilgiler gelmemiştir. Dolayısıyla onun nerede ve ne zaman dünyaya geldiğiyle ilgili olarak kesin bir yeri ve tarihi söylemek yanlış olur.¹

İbn Berrecân'ın isminin, 'İbn Ebi'r-Ricâl'in kısaltılmış hali olduğu söylenmiştir.² Künyesi ile beraber tam ismi, Ebü'l-Hakem Abdüsselam b. Abdurrahman b. Muhammed b. Abdurrahman el-Lahmî³ el-İfrikî⁴ el-İşbilî⁵dir. Tarihçiler arasında nerede doğduğu hakkında kesin bir bilgi olmadığı için "el-İfrikî sümme'l-İşbilî"⁶ de denilmiştir.⁷

¹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmilê li Kitabi's-Sıla**, thk. İbrahim el-Ebyari, Kâhire, 1989, s. 645; Mehmet Yıldız, **İbn Berrecân (v. 536/1141) ve Tasavvuf Anlayışı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Ankara, 2016, s. 16.

² Ahmed b. Mustafa Taşköprüzâde, **Miftahü's-Saade ve Misbahü's-Siyade fi Mevzuatü'l-Ulûm**, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1985, c.II, s. 98; Abbas b. İbrahim Semlali Merâkeşî, **el-İ'lâm bi-Men Halle Merâkeş ve Agmât mine'l-A'lâm**, el-Matbaatü'l-Melikiyye, Rabat 1977, c.VIII, s.474; Yıldız, **İbn Berrecân (v. 536/1141) ve Tasavvuf Anlayışı**, s. 17.

³ Lügat manası kesmek olan lehm, kırmızı yanaklı şişman manalarına gelir.

⁴ 'Afrikalı' demektir.

⁵ Endülüs'ün büyük şehirlerinden biridir.

⁶ 'Önce Afrikalı sonra İşbiliyeli' demektir.

⁷ İbn Hacer el-Askalanî, **Lisânü'l-Mizân**, Lübnan, 1971/1390, c.IV, s.13; Hülya Küçük-Hamza Küçük, "Endülüs'ten Önemli Bir Sima: İbn Berrecân", **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2002, c.14, sayı: 14, s.130; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmilê**, II, 645; Ebu Cafer Ahmed b. İbrahim b. ez-Zübeyr es-Sekafi el-Asîmi el-Gırnati, **Kitabu Sılati's-Sıla**, thk. Abdüsselâm Herrâs, Said A'râb, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şüuni'l-İslâmiyye, Rabât 1994, IV. bölüm; Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, Müessesetü'r-Risale, Beyrût 1985, XX, 72; Yıldız, **İbn Berrecân (v. 536/1141) ve Tasavvuf Anlayışı**, s. 17

İbn Berrecân Kur'an ilimleri, kelam, lügat, nahiv ve tasavvuf gibi İslami ilimlerin yanı sıra astronomi, matematik ve geometri gibi müspet ilimlerle meşgul olmuş bir İslam âlimidir.⁸ İbnü'l-Ebbâr (v. 658/1260) da İbn Berrecân'ın kıraat, hadis, kelam ve lisan gibi ilimlere vakıf olduğunu söyler ve ona 'Endülüs'ün Gazzali'si olarak isim verir.⁹

Endülüs kültür ve medeniyet açısından, İslam düşünce tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Batı'da akli faaliyetlere engellerin konulmasından dolayı karanlık bir çağ yaşanırken Endülüs'te ise İslam medeniyetinin güneşi altında birçok sahada ilerlemeler kaydedilmiştir. O dönemden günümüze kadar etkileri olan ve velûd kişiliklere sahip olan İbn Rüşd (v. 595/1198), İbn Arabî (v. 543/1148) ve İbn Berrecân gibi mümtaz şahsiyetler yetişmiştir.¹⁰

İbn Berrecân'ın öncesinde Endülüs'te etkin olan şahsiyetlerin ilki tasavvuf hareketini başlattığı söylenen Muhammed b. Abdillâh İbn Meserre (v. 319/931)'dir. Kurtuba'da yaşamış ve sonrasında itikadi bazı ihtilaflardan dolayı kendi takipçileriyle birlikte Kurtuba'da bir dağlık bölgeye çekilmiştir.¹¹ Bahsi geçen şahsiyetlerin dışında Ebu Bekir Mayûrkî (v. 488/1095), İbnü'l-Kâsî gibi şahsiyetler de o dönemde yaşamışlardır.¹²

İbn Berrecân, çağdaşı İbnü'l-Arif (v. 536/1141-2) ile yakın bir dostluk ilişkisi kurmuştur. Bu durum müfessirimizin mektuplarında açıkça görülmektedir. İbnü'l-Arif'e yazdığı mektuplarda diğer mektuplarından farklı olarak "Şeyhim, Üstadım, Aziz dostum" gibi nazik ve değer verici ifadeler kullanmıştır.¹³ İbnü'l-Arif, o dönemde müellifimiz İbn Berrecân ile aynı fikirler doğrultusunda hayatını idame

⁸ İbnü'l-Ebbâr Muhammed b. Abdillâh b. Ebi Bekr el-Kudai, **el-Mu'cem fi Ashâbi'l-Kadi el-İmam Ebi Ali es-Sadefi**, Daru Sadr, Beyrût, s.559; ez-Zehabî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, XXII, 334; Küçük- Küçük, "Endülüs'ten Önemli Bir Sima", s.135.

⁹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmilâ**, II, 645; Osman Karadeniz, "İbn Berrecân", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, c. XIX, s.371.

¹⁰ Mehmet Özdemir, "Endülüs", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, c. XI, s.223.

¹¹ Özdemir, "Endülüs", c. XI, s.221.

¹² M. Necmettin Bardakçı, "İbnü'l-Arabî Öncesi Endülüs'te Tasavvuf", **İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)**, 2009, sayı 23, s. 326.

¹³ Ebü'l-Abbâs İbnü'l-Arif, **Miftahü's-Saade ve Tahkîku Tariki's-Saade**, thk. İsmet Abdüllatif Dendeş, Darü'l-Garbi'l-İslâmi, Beyrût 1993, s. 109-110; Bardakçı, **İbnü'l-Arabî Öncesi Endülüs'te Tasavvuf**, s.350.

ettirmiştir. İbnü'l-'Arif ile İbn Berrecân, yetiştirdikleri müridleri ve öğrencileri vesilesiyle, tasavvufi fikirlerini geniş bir kitleye yaymışlardır.¹⁴

İbn Berrecân ve dostu İbnü'l-'Arif, o dönemin siyasi karışıklıklarından dolayı, dönemin hükümdarı Sultan Ali b. Yusuf Taşfin (v. 500/1106) tarafından tutuklanarak Marekeş'e getirilip hapsedildiler. Hapsedildikleri yıl içerisinde, önce İbnü'l-'Arif sonrasında ise müellifimiz İbn Berrecân 536/1141-2 tarihinde Marekeş'te vefat etti. Hapishanedeyken hastalanan müellifimiz, vefatı ona ilham edilmiş gibi, "Burada fazla yaşamam, beni buraya getirenler de fazla yaşayamazlar." demiştir.¹⁵ Sultan Ali b. Yusuf Taşfin tarafından, idam ettirildiği de söylenmiştir. Hatta idamından sonra; Sultan'ın bedeninin çöplüğe atılması ve cenaze namazının kılınmaması emrine rağmen İbn Hırzihim (v. 559/1164)'in girişimiyle ve öncülük etmesiyle halk İbn Berrecân'ın cenazesine sahip çıkmış ve nihayetinde cenaze namazı kılınmıştır. İbn Hırzihim, halk üzerinde etkin bir nüfuza sahip, güçlü bir fakih, muhaddis ve zahid bir şahsiyete sahiptir.¹⁶

Endülüs halkı, İbn Berrecân'ın vefatından sonra da ona karşı olan saygı ve sevgilerini devam ettirdiler. Kabri Marekeş'in ziyaret yerlerinden biri haline geldi. Bu sevgi ve saygı neticesinde "Berrecâniye" adlı bir tarikat oluşmuştur.¹⁷

İbn Berrecân'ın tasavvufî geleneği, İbn Arabî tarafından benimsenmiş ve genişletilerek devam ettirilmiştir. İbn Arabî, kendisinden önce oluşmuş tasavvuf ve felsefi gelenekten beslendiği gibi, aynı zamanda çağdaşları İbnü'l-'Arif ve İbnü'l-Kâsî (v. 546/1151)'den de alıntılar yaparak bir sentez ve fikriyat oluşturmuştur.¹⁸

İbn Berrecân, ilmi çalışmalarının yanı sıra kendisinden sonra birçok talebe de bırakmıştır. Bu talebelerden bazıları şu şahsiyetlerdir:

¹⁴ Bardakçı, "İbnü'l-'Arabî Öncesi Endülüs'te Tasavvuf", s.354.

¹⁵ İbnü'l-Zeyyât Ebu Ya'kub Yusuf b. Yahya et-Tâdeli, **et-Teşevvüf ila Ricalî't-Tasavvuf**, thk. Ahmed et-Tevfik, Rabat, 1984, s. 170; Yusuf b. İsmail en-Nebhânî, **Camî'u Kerâmâtî'l-Evliyâ**, thk. İbrahim Atve İvaz, Merkezi Ehli Sünnet Berekât-ı Rıza, Gucarat (Hindistan) 2001, c.II, s.168; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, c.II, s.695; İmam Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyutî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebe Vehbe, Kahire, 1976, s.19.

¹⁶ İbn Zeyyât, **et-Teşevvüf**, s.170; Bardakçı, "İbnü'l-'Arabî Öncesi Endülüs'te Tasavvuf", s. 326.

¹⁷ Küçük-Küçük, "Endülüs'ten Önemli Bir Sima", s.134.

¹⁸ Ebu'l-Alâ Afîfî, **Muhyiddin İbnü'l-'Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi**, çev. Mehmet Dağ, Kırkambar kitaplığı, Ankara, 1975, s.154-156; Bardakçı, "İbnü'l-'Arabî Öncesi Endülüs'te Tasavvuf", s. 347.

- Ebu'l-Kasım el-Kanterî
- Ebu Muhammed E'bdu'l-Hakk el-İşbîlî
- Ebû Abdullah b. Halil
- Ebû Muhammed
- el-Malkî¹⁹

Selef âlimlerin çoğu gibi müfessirimiz İbn Berrecân da çok yönlü bir şahsiyettir. Ama her alanda eserler yazmamıştır. Ekseriyetle tefsir ve kelim ile meşgul olmuştur. Bilhassa tasavvuf ile ilgili eserler yazmamıştır. Bu alandaki fikirlerini kitaplarına yaymıştır. Ona nispet edilen eserleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Tenbihu'l-Efhâm ila Tedebburî'l-Kitabî'l-Hakîm ve Taa'rrufî'l-Âyâtî ve'n-Nebei'l-A'zîm: Bu tefsir kitabı, tez çalışması için üzerinde çalıştığımız eseridir. Eseri, 520/1125'te tamamlamıştır. Klasik kaynaklarda, 'el-İrşad fi'l-Kur'ani'l-Kerim, Tefsiru'l-Kur'an, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerim ve Tefsiru İbn Berrecân' şeklinde isimlendirilmiştir. Ayrıca Kitabı 'Tenbihi'l-Efham ila Tedebburî'l-Kitab ve Ta'arrufî'l-Ayati ve'n-Nebei'l-'Azim' şeklinde de isimlendirilmiştir. Kısaca 'el-İrşad' şeklinde de isimlendirilmiştir. İbn Berrecân, zikrettiğimiz tefsirinde; Kur'an'ı Kur'an ile açıklama üslubunu kullanır, ayetler ile hadisi şerifler arasında bağlantılar kurar, kıraat farklılıklarına sıkça yer verir, şiirlere yer verir ve Kur'an-ı Kerim harflerinin havas ve esrarı üzerinde durur. Bunlarla beraber tefsirinin genelinde ayetlerin mekkî ve medenî oluşlarına, ayetlerin nüzul sebeplerine, dil bilgisi tahlillerine ve ayetlerin nesh meselelerini görmekteyiz. Ali Ömer Şevki de kendi kitabında, müfessirimiz İbn Berrecân'ın tefsir yöntemine yer vermektedir.²⁰

İbn Berrecân'ın bu tefsir yönteminin dışında, müspet ilimlerle yaptığı tefsir yöntemi de dikkat çeken bir husustur. Bazı ayetlerin tefsirinde astronomi, matematik ve geometrinin izleri görülür. Bilhassa, harf ve rakamların esrarı üzerinde durduğu için

¹⁹İbnü'z- Zübeyr, *Kitabu's-Sıla*, s.31-33; İbn Berrecân, *Tenbihu'l-Efhâm ila Tedebburî'l-Kitabî'l-Hakîm ve Taa'rrufî'l-Ayati ve'n-Nebei'l-A'zim (Muhakkikin Mukaddimesi)*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2013, c. I, s. 25.

²⁰ Ali Ömer Şevkî, *Mevsuâtü'l-Hadarâtî'l-İslâmiyye*, Amman, 1923, s.166; Küçük-Küçük, "Endülüs'ten Önemli Bir Sima", s.139.

Hurufilik ile suçlanmıştır.²¹ Bu iddialara cevap olarak en-Nebhânî (v. 1932), bunun Hurufilik değil kerametten sayılması gerektiğini söyler.²²

Bu eser ile ilgili İbnü'z-Zübeyr, müellifimizin daha önceden yapılmamış bir yöntemle tefsir metodunu izlediğini ve gelecek ile ilgili farklı ve ilginç yorumlar yazdığını dile getirmiştir.²³

İbn Berrecân'ın işârî tefsir metodu, kendinden sonra gelen İbn Arabî tarafından benimsenmiş, bu metot üzerinden geliştirmeler yapılmış ve bu işârî tefsir metodu daha da ileri seviyeye taşınmıştır.²⁴

2. *el-Kitab fi't-Tefsir*: İbn Berrecân'a nispet edilen başka tefsirdir. Tamamlanmadığı ifade edilmiştir. Günümüze kadar da ulaşamamıştır.²⁵

3. *İzahu'l-Hikme bi Ahkami'l-İbra*: İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Mahmut Paşa bölümü numara 3'te kayıtlı bulunan ve müfessirimiz İbn Berrecân'a nispet edilen iki ciltlik ve tamam olan bu eserden hiçbir kaynak bahsetmemektedir. Bu tefsir *el-İrşâd*'tan farklı muhtasar bir tefsirdir. Müfessirimiz İbn Berrecân'ın *el-İrşâd'ını* bu isim altında özetlemiş olabileceğini söyleyebiliriz.²⁶

4. *Şerhu Esmâ'l-lahi'l-Hüsnâ*: Bu eser, İbn Berrecân'ın en önemli eserlerinden bir tanesidir. Müfessirimiz bu eserin muhtevasında Allah'ın isimlerini geniş bir şekilde açıklamış, farklı yönlerden inceliklerini ele almış ve yorumlamıştır. Allah'ın isimlerini incelerken batınî yorumlamalarda bulunmuştur. Araştırmamızda, *Tenbîhu'l-Efhâm* olarak adlandırdığımız tefsirinde sık sık bu kitabına atıflarda bulunmuş olması; bu kitabı tefsirinden önce telif etmiş olduğunu göstermektedir.²⁷

²¹ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, c. IV, s.14; Küçük-Küçük, "Endülüs'ten Önemli Bir Sima", s.137.

²² en-Nebhânî, *Camîu Kerâmâtî'l-Evliyâ*, II, 168; Küçük-Küçük, "Endülüs'ten Önemli Bir Sima", s.137.

²³ İbnü'z-Zübeyr, *Kitabu's-Sıla*, IV. bölüm, 33.

²⁴ İbnü'l-Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2012, c. I, s. 268, 502; Karadeniz, "İbn Berrecân", c. XIX, s.371.

²⁵ Küçük-Küçük, "Endülüs'ten Önemli Bir Sima", s.139.

²⁶ Yıldız, *İbn Berrecân (v. 536/1141) ve Tasavvuf Anlayışı*, s. 21; Küçük-Küçük, "Endülüs'ten Önemli Bir Sima", s.139.

²⁷ İbn Berrecân, *Şerhu Esmâ'l-lahi'l-Hüsnâ*, thk. İsmail Muhammed el-Bağdadî, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010, Beyrût.

5. Kitabu Ayni'l-Yakin: Salih b. Mehdi el-Makbilî; İbn Haldun'un eserinde, tasavvuf ile ilgili bir konudan bahsederken bu kitabı, İbn Berrecân'a nisbet ettiğini söylemiştir.²⁸

6. Tercümanu Lisani'l-Hakki'l-Mebsüs fi'l-Emr ve'l-Halk: Bu eser de müfessirimize nispet edilen eserlerden bir tanesidir.²⁹

3.2. Endülüs'ün İlmî, Siyasi ve Sosyal Durumu

Müslümanların Endülüs'te yaşamaya başladığı tarihi süreç, İslam'ın ilk fetihlerinin son kısımlarında yer alan Endülüs'ün fethi ile başlamıştır. Musa b. Nusayr (v. 98/717), 93/711 yılında azatlı kölesi ve Berberi asıllı Tarık b. Ziyad (v. 102/720)'ı iç çekişmelerle boğuşan ve Vizigot krallığının hâkimiyeti altında olan Endülüs'ün üzerine komutan olarak göndermiştir. Tarık b. Ziyad'ın Tuleytula/Toledo şehrini fethetmesiyle ilk fetihler gerçekleşmeye başlamış oldu.³⁰ Tuleytula ile beraber diğer şehirlerin kapıları da fetihlere açıldı. Böylece İslamiyet, tadrîcî bir şekilde Endülüs'ün diğer şehirlerine de yayıldı.

Endülüs'ün fethi ile beraber Müslümanların Endülüs'teki hâkimiyetleri şu dönemlerden oluşmuştur:

1. Valiler Dönemi (93-137/711-755).
2. Endülüs Emevileri Dönemi (138-415/756-1031).
3. Mülûku't-Tavâif Dönemi (415-474/1031-1090).
4. Murâbitlar Dönemi (475-542/1090-1147).
5. Muvahhidler Dönemi (542-624/1147-1229).
6. Gırnata Beni Ahmer Emirliği (Nasırîler) Dönemi (635-889/1238-1492).³¹

²⁸ Sâlih b. Mehdî el-Makbilî, *el'Alemuş-Şamî fi İşâri'l-Hak 'Ale'l-Âbâ ve'l-Meşâyih*, Beyrût, 1985, s.324; Karadeniz, "İbn Berrecân", c. XIX, s.371.

²⁹ Küçük-Küçük, "Endülüs'ten Önemli Bir Sima", s.140.

³⁰ Özdemir, "Endülüs", c. XI, s.223; Küçük-Küçük, "Endülüs'ten Önemli Bir Sima", s.126.

³¹ Özdemir, "Endülüs", c. XI, s.211.

Endülüs'te yaşayan halklar; Araplar, Endülüs'ün fethinde önemli rol sahibi olan Berberîler, fetihten sonra İslam'ı kabul eden Endülüslü Hristiyanlar ve Yahudilerdir.³²

VIII. yy.'dan önce Endülüs'te tasavvuf, ferdî ve zâhidâne bir hayat şeklinde yaşanıyordu. VIII. yy.'ın başlarından itibaren tasavvuf İbn Meserre vesilesiyle, yeni bir mecra kazanmış ve sistematik bir hale gelmeye başlamıştır.³³

Murâbitlar iktidarı döneminde yaşamlarını sürdüren İbnü'l-Arif ve İbn Berrecân gibi tasavvuf ehli şahsiyetlerin faaliyetleri, ellerinde güç bulunan devlet ricali tarafından sürekli izlenmiş ve takip edilmiştir. Hasseten, Mehdîlik iddiası ile ortaya çıkmış olan İbn Tûmert ve İbn Kasî ayaklanmaları hâkim otoritenin dikkatini farklı fikir sahiplerine ve ehl-i tasavvuf üzerine çekmiştir. İbn Berrecân'ın İbn Arif ile beraber Muvahhidler'e destek vererek Murabitlar'a karşı çıkmış olan hareketi desteklediği de söylenmiştir.³⁴ Bu olaylardan dolayı bu şahsiyetler, Murâbitlar devletince takip edilip tutuklanmışlardır.³⁵ Bu dönemlerde Endülüs devlet ricali ve fukâhâsı, Malikiliğin dışındaki yeni fikirlere kapalıydı. Kendi fikirlerine muhalif olanları da bid'atçılık veya zındıklıkla ilişkilendirip halk üzerindeki etkilerini kırmaya çalışıyorlardı.³⁶

4. İŞARİ TEFSİR VE MEŞRUIYETİ

Araştırmamızın teması içerisinde yer alan bir diğer konu; işârî tefsir ve işârî tefsirin meşruiyeti ile ilgili kısımdır. Bu başlıkta da bu konuları açıklamaya çalışacağız.

³² Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn Veliyyüddîn, **Mukâddime**, thk. Abdullah Muhammed Dervîş, Dar Ye'rub, Dimaşk, 2004, c. I, s. 449; Bardakçı, "İbnü'l-Arabî Öncesi Endülüs'te Tasavvuf", s. 326.

³³ Bardakçı, "İbnü'l-Arabî Öncesi Endülüs'te Tasavvuf", s. 330.

³⁴ Karadeniz, "İbn Berrecân", c. XIX, s.371.

³⁵ Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî, el-Makkârî, **Nefhu't-Tîb min Gusni'l-Endülüsü'r-Ratib**, thk. Dr. İhsan Abbas, Daru's Sadr, Beyrût 1988, c.II, s.155; Bardakçı, "İbnü'l-Arabî Öncesi Endülüs'te Tasavvuf", s. 340.

³⁶ Bardakçı, "İbnü'l-Arabî Öncesi Endülüs'te Tasavvuf", s. 325.

4.1.Tefsir ve İşârî Tefsirin Tanımı

Tefsir kelimesi “فسر” veya kalbedilmiş haliyle “سفر” köklerinden gelmektedir. “الفسر” sözlükte, ‘doktorun bir hastalığı teşhis etmek için baktığı az suya’ denir. Baktığı bu su çeşidinin bevl olduğunu dile getirenler de vardır. Doktorlar bu suyu tetkik etme yoluyla hastalıkların sebebini bulurlar. Bu anlamların dışında, ‘açıklamak, izah etmek,³⁷ beyan etmek, keşf etmek, izhar etmek ve üzeri kapalı olan bir şeyi açmak’ gibi anlamlarda da kullanılmıştır.³⁸ Ya da ‘açıklanması murad edilen meseleyi, daha iyi bir şekilde kavranabilmesi için parçalar haline getirmek’, anlamını ifade etmektedir.³⁹ Genellikle sözlük kitapları tefsir kelimesi hakkında açıklama yaparken “keşf (ortaya çıkartma)” anlamının dışına çıkmamaktadır.⁴⁰ “السفر” kelimesi ise, kök bakımından farklı anlamlarda kullanılıyorsa da Arapların arasında, ‘kapalı olan bir şeyi açmak, aydınlatmak ve işrâk’ gibi anlamlarda kullanılmış olduğu görülmüştür.⁴¹ Emin el-Hûlî (v. 1966), her iki kelimenin de keşif anlamını içerdiğini söyler. “السفر” kelimesinde zahiri bir keşif, “الفسر” kelimesinde ise manevi bir keşfin olduğunu dile getirir.⁴² Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki tefsir, anlaşılmasında güçlük olan (müşkil) lafızdan muradı açıklamaktır.⁴³

Kur’ân-ı Kerim’in yorumlanması ile ilgili tefsir dışında “te’vil, tebyin, beyan, tâlim, tafsil, tasrif, i’rab, şerh, tavzih” gibi kelimeler de isti’mal edilmiştir.⁴⁴ Bu kelimelerden en çok kullanılan te’vil kelimesi, “أول” kökünden gelmektedir. Bu da geri dönme anlamındadır.⁴⁵ Te’vil kelimesinin müştak olduğu tef’il babı ise,

³⁷ Celalleddîn es-Suyutî, **Muhtasar el-İtkan fî Ulûmi’l-Kur’an**, terc. Ömer Kara, Ravza Yayınları, İstanbul, 1993, s. 118.

³⁸ Cemaluddin Ebi’l-Fadl Muhammed İbn Manzur, **Lisanü’l-Arab**, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 2013, V, 55; İsmail Cerrahoğlu, “Tefsir Usulü”, **Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları**, Ankara, 2010, s. 213.

³⁹ Muhsin Demirci, **Tefsir Tarihi**, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları (İFAV), İstanbul, 2009, s.26.

⁴⁰ Müsâid Müslim Abdullah, **Gelişme Döneminde Tefsir**, terc. Prof. Dr. Muhammed Çelik, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2006, s. 48.

⁴¹ Cerrahoğlu, **Tefsir Usulü**, s. 214.

⁴² Emin el-Hûlî, **et-Tefsir Ma’alimu Hayatihi ve Menhecuhu’l-Yevm**, Mısır, 1944, s.5; Cerrahoğlu, **Tefsir Usulü**, s. 214.

⁴³ Müslim Abdullah, **Gelişme Döneminde Tefsir**, s. 47.

⁴⁴ İbn Manzur, **Lisanü’l-Arab**, XI, 33; Abdülhamit Birışık, “Tefsir”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, c. XL, s.281.

⁴⁵ es-Suyutî, **Muhtasar el-İtkan**, s.118; İbn Manzur, **Lisanü’l-Arab**, XI, 32; Cerrahoğlu, **Tefsir Usulü**, s. 214.

‘açıklamak, beyan etmek, aslına dönmek,⁴⁶ bir şeyin dönüp dolaşıp vardığı son nokta, sözün neticesi, işin akıbeti, rüyanın yorumu’⁴⁷ gibi anlamlarda kullanılır. Istılâhî olaraksa, ‘zahiri mutabık olan iki ihtimalden birine döndürmektir.’ Ya da ‘lafzın delaletini, hakiki delaletinden çıkartıp, mecazi delaletine kaydırmaktır.’⁴⁸ ez-Zerkeşi (v.794/1392), te’vilin ‘ayetin muhtemel olan anlamlarından birisine rücu’ ettirilmesidir.’ der.⁴⁹ Anlaşılan odur ki, Kur’an-ı Kerim’in bütünlüğü içerisinde birçok anlamda kullanılmıştır.

Tefsir ve te’vil kelimeleri anlam açısından farklı dönemlerde birbirlerinin yerlerine de kullanılmışlardır. Her ne kadar birbirlerinin yerine kullanılmışlarsa da asıl olan zahiri manadır yani tefsir kelimesidir. Çünkü hakikat asıl, mecaz onun temsilcisi konumundadır. Dolayısıyla ancak bir delil ve karine bulunması durumunda, mecazî anlama yakın olana yani te’vile başvurulur. Geçerli olan te’vil de budur. Bu bağlamda düşünülecek olursa; geçmiş âlimler Kur’an-ı Kerim’i yorumlarken, yapılan te’vilin geçerlilik şartları üzerinde hassasiyetle durmuşlardır.⁵⁰

Tefsir ve te’vil kelimelerinin açıklamalarından sonra tasavvuf kelimesine geçelim. Tasavvuf kelimesinin kökü hakkında çeşitli görüşler vardır. Birincisi, Hz. Peygamber (sav)’in döneminde Suffa’da yaşayan sahabilere nispetle bu isim ortaya çıkmıştır. Diğer görüş ise yün anlamını gelen suf’tan türemiş olmasıdır.⁵¹ İkinci anlam cihetiyle tasavvuf kelimesine bakılacak olursa; Hasan-ı Basrî (v. 110/728), görmüş olduğu birçok sahabein yünden elbise giydiklerini dile getirmiştir.⁵²

Tasavvuf terim olarak ise, ‘zühd ve takva yolu ile ruhu bunalımlardan, kötü duygulardan temizleme ve dünya ile ilgili uğraşlardan uzaklaştırma yoludur.’

⁴⁶ İbn Manzur, **Lisanü’l-Arab**, XI, 32; Ebî’l-Kasım Huseyn b. Muhammed er-Ragıp el-İsfahanî, **el-Müfredât fî Garîbî’l-Kur’ân**, thk. Merkezi’ d-Dirasat ve’l- Buhûs Nizâr Mustafa el-Bâz, Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke, 2009, s.31; Demirci, **Tefsir Tarihi**, s. 27.

⁴⁷ Birişik, “Tefsir”, c. XL, s.281.

⁴⁸ Ebu’l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Rüşd, **Faslü’l-Makal**, thk. Muhammed Ammare, Dâru’l-Maa’rif, Mısır, 1969, s. 31; Müslim Abdullah, **Gelişme Döneminde Tefsir**, s. 51.

⁴⁹ Bedrüddin Muhammed ez-Zerkeşi, **el-Burhan fî Ulûmî’l-Kur’an**, Dâru’l-Ma’rife, Beyrût, 1376/1957, c. II, s.148.

⁵⁰ İbrahim H. Karslı, **Kur’an’ı Anlamaya Giriş**, DİB Yayınları, Ankara, 2012, s.125.

⁵¹ Süleyman Ateş, **İşari Tefsir Okulu**, İlahiyat Fakültesi yayınları, Ankara, 1974, s. 11.

⁵² Abdu’l-Kerim İbn Havâzin Kuseyri, **er-Risâle**, Mısır, 1318, s.149; Ebu’l Hasen Alî b. Osman b. Ebî Alî el-Cüllâbî Hucvirî, **Kesful Mahecûb/Hakikat Bilgisi**, terc. Süleyman Uludağ, Dergâh yayınları, İstanbul, 2010, s. 30; Ateş, **İşari Tefsir Okulu**, s.19; Demirci, **Tefsir Tarihi**, s. 226.

Tasavvufun asıl maksadı ise kalpten masıvayı yani dünya ile ilgili olan her şeyi atıp bunların yerine Allah'ın muhabbetini yerleştirmek ve beşeri olan varlığı ilahi olan varlıkta yok etmektir.⁵³

Tasavvuf anlayışından doğan işârî tefsir ile ilgili olarak iki tefsir anlayışı mevcuttur: İşârî sufi tefsir ve nazarî sufi tefsir.

İşârî tefsir ifadesini açıklayacak olursak, bu ifadede geçen işârî kelimesi “bir varlığı gösterme, bir manayı üstü kapalı bir şekilde ifade etme, dolaylı ve kinâyeli bir yolla anlatma” gibi anlamlara gelir. Tasavvufta ise “maksadı söz vasıtası olmadan başkasına bildirme, ibare ile anlatılamayan sadece ilham ve keşf gibi yollarla elde edilmiş bilgi ve sezgi sayesinde anlaşılabilir kadar gizli olan anlam” şeklinde tanımlanmıştır.⁵⁴ İşârî tefsir daha çok, ‘işâret, ima, remiz, nükte’ gibi tabirlerle ifade olunmaktadır.⁵⁵ Keşf ve ilham yoluyla Kur’an âyetlerinin bir bölümünün veya tamamının yorumlandığı tefsirler de ‘işârî tefsir’,⁵⁶ ‘remzî tefsir’ veya ‘tasavvufi tefsir’ adını almıştır.⁵⁷ ‘İşârî tefsir’ ifadesine gelecek olursak, “yalnız tasavvuf ehline açılan birtakım gizli manalar ve işaretler yoluyla Kur’an-ı Kerim’i açıklamak” şeklinde tanımlanmıştır⁵⁸ Bu bağlamda söz konusu gizli manaları kavramanın yolu olarak görüldüğü için tasavvufa “işâret ilmi” de denmiştir.⁵⁹

Nazarî sufi tefsir ise Kur’an-ı Kerim’i çeşitli nazariyelere ve felsefi fikirlere uygun düşecek şekilde yorumlama şeklidir. Nazarî tefsir yapan kişiler, doğal olarak, Kur’an-ı Kerim’den beslenmeye çalışırlar. Tefsir yaptıklarında kendi fikirleri ayetler ile çelişirse kendi fikirlerine göre yorumlamalarda bulunurlar. Bu tarz tefsir bilinçli şekilde yapılmış ise hiçbir şekilde itibar edilmez ve bu nevi tefsir İslam dini indinde

⁵³ Celal Kırca, **Kur’an-ı Kerim ve Modern Bilimler**, Marifet yayınları, İstanbul, 1982, s.41; Ateş, **İşari Tefsir Okulu**, s.12; Demirci, **Tefsir Tarihi**, s. 226.

⁵⁴ Süleyman Uludağ, “İşârî Tefsir”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, c. XXIII, s.424.

⁵⁵ Muhammed Çelik, “İşari Tefsirin Sınırları ve Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’da İşari Tefsir”, **D.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Diyarbakır, 2002, cilt: IV, sayı 2, s. 9.

⁵⁶ Ebu Bekir Muhammed b. İshak el-Kelebâzî, **et-Ta’arruf li Mezhebi Ehl’i-Tasavvuf**, haz. Ahmed Şemseddin, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1993, s. 87; Uludağ, “İşârî Tefsir”, c. XXIII, s.424; Muhammed Vehbi Dereli, “İşari Tefsirlerin Geçerliliği ve Problemleri Üzerine”, **DEÜİFD**, sayı: 24, 2011, s.131.

⁵⁷ Birışık, “Tefsir”, c.XL, s.281.

⁵⁸ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, Mektebetu Vehbe, Kâhire 2000, c.II, s.352; Ateş, **İşari Tefsir Okulu**, s.19; Demirci, **Tefsir Tarihi**, s.226.

⁵⁹ Kelebâzî, **et-Ta’arruf**, s. 87; Uludağ, “İşârî Tefsir”, c. XXIII, s.424; Dereli, “İşari Tefsirlerin Geçerliliği”, s.131; Uludağ, “İşârî Tefsir”, c.XXIII, s.424.

de reddedilmiştir. Zaten Kur'an-ı Kerim'in, nazarî bir şekilde başından sonuna kadar tefsiri yapılmış olan herhangi tefsir eseri yoktur. İbnü'l-Arabî'ye ait olduğu söylenen *Kaşani tefsirinde*, *Futuhât-i Mekkiye*'de ve *Fususul-Hikem*'de geçen ve bu tarz tefsir edilen bazı ayetlerin olduğu dile getirilmiştir.⁶⁰

Doğal olarak işârî sufi tefsir ile nazarî sufi tefsir birbirinden ayrılmıştır. Şöyle ki; işârî tefsir riyazete, nazarî tefsir ise akıldaki düşünce ve fikirlere dayanır. İşârî tefsir sahibi, ayetleri tefsir ettiği anlamının dışında bazı anlamlarının olduğunu kabul eder. Nazarî tefsir sahibi ise kendi tefsir etmiş olduğu anlamda ısrar eder diğer tefsirleri kabul etmez.⁶¹

4.2. İşârî Tefsirin Meşruiyeti

İşârî tefsirin meşruiyetine geçmeden önce, işârî tefsirin makbul olabilmesi için gerekli şartları, maddeler halinde izah edelim:

1. Bâtını anlamın, zahir olan anlama zıt olmaması gerekir.
2. Başka bir yerde geçen ve bu anlamın doğruluğuna bir delilin bulunması gerekir.
3. Bu anlama şer'i ve akli bir zıtlığın oluşmaması gerekir.
4. Bâtını anlamın, tek anlam olduğunun ileri sürülmemesi gerekir.
5. Bu biçimde yapılmış olan tefsir, zorlama yani uzak bir te'vilin eseri olmamalıdır.⁶²
6. Uzak, saçma sapan yorumlara gitmemek gerekir
7. Murad edilenin, zahiri olmayıp sadece o batınî anlam olduğunu ileri sürmemek gerekir.⁶³

⁶⁰ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, III, 4-5, 12, 16, 17; Ateş, *İşari Tefsir Okulu*, s. 19-20.

⁶¹ Ateş, *İşari Tefsir Okulu*, s. 20.

⁶² Dereli, "İşari Tefsirlerin Geçerliliği", s.131-132.

⁶³ Muhammed Abdülazîm ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfan*, thk. Ahmed b. Ali, Darü'l-Hadîs, Kahire, 2001, c. II, s.81; Çelik, *İşari Tefsirin Sınırları*, s.3.

Zikri geçen hususlardan anlaşılıyor ki, işârî tefsirin makbul olabilmesi için batınî mananın zahiri manaya zıt olmaması gerekir. Tefsiri yapılan ayetlerin, Kur'an'ın başka yerinde geçen ayetleriyle, delil olarak desteklenmesi gerekir. Yapılan tefsirin şeriata ve akla yatkın olması gerekir. Yapılan batını mananın tek doğru mana olarak ileri sürülmemesi gerekir. Tefsiri yapılan ayetin, uzak te'villerden arî ve saçma sapan yorumlarda olmaması gerekir. Bu hususlara ihtimam gösterildiği takdirde; makbul ve geçerli bir işârî tefsir meydana gelmiş olur.

İşârî tefsirin meşruiyeti ile ilgili olarak ise müfessirler; Kur'an-ı Kerim ayetlerinden, Hz. Peygamber (sav)'in hadislerinden ve ashabın kavillerinden dayanaklar bulmuşlardır. Bu dayanakların bir kısmını zikretmeye çalışacağız:

4.2.1. Kur'an'ın Konuya İşareti

Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde insanları düşünmeye, akletmeye ve bilmeye sevk eden birçok ayet vardır. Ayetlerin insanları bu şekilde yönlendirmesi, Kur'an'ın direktiflerine uyularak insanların elde edilebileceği olan ilme işaret eder. Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde, kesbî ilmin dışında ledünni ilmin olduğunu gösteren ayetler vardır. Kehf Suresinde geçen Hz. Musa ve Hızır (as) kıssası bunu göstermektedir.⁶⁴

فَوَجَدَا عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِّنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا {65}

“Nihayet kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş ve tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.”⁶⁵

Bu ayette geçen ifadeler bizlere ledünni bir ilmin var olduğunu göstermektedir. Ledünnî ilim, kesbî ilmin dışında Allah tarafından lutfedilen bir ilim çeşididir. Ledünnî ilim, gayb ilmi, hakikat ilmi ve batın ilmi gibi ifadeler ile de izah edilmiştir.⁶⁶

⁶⁴ Kehf, 18/65-82.

⁶⁵ Kehf, 18/65.

⁶⁶ Abdullah b. Ömer b. Muhammed Nâsiruddîn el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşî, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut, 1997, c.III, s.287; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c.V, s.196.

Yusuf (as)'ın Mısır'dan kokusunu alabilen Yakup (as), kendisini ayıplayanlara,

فَلَمَّا أَن جَاءَ الْبَشِيرُ أَلْقَاهُ عَلَى وَجْهِهِ فَارْتَدَّ بَصِيرًا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَّكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ

"Ben size demedim mi, ben Allah'dan sizin bilmediklerinizi bilirim."⁶⁷ demiştir.

H. Yusuf (as)'ın rüya tabiri de Allah tarafından lutfedilen bir ilmin olduğunu bizlere gösterir.

”قَالَ لَا يَأْتِيكُمَا طَعَامٌ تُرْزَقَانِهِ إِلَّا نَبَّأْتُكُمَا بِأَوَّلِهِ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَكُمَا ذَلِكَمَا مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ“

"Yusuf dedi ki: "Size yiyecek olarak verilecek bir yemek gelmeden önce onun tabirini size bildiririm. Bu, Rabbimin bana öğrettiği ilimlerden..."⁶⁸

İşâri tefsirin ekseriyet ile görüldüğü kısımlardan birisi de, Huruf-i Mukattaa kısmıdır. İbn Cerir et-Taberî (ö. 310/922), Arap dili ulemasının Huruf-i Mukattaa'yı sadece alfabe harflerinden bazı harflerden ibaret olarak görmelerini doğru bulmaz.⁶⁹ Çünkü bu, sahabe, tabiin ve onlardan sonra gelen tefsir ve te'vil otoritelerinin görüşlerine zıttır. İbn Atiyye (ö.546/1151), ulemânın çoğunun, sure başlarında geçen Huruf-i Mukattaa'nın bazı anlamlar içerdiğini öne sürer.⁷⁰

4.2.2. H. Peygamber (s.a.v)'in Konuya işareti

İşâri tefsir ile ilgilenen âlimler, H. Peygamber (sav)'in sözlerinde işâri tefsirin meşruiyetini gösteren delillerin olduğunu söylemişlerdir. Bu konu hakkındaki fikirleri zikretmeye çalışacağız:

⁶⁷ Yusuf, 12/96.

⁶⁸ Yusuf, 12/37.

⁶⁹ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, 2008, Dar Hecer, Mısır, c. I, s.125.

⁷⁰ El-Kâdi Ebû Muhammed Abdulhak b. Tâlib İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. A. Abduşşâfi Muhammed, Beyrût, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993, I, 82; Çelik, *İşâri Tefsirin Sınırları* s.6-7.

Ebu Hureyre'den nakledilen bir rivayette şöyle geçer: *"Eğer siz benim bildiklerimi bilseydiniz az güler, çok ağlardınız. Döşekte kararınız kalmaz dağlara çıkardınız."*⁷¹ Bu hadisin üzerinde düşünüldüğünde ledünni ve batınî bir ilmin olduğu sonucuna varılır. Çıkan anlama göre herkesin bilmediği batınî bir ilmin var olduğu açıkça görülür.⁷²

Ebu Hüreyre, buna benzeyen başka bir hadis daha bizlere nakleder: *"İlimler arasında sedef içerisindeki saklı inci gibi bir ilim vardır ki onu Allah'ı bilen bilginlerden başkası bilemez. Onlar onu söyledikleri zaman Yüce Allah'a karşı gururlu olanlardan başkası inkâr etmez."*⁷³ Kelebâzî (v. 380/990), hadîste bahsedilen ilmin Allah'ın sırlı ilminden olan bâtın ilmi olduğunu ve Allah'ın istediği kulun kalbine attığını söyler.⁷⁴

Başka bir hadiste, iman edenlerin arasında kendilerine ilham olunanların olduğuna işâret edilmektedir. *"Sizden önce İsrailoğulları arasında, peygamber olmadıkları halde kendileriyle konuşulan (ilham olunan) kimseler vardı. Eğer benim ümmetimde de onlardan varsa, Ömer'dir."*⁷⁵ Hadiste geçen 'kendileriyle konuşulan/ilham olunan kimseler' ifadesiyle bu kişilerin ferasetli ve anlayış sahibi olmaları şeklinde tanımlanmıştır.⁷⁶

4.2.3. Sahabenin Konuya İşâreti

Bizlere ulaşmış olan rivayetlerden keskin bir kavrayışa sahip olan bazı sahabelerin işârî yöntem ile tefsirler yaptıklarını ve bu meyanda sözler sarf ettiklerini görürüz. Bunlardan bazılarını zikrelelim:

H. Ali, *"Yalnız Fatıha hakkında bildiklerini yazsa yetmiş deve yükü kitap olacağını"* dile getirmiştir. Ebu Cuhayfe H. Ali'ye sormuş : *"Yanınızda Kur'an'dan*

⁷¹ Mâlik b. Enes, **Muvattâ, Salâtu'l-Küsûf**, 639; Buhârî, **Küsûf**, 2; Müslim, **Fedâil**, 134; Nesâî, **Sehv**, 102.

⁷² Demirci, **Tefsir Tarihi**, s. 212.

⁷³ Buhârî, **İlim**, 44; Müslim, **Fedâil**, 170; Tirmizi, **Tefsîrü'l-Kur'ân**, 19.

⁷⁴ Kelebâzî, **et-Ta'arruf**, s. 87.

⁷⁵ Buhârî, **Fedâilü's-Sahâbe**, 6; Buhârî, **Ehâdisu'l-Enbiya**, 54.

⁷⁶ Ebû'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdadî el-Cevzî, **Keşfü'l-Müşkil min Hadîsi's-Sahîhayn**, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Dâru'l-Vatan, Riyad, c.III, s.381.

başka bir vahiy var mı?" "Hayır", demiş Hz. Ali, 'ancak Allah bir kula kitabında anlayış verirse başka.'⁷⁷ şeklinde karşılık vermiştir.

Hz. Ali'ye nispet edilen diğer bir söz de şudur: "Yakîn, dört dala ayrılır: Zekâ görüşü, hikmet te'vili, ibret öğüdü ve öncekilerin sünneti. Fıtratı gören hikmeti anlar hikmeti anlayan ibreti bilir. İbreti bilen öncekilerin sünnetindedir."⁷⁸

Hz. Ali'nin başka bir sözünde, "Bir kimse dünyadan yüz çevirirse Allah ona öğrenme olmadan öğretir, hidayet olmadan hidayet eder, gözünü açar, onu körlükten kurtarır." demiştir.⁷⁹

Abdullah İbn Abbas (v. 68/687)'ın "Allah'ın yardımı ve fetih geldiği zaman..." ayetinin Peygamber efendimizin (sav) vefatının yakınlaşmış olduğuna bir işâret olduğunu söyler.⁸⁰ Başka bir rivayette ise, "Ömer beni Bedir şeyhlerinin yanına sokardı. Onlardan bazıları içlerinden bunu aramıza alırsın, bizim bunun kadar oğlumuz var' derlerdi. Ömer de: 'Siz öyle bilin' derdi. Bir gün Ömer beni onların meclisine çağırdı. Beni kendilerine göstermek için çağırdığını sandılar. Ömer onlara sordu: Allah Teâlâ'nın, "Allah'ın yardımı ve fetih geldiği zaman..." âyeti hakkında ne dersiniz? Kimi Allah bize yardım ettiği, fetih verdiği zaman O'na hamd ve İstiğfar etmekle emrolunduğumuzu ileri sürdü, kimi de sustu. Ömer bana: "Sen de mi böyle diyorsun ey İbn Abbas?" dedi. Dedim ki: "Hayır, oradaki yardım ve fetih, Allah'ın Resulünün eceline işaret etmektedir. Yani Allah'ın yardımı ve fetih geldiği zaman bu, senin ömrünün bittiğine işârettir. Artık Rabbine hamdet, O'na istiğfar et, şüphesiz O,

⁷⁷ Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammedb. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, **Şerhu Müşkili'l Âsar**, thk. Şuayb el-Arnâvût, Müessesetü'r-Risale, 1994, c. XIV, s.470; Ebu Tâlib Muhammed b. Ali b. Atiyye el-Mekkî, **Kûtü'l-Kulûb fî Muâmeletü'l-Mahbûb ve Vasfu Tarîki'l Mürîd ilâ Makâmi't-Tevhîd**, thk. Mahmud İbrahim Muhammed er-Rıdvânî, Mektebetü'd-Dari't-Türâs, Kâhire, 2001, c. I, s.207.

⁷⁸ Ebû Tâlib el-Mekkî, **Kûtü'l-Kulûb**, I, 207; Ateş, **İşari Tefsir Okulu**, s. 35.

⁷⁹ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, **Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtu'l-Asfiya**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1989, c.I, s.72; Zeynuddin Muhammed Abdurraûf b. Tâci'l-'Arifin b. Nûriddîn Alî el-Münâvî, **Feyzu'l-Kadîr**, thk. Hamdi ed-Demirdaş Muhammed, Mektebetu't Ticariyyeti'l-Kübra, Mısır, 1938, c.VI, s.143.

⁸⁰ Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzabâdî, **Tenvîrü'l-Mikbâs min Tefsîri İbn 'Abbas**, Matbaatu Mustafa el-Bâbi'l-Halebî, Mısır, 1951, s. 397; Ebu İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Gırnati eş-Şâtûbî, **el-Muvâfakât**, el-Matbaatü'r-Rahmaniyye, Mısır, 1968, c.III, s.371.

tevbeleri kabul edicidir, demektir." Ömer: "Ben de bunu senin bildiğin gibi biliyorum." dedi".⁸¹

Hiz. Ömer vefat ettiği zaman İbn Mes'ud (v. 32/653), "Zannedersem ilmin onda dokuzu gitti" demiştir. "Aramızda sahabenin büyükleri varken böyle mi söylüyorsun?" diyenlere: "Ben sizin anladığınız ilmi söylemiyorum." demiştir.⁸² Abdullah İbn Mes'ud: "Eğer siz benim bildiklerimi bilseydiniz başıma toprak saçardınız." dediği rivayet edilir.⁸³

En çok hadis rivayet eden sahabeden olan Ebu Hureyre de: "Allah'ın Resulünden iki kap ilim öğrendim. Birisini yaydım ötekine gelince onu yaysam bu boğaz kesilir."⁸⁴ dediği rivayet edilmiştir. Ebu Hureyre'nin bu sözüne bakılırsa tabii olarak İslamî düşünceye zıt olduğu kanaatine varılır. Hâlbuki İslam ilmin tebliğ edilmesini istemiştir. Ancak burada kastedilen mana şeriat ile ilgili olan ilim değildir. Burada kastedilen ilim, ümmetin helaki, ümmetin helakine sebep olacak şahıslar ve münafıklara dair bilgilerdir.⁸⁵

"Bugün size dininizi tamamladım."⁸⁶ ayeti nazil olduğuunda sahabenin sevindiği ama Hiz. Ömer'in "Bir şey kemale ulaştıktan sonra eksiklik başlar." deyip ağladığı rivayet edilmiştir. Hiz. Ömer'in bu sezgisi doğru çıkmış ve bu ayetin nüzulünden kısa bir süre geçtikten sonra Peygamber efendimiz (sav) vefat etmiştir.⁸⁷

⁸¹ Buhârî, **Menâkıb**, 25; Şâtıbî, **el-Muvâfakât**, III, 371; Ateş, **İşari Tefsir Okulu**, s.36.

⁸² Ebû Tâlib el-Mekkî, **Kûtu'l-Kulûb**, I, 241.

⁸³ Ateş, **İşari Tefsir Okulu**, s. 35.

⁸⁴ Buhari, **İlim**, 42.

⁸⁵ Ebû'l-Hasan Ali Halef b. Abdulmelik İbn Battâl, **Şerhu Sahîh-i Buhârî**, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2003, c.I, S.194-195; el-Cevzî, **Keşfü'l-Müşkil**, III, 534-535; Ebu'l-Fazl Şihabuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el- Askalânî İbnü'l-Hacer, **Fethu'l-Bârî Alâ Sahîhi'l-Buhârî**, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki- Muhibbuddin el-Hatîb, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1959, c.I, s.216-217.

⁸⁶ Maide, 5/3.

⁸⁷ Şâtıbî, **el-Muvâfakât**, III, 384; Ateş, **İşari Tefsir Okulu**, s. 37.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN BERRECÂN TEFSİRİNDE USÛLU'D-DİN İLE İLGİLİ AYETLERİN İŞÂRÎ YÖNÜ

Usûl, bir şeyin aslı ve kaidesi anlamına gelir.⁸⁸Usûl ve din kelimelerinin birbirine izafe edilmesi ile de usûlu'd-din ifadesi ortaya çıkmıştır. Bu ifade ile İslâm dinin ana prensipleri ve ilkeleri kastedilmektedir. Bu prensipler ve ilkeler ise Allah inancı, Ahiret inancı, nübüvvet, melek-cin-şeytan gibi görünmeyen varlıklar ve kader inancı gibi konulardır.

1.1. ALLAH İNANCI İLE İLGİLİ AYETLERİN İŞÂRÎ YÖNÜ

Allah inancı meselesi İslam dininde en önemli meselelerden bir tanesidir. Diğer bütün inançlar Allah inancı üzerine bina edilmiştir. Allah inancı ise gaybî bir konudur. İbn Berrecân, 'الْغَيْبِ' kelimesini, zahir olmayan her şeyden ibaret olduğunu söyler ve şunları ekler: Gayb; müşahade edilemeyen ve zahir ile batin olan hiçbir şey ile de hissedilmeyen şeydir. Gayba imanın da iman ve teslimiyet ile olacağını söyler.⁸⁹

'Allah inancı ile ilgili ayetlerin işârî yönü' başlığı altında Allah'ın varlığı, birliği ve şirkin reddi, Allah'ın denginin olmaması, Esmâü'l-Hüsna ve Kur'an harfleriyle ilgili ayetlerin işârî yönlerini ele alacağız.

1.1.1. Allah'ın Varlığının Delilleri ile İlgili İşaretler

Allah'ın varlığının delillerini iki kısımda ele alabiliriz: Allah'ın varlığını gösteren enfûsî deliller ve afakî deliller.

1.1.1.1.Enfûsî İşaretler

⁸⁸ İsfahanî, *el-Müfredât*, s.22.

⁸⁹ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 123.

‘Enfûs’ kelimesi, ‘nefs’ kelimesinin çoğuludur. İnsanın kendisi, özü, zatı, ruh ve can gibi anlamlarda kullanılır.⁹⁰ Taberî (v. 310/923) enfûsî kelimesiyle ilgili şunları söyler: “Allah Teâlâ’nın, insan organında çeşitli organları ve uzuvları yaratmasında O’nun büyüklüğünü ve gücünü gösteren deliller vardır. Bu deliller de Allah’ı tanımamız, bilmemiz ve ibadet etmemiz için yaratıldığınıza işâret etmektedir.”⁹¹ İbn Berrecân aşağıdaki ayette ‘وَفِي أَنْفُسِكُمْ’ ifadesi hakkında bazı işâretlerde bulunur ve açıklamalar yapar.

“وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ”

“... kendi nefislerinde nice ibretler vardır. Hiç görmüyor musunuz?”⁹²

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, insanın kendi yaratılışına iman gözüyle bakması neticesinde doğru yolu gösteren bir akıl ile nefsin tanıyacağını söyler. Bu şekilde kul olduğunu, Allah’ın kendisinin Rabbi olduğunu, isimlerini ve sıfatlarını bilir. Elde ettiği bu iman ile Allah’ın Vahid ve Ehâd olduğunu anlayacağına işâret eder.⁹³ Râzî ise bu ayetin hitap sigasıyla dile getirilmiş olduğunu ve hitabın insanın kendisinde olmasının sebebinin insanın kendi üzerindeki olanları daha iyi ve tam olarak bilmesinden dolayıdır. Bu hitap tarzı hitaplar içerisinde diğerlerinden daha açık bir ifade tarzıdır, der.⁹⁴

“أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا { } ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا”

“Rabbinin gölgeyi nasıl uzatmakta olduğunu görmedin mi? Dileseydi onu elbet hareketsiz de kılardı. Sonra biz güneşi, ona (gölgeye) delil kılmışızdır. Sonra da onu yavaş yavaş kendimize (başka yöne) çekmekteyiz.”⁹⁵

Ayette geçen gölgenin durumuyla ilgili olarak İbn Berrecân, bu ayetlerin tefsirinde her gölgenin kendi şahsını gösterdiğini/yansıttığını ve bu gölgenin de dolaylı

⁹⁰ Isfahani, **el-Müfredât**, s. 649.

⁹¹ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, **Taberî Tefsiri**, ter. Kerim Aytekin-Hasan Karakaya, Hisar Yayınevi, İstanbul, 1996, c.VII, s.556-557.

⁹² Zariyat, 51/21.

⁹³ İbn Berrecân, **Tenbîhu'l-Efhâm**, V, 190.

⁹⁴ Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, **Tefsir-i Kebir/ Mefâtihu'l-Gayb**, çev. Suat Yıldırım-Lütfullah Cebeci, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992, c.XX, s.354-355.

⁹⁵ Furkan, 25/45-46.

olarak Allah’a secdeyi gösterdiğine işaret eder. Bu ayet ile her şeyin ve herkesin kâfir, asi, itaatkâr ve müminin bilmeden de olsa Allah’a secde halinde olduklarına işaret eder.⁹⁶Bundan anlaşılıyor ki Allah’ın yaratmış olduğu iman eden veya etmeyen her insan Allah’a secde halindedir. Râzî, gölgenin hem insanlara hem de hayvanlara faydalarının olduğunu ve katıksız bir ışık ve karanlığın insanlar için bir fayda sağlamadığını dile getirir. Gölgenin artması, eksilmesi ve halden hale geçmesi de Allah’ın varlığının birer delilidir, der.⁹⁷

Allah’ın varlığının delillerinden olan enfûsî işaretleri de iki kısımda ele alabiliriz: Görme yoluyla yapılan işaretler ile akıl ve dinleme yoluyla yapılan işaretler.

1.1.1.1.1. Görme Yoluyla Yapılan İşâret

Kur’an-ı Kerim, birçok ayette mahlûkattaki inceliklere ve Allah’ın yaratmış olduğu sanata bakmamızı ve buna dikkat ederek tefekkür etmemizi bizlere hatırlatır. Bu konuyla ilgili olarak müellifimizin dikkat çektiği bazı ayetler üzerinde duracağız.

“الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا مَّا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَاقُوتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ”

“O, yedi göğü, birbiri üzerine yarattı. Rahmân'ın yaratmasında bir aykırılık, uygunsuzluk görmezsin. Gözünü döndür de bak, bir bozukluk görüyor musun?”⁹⁸

Ayetin manasına dikkat ettiğimizde Allah’ın kâinatta tesis etmiş olduğu düzenin varlığına dikkat çekildiğini görürüz. İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde, ‘el-Melik’ isminin tecelli ettiği âlemdaki düzen ve tertibe dikkat çekildiğini söyler. ‘الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا’ ifadesi ile gezegenlere işâret edildiğini, ‘تَفَاقُوتٍ’ ifadesi ile kâinattaki hikmetli inceliklere, Allah’ın garip sanatına ve Allah’ın hükümrânlığındaki bu mükemmel düzenin bozulmayacağına işaret edildiğini söyler.⁹⁹ Gezegenlerin varlığı ve kâinat içerisinde sonradan keşfedilen incelikler ve İbn Berrecân’ın gezegenlere dikkat çekmesi bu ayetleri daha da anlamlı bir hale getiriyor. Râzî ise ayette geçen ‘طِبَاقًا’ ifadesi üzerinde durur. Bu ifadenin meful-u mutlak olduğunu ve bunun da hava

⁹⁶ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 134.

⁹⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XVII, 241-243.

⁹⁸ Mülk, 67/3.

⁹⁹ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, V, 359-360.

boşluğunda hiçbir destek ve bağ olmadan birbirine mutabık tabakalara ve ahenge işâret ettiğini ve bunlar gibi birçok meseleyi dikkate sunar.¹⁰⁰

1.1.1.1.2. Akıl ve Dinleme Yoluyla Yapılan İşâret

Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde, tefekküre ve ilme/bilmeye sevk eden ayetler vardır. Bu ayetlerin birçoğundan önce Allah (cc), meseller getirir veya teşbihler yapar. Biz bu mesel ve teşbihlerden ziyade konumuzu ilgilendiren kısma bakacağız. İbn Berrecân konuyla ilgili aşağıdaki ayeti zikreder ve bazı işâretlerde bulunur.

“وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالَمُونَ”

“İşte biz bu temsilleri insanlar için getiriyoruz; fakat onları ancak bilenler düşünüp anlayabilir.”¹⁰¹

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, Allah(cc)'ın misal olarak verdiği mesel ile Allah'a kulluk etmeyen kişinin durumunu vurgulayıp bunun Allah'ın kudreti ve gücü yanında hiçbir şey ifade etmediğine işâret eder. Yeryüzünde ve gökyüzünde Allah'ın yaratmış olduğu mahlûkata bakıldığında, Allah'ın iradesi, kudreti ve ilmi görülür. Allah'ın güzel isimleri ve yüce sıfatlarıyla da bunun idrak edileceğine işâret eder.¹⁰² İbn Berrecân'ın tefekkür ve ilim sonucunda bazı şeylere ulaşabilme yolunu Allah'ın güzel isimlerine ve sıfatlarına bağlaması, dikkat çeken bir noktadır. Müellifiz, giriş kısmında zikrettiğimiz gibi, Allah'ın güzel isimleri ile ilgili bir eser yazmıştır. Allah'ın güzel isimleri üzerinde düşünmeyi önemseydiğini bu eseriyle bizlere gösterdiğini söylemiştik.

Râzî ise, bu ayette geçen ilim ve âlim kelimeleri üzerinde durur. İnsanın, fitrî olarak karşısına çıkan bir durum ve olayı akli ile kavrayabileceğini dile getirir. Ancak bazı durum ve olaylar var ki, bunların ancak dakik bir inceleme, araştırma ve tefekkür sonucunda bilinebileceğine işâret eder.¹⁰³

خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

¹⁰⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI, 579-581.

¹⁰¹ Ankebut, 29/43.

¹⁰² İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, IV, 312.

¹⁰³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVIII, 27-28

“Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerinin üzerinde bir de perde vardır. Ve büyük azab onlarıdır.”¹⁰⁴

Ayette geçen ‘غَشَاوَةٌ’ kelimesi bir şeyi örtmek ve bürümek anlamına gelir.¹⁰⁵ İbn Berrecân bu ayette geçen ‘غَشَاوَةٌ’ kelimesini, kulaklara, gözlere ve kalplere perde çekilmesinin sebebi, Allah’ın ayetlerine ve mülküne bakmamalarındandır. Böylece kalpleri mühürlenmiştir. Bu da kitaplara ve resullere karşı olan anlama kabiliyetlerini, onlara karşı olan itaati ve onları işitmeyi engellemiştir.¹⁰⁶ Müellifimiz İbn Berrecân’ın yorumundan anlaşılıyor ki, kâfirlerin kitaplara ve resullere karşı olan tutumları onları küfre ve isyana götürmüştür. Kulak, göz ve kalp de bu tutumdan dolayı örtülmüş ve inkârla bürünmüştür.

1.1.1.2.Âfâkî Delillerle Yapılan İşâretler

‘Âfâk’ kelimesi ‘ufk’ kelimesinin çoğuludur. İsfahanî, ‘âfâk’ kelimesini, Fussilet suresinin 53. ayeti¹⁰⁷ ile beraber açıklar. Âfâk kelimesinin ayette geçen bu haliyle dış dünya anlamına geldiğini söyler.¹⁰⁸ İbn Berrecân da Allah’ın varlığıyla ilgili âfâkî delillerin geçtiği bazı ayetleri zikredeceğimiz şekilde açıklamıştır:

“اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفَلَكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْأَنْهَارَ { } وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبِينَ وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ { }”

“Allah öyle bir Allah’tır ki; gökleri ve yeri yarattı, gökten su indirdi, onunla size rızık olarak çeşitli meyveler çıkardı; emri gereğince denizde yüzip gitmeleri için gemileri emrinize verdi, ırmakları da emrinize verdi. Sürekli olarak yürüngelerinde hareket eden ay ve güneşi, geceyi ve gündüzü sizin emrinize verdi.”¹⁰⁹

İbn Berrecân bu ayetlerde sayılan nimetlerin Allah’ın varlığını gösterdiğine Hak ve Batıl ilahları birbirinden ayırt ettiğine işâret eder ve şu işâri yorumlamalarda bulunur: “Bu ayetlerde hitap yönü bütün nimetlerin sayılmasındadır. Bunun anlamı ahiretin varlığına işaretler. Yerden su çıkması cennete ve cennetteki rızıklara işaretler.

¹⁰⁴ Bakara, 2/7.

¹⁰⁵ İsfahanî, **el-Müfredât**, s.467; Râzi, **Mefâtihu’l-Gayb**, II, 5.

¹⁰⁶ İbn Berrecân, **Tenbîhu’l-Efhâm**, I, 118.

¹⁰⁷ “Onlara ufuklarda ayetlerimizi göstereceğiz.”

¹⁰⁸ İsfahani, **el-Müfredat**, s.23.

¹⁰⁹ İbrahim, 14/32-33.

Gemilerin denizde akıp gitmesi, gündüz, güneş ve ay yüceler yücesi olan Allah'ın rü'yetine işarettir. Allah'ın gece ve gündüzü musahhar kılmış olması dünya, cennet-cehennem, Mubîn Hak olan İlâh ve batıl olan ilahlara işârettir.”¹¹⁰ Râzî ise bu ayette geçen nimetlerin sayılmasının, Allah'ın varlığına ve birliğine işâret için olduğunu söyler. Yağmur, deniz nakliyesi, akarsular, güneş ve ayın insanlara olan faydası, gece ve gündüz nimeti gibi nimetlerin insana olan faydalarına bakarak ve bunları iyice anlamak için tefekkür etmek gerektiğini söyler. Ayrıca Allah'ın bu ayet ile kullarının kendisine karşı olan nankörlüklerine karşın rahmetini ve affediciliğini gösterdiğine işâret eder.¹¹¹

”وَتَحْمِلُ أُنْفَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا بِالْغِيَةِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرَوُوفٌ رَّحِيمٌ { } وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقْ مَا لَا تَعْلَمُونَ { } وَعَلَى اللَّهِ قَسْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِرٌ وَلَوْ شَاءَ لَهْدَاكُمْ أَجْمَعِينَ { } هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ { } يُبْيِثُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْأَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ { } وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ { } وَمَا ذَرَأَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ { } وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلَكَ مَوَاجِرَ فِيهِ وَلِيَبْتَلِيَكُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ { } وَالْقَىٰ فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنْهَارًا وَسُبُلًا لَّعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ { } وَعَلَامَاتٍ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ { }“

“Bu hayvanlar, ancak güçlüklerle varabileceğiniz bir memlekete yüklerinizi taşır. Rabbiniz, şüphesiz çok şefkatlidir, çok merhametlidir. Hem kendilerine binesiniz, hem de zinet olsun diye atları, katırları ve merkepleri yarattı. Ve şu anda bilemeyeceğiniz daha nice şeyler yaratacak. Doğru yolu göstermek Allah'a aittir. Onun eğrisi de vardır. Allah dileseydi, sizin hepinizi hidayete erdirirdi. Sizin için gökten su indiren O' dur. İçecek su ondandır; hayvanlarınızı otlattığınız bitkiler de o su ile yetişir. Allah, sizin için, o su ile ekin, zeytin, hurmalıklar, üzüm ve her çeşit meyveleri bitirir. Şüphesiz ki bunda düşünecek bir topluluk için büyük bir ibret vardır. Geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize O verdi. Bütün yıldızlar da O'nun emrine boyun eğmişlerdir. Şüphesiz ki bunda aklını kullanan bir toplum için ibretler vardır. Yeryüzünde sizin için yarattığı değişik renklerdeki şeyleri de sizin hizmetinize sunmuştur. Elbette bunda öğüt alan kimseler için bir ibret vardır. Yine denizden taze

¹¹⁰ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, III, 242.

¹¹¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIV, 12-18.

et (balık) yiyesiniz ve ondan takındığınız süs eşyasını çıkarasınız diye, denizi emrinize veren Allah'tır. Gemilerin denizde suyu yarararak gittiklerini görüyorsun. Lütfundan rızık aramanız ve şükretmeniz için Allah böyle yapmıştır. Allah, yeryüzü sizi sarsmasın diye oraya sabit dağlar yerleştirdi. Yolunuzu bulmanız için de nehirler ve yollar yarattı. Daha birçok âlametler yarattı. İnsanlar geceleyin de Allah'ın yarattığı yıldızlarla yönlerini bulurlar.”¹¹²

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde, Allah'ın varlığına ve ulûhiyetine işâretler olduğunu dile getirir. Ayetlerde sayılan bütün nimetlerin Allah'ın varlığına delil olduğunu söyler ve şöyle der: “Her fiilin zikri ya Kur'an'da vardır ya da Allah (cc) bu âlemde onları zahirî olarak göstermiş ve zikretmiştir. Bu âlemdeki her şey Allah'ın İsim ve sıfatlarına dayanır. Nimetlerin sayılmasıyla Allah'ın kudreti zahir olarak görünür. Aynı zamanda bu ayetler nübüvvetin marifetine de işaret eder. Dağlar, yollar, nehirler ve yıldızlar nebilere, resullere, evliyalara ve peygamberlerin varisi olan âlimlere de işarettir.”¹¹³ Râzî de bu ayetlerin tefsirinde buna benzer açıklamalarda bulunur. Ayetlerde sayılan nimetlerin tek tek açıklamasını yapar ve inceliklerini dile getirir.¹¹⁴

”سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“Göklerin ve yerin mülkü O' nundur. O, diriltir, öldürür, O, her şeye kadirdir.”¹¹⁵

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde zahir ve batın olan mülke işâret edildiğini söyler: “Zahir olan kısımda, alçakta ve yüksekte görünür olan, yeryüzü, gökyüzü, yıldızlar, rüzgârlar, bulutlar ve su gibi dünyaya nispet edilen şeylere işâretler vardır. Batın olan kısımda ise, ahiret yurdu ve ahiret yurduna taalluk eden cennet ve cehennem gibi diğer konulara işâretler vardır.”¹¹⁶ Râzî ise bu ayetlerin tefsirinde tek Hâkîm olan Allah'a işâret edildiğini söyler. Ayette bahsedilen Allah'ın öldürmesi ve diriltmesi ile

¹¹² Nahl, 16/7-16.

¹¹³ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, III, 293-295.

¹¹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIV, 164-178.

¹¹⁵ Hadid, 57/2.

¹¹⁶ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, IV, 290.

beraber Allah'ın her şeye kadir olması ifadelerinin hem enfûsî hem de âfâkî deliller taşıdığına işâret eder.¹¹⁷

“وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ { } أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ { }”

“Göğü yükseltti ve mizanı koydu. Sakın tartıda taşkınlık etmeyin.”¹¹⁸

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde, ‘المِيزَانُ’ kelimesi üzerinde durur ve açıklamalar yapar. Mizan, Allah'ın bütün mahlûkat içerisindeki adaletine, yeryüzündeki düzen ve adalet, yükseltilmiş gökyüzüne, düzeltilmiş yeryüzüne, yükseltilmiş olan dağlara, yıldızlara, bitkilere ve bunun gibi Allah'ın yaratmış olduğu bütün mahlûkatın içerisindeki adalet ve düzene olan işarettir. Râzî de buna benzer açıklamalarda bulunur. Mizanın adalet ve Allah'ın kitabına işâret ettiğini söyler. Allah, mizanı koydu denilirken Allah'ın, kitabı yani şeriatı yeryüzüne bırakmış olmasına olan işâret olduğunu dile getirir.¹¹⁹

1.1.2. Allah'ın Birliği ve Şirkin Reddi ile İlgili Ayetlerin İşârî Yönü

Kur'an-ı Kerim'in temel konularından öne çıkanlardan ilki Allah'ın birliği anlamına gelen tevhid diğeri de Allah'a ortak koşma anlamına gelen şirkin reddedilmesi konusudur. Tevhid, Allah (cc)'ın hem isimlerinde hem de sıfatlarında bir olmasını kapsar. Şirk ise, başkasını Allah'a denk tutarak eş koşmak, Allah'tan gayrisine taatte bulunmak ve amellerde Allah'tan gayrisi için niyetlenerek fiillerde bulunmayı ifade eder.¹²⁰ Kur'an-ı Kerim'in tevhid vurgusu ve şirki ret etmesi hem teslis inancını taşıyan Hristiyanlara karşı hem de müşriklere karşı olmuştur. Müellifimiz İbn Berrecân'ın da bu konular ile ilgili olarak üzerinde durduğu ve tefsir ettiği bazı ayetler olmuştur.

1.1.2.1. Müşriklerin İnancının Reddine Yönelik İşâretler

¹¹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI, 278-281.

¹¹⁸ Rahman, 55/7-8.

¹¹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI, 74-75.

¹²⁰ Ebu'l Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdî el-Belhî, *Kur'an Terimleri Sözlüğü El-Eşbâh ve'n-Nezâir Fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yayınları, İstanbul, 2003, s.118-121.

Peygamberimiz (sav)’in peygamber olarak gönderildiği Mekke ve çevresi Allah’a şirk koşuyordu diğer bir ifade ile müşriktiler. Dolayısıyla Kur’an-ı Kerim, konu olarak şirkin reddi ve Allah’ın birliği/tevhid içerikli birçok ayeti muhtevasında barındırır. Konumuzla ilgili bazı ayetleri ve İbn Berrecân’ın bu ayetlerle ilgili işâretlerini burada zikredeceğiz:

“مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ”

“Allah’tan başka dost edinenlerin durumu, kendine yuva yapan örümceğin durumu gibidir. Hâlbuki evlerin en çürüğü şüphesiz örümcek yuvasıdır. Keşke bilselerdi.”¹²¹

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, Allah’ın kendisi dışında dost edinen ve kendisi dışında başka şeylere kulluk edenleri örümceğe benzettiğini vurgular. Allah’a karşı taktıkları bu tavrın onlara hiçbir fayda vermeyeceğine ve ahiret gününde onları kurtaramayacağına işaret eder. Örümcek ifadesiyle aslında kulun kendisine olan işarettir. Kulun örümcek ağına benzer tutumu da Allah’ın izzeti ve sınırsız olan gücü yanında hiçbir şey olduğuna işaret edilir.¹²² Râzî ise örümcek ağının basitliğini zikrettikten sonra müşriklerin bu tutumunun örümcek ağından bile daha basit olduğunu dile getirir. Çünkü örümceğin ağ örmesinin bir faydayı hasıl ettiğine işaret eder.¹²³

1.1.2.2. Teslis İnancının Reddine Yönelik İşâretler

‘Selâsün’ veya ‘Selâsetün’, Arapçada üç sayısı için kullanılmaktadır. Teslis kelimesi ise üç sayısının tef’îl babında kullanılması şeklidir ve üçleme anlamına gelir. Teslîs ifadesi İslam geleneğinde Hristiyanlığın üç unsurunu içeren, baba-oğul-kutsal ruh, şeklindeki ilahlık düşüncesini ifade eder.¹²⁴

¹²¹ Ankebut, 29/41.

¹²² İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, IV, 310.

¹²³ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XVIII, 26.

¹²⁴ Jacques Waardenburg, “Teslîs”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, c.XL, s. 548.

“لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ { } وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ { } ”

“Doğurmadı ve doğrulmadı. O 'na bir denk de olmadı.”¹²⁵

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde Allah'ın birliğine, Allah'ın denginin olmadığına ve Hristiyanların teslis inancının reddine şu şekilde işâret eder: “Allah'ın hiçbir dengi yoktur. O'na benzeyen, O'na ortak, O'nu yok edecek ve O'nu aciz bırakacak hiçbir şey yoktur. Mülkün hepsi O' nundur. Bütün hamdler, ne kadar hamd varsa, O'nadır. O bütün her şeye kadirdir ve güç yetirendir.”¹²⁶ Râzî de bu ayetlerin tefsirinde çocuk sahibi olabilme iki yönüne değinir. İlki, çocuğun doğumuyla çocuk sahibi olma şekli diğeri ise, birisinden çocuk alıp sahiplenmeyle çocuk sahibi olma şekli olduğunu dile getirir. Bu ayet ile her iki şekilde de Allah'ın bunlardan münezzehe olduğuna işâret edilir. Râzî, böylece Hristiyanların sahip olduğu bu iki düşüncenin de bu ayetler ile reddedilmiş olduğuna dikkat çeker.¹²⁷

1.1.3. Allah'ın Denginin Olmaması ile İlgili İşâretler

Allah'ın varlığı ve birliği meselelerinden sonra bir diğer önemli mesele, Allah'ın denginin olmaması meselesidir. İbn Berrecân'ın üzerinde durmuş olduğu bu meseleyi biz de ayetlerle zikretmeye çalışalım:

“سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ ”

“Yerin bitkilerinden, kendi nefislerinden ve daha bilemeyecekleri şeylerden bütün çiftleri yaratan Allah'ın şanı ne yücedir.”¹²⁸

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde Allah'ın bütün mahlûkatı çift yarattığına dikkat çeker. Allah Hz. Âdem ve Hz. Havva'yı çift olarak yaratmıştır. Aynı zamanda Allah, bütün mahlûkatı da zevç zevç yaratmıştır. İbn Berrecân, fen ilimleriyle iştigal eden bilim adamlarının da taşlar, bitkiler ve hayvanlar gibi bütün mevcudatın bir dişi ve erkekten yaratıldığını söylediklerine işâret eder. Bu ayet ile Allah'ın ‘Sübhan’ olduğuna ve bütün eksikliklerden uzak olduğuna işâret edildiğini söyler.¹²⁹ Râzî de

¹²⁵ İhlâs, 112/3-4.

¹²⁶ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, V, 565.

¹²⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIII, 567-568.

¹²⁸ Yasin, 36/36.

¹²⁹ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, IV, 464.

buna benzer bazı açıklamalarda bulunur. Yaratılmış olan bütün mevcudatın çift yaratıldığına ve Allah’a denk olan hiç kimsenin olmadığına işâret eder. Dolayısıyla bu şekilde şirkin de reddedildiğine dikkat çeker.¹³⁰

Bir önceki konuda da zikrettiğimiz İhlâs suresinin 3. ve 4. ayetleri de bu konu için önemli bir yer tutar. Bu ayetlerde de Allah’ın denginin olamayacağı açıkça vurgulanmıştır:

“لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ {} وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ {}”

“Doğurmadı ve doğrulmadı. O ’na bir denk de olmadı.”¹³¹

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde Allah’ın birliğine, Allah’ın denginin olmadığına ve Hristiyanların teslis inancının reddine şu şekilde işâret eder: “Allah’ın hiçbir dengi yoktur. O’na benzeyen, O’na ortak, O’nu yok edecek ve O’nu aciz bırakacak hiçbir şey yoktur. Mülkün hepsi O’ nundur. Bütün hamdler, ne kadar hamd varsa, O’nadır. O bütün her şeye kadirdir ve güç yetirendir.”¹³² Râzî de bu ayetlerin tefsirinde çocuk sahibi olabilme iki yönüne değinir. İlki, çocuğun doğumuyla çocuk sahibi olma şekli diğeri ise, birisinden çocuk alıp sahiplenmeyle çocuk sahibi olma şekli olduğunu dile getirir. Bu ayet ile her iki şekilde de Allah’ın bunlardan münezzeh olduğuna işâret edilir. Râzî, böylece Hristiyanların sahip olduğu bu iki düşüncenin de bu ayetler ile reddedilmiş olduğuna dikkat çeker.¹³³

1.1.4. el-Esmâü’l-Hüsnâ ile İlgili İşâretler

Esmâü’l-Hüsnâ, ‘Esmâ’ ve ‘Hüsnâ’ kelimelerinin birbirlerine izafe edilmesinden oluşan bir ifadedir. Bu ifade ‘Allah’ın en güzel isimleri’ anlamına gelmektedir. İbn Berrecân tel’lif etmiş olduğu eserlerde, Esmâü’l-Hüsnâ konusuna, diğer Kur’an-ı Kerim konularına nazaren ayrı bir ihtimam göstermiştir. Bu ihtimamı; bilhassa, tefsirinin birçok yerinde, Esmâü’l-Hüsnâ ile ilgili olarak te’lif etmiş olduğu *Şerhu’l-Esmâ* kitabına atıflarda bulunmuş olmasında görmekteyiz.¹³⁴ Tefsirinde

¹³⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XVIII, 487-488.

¹³¹ İhlâs, 112/3-4.

¹³² İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, V, 565.

¹³³ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXIII, 567-568.

¹³⁴ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, s 85-86,122; II, s 398; V, s 34,326.

Allah'ın isimleri ile ilgili vurguladığı ve işâretlerde bulunduğu bazı yerleri bu konumuzda zikretmeye çalışacağız.

İbn Berrecân sure başlarında gelen Allah'ın isimleri ile ilgili olarak, “*Bu Kur'ân Rahmân ve Rahîm olan Allah tarafından indirilmiştir.*”¹³⁵ ayetinin tefsirinde şunları söyler: “Allah'ın isimlerinin sure başlarında gelmesi, bazı faydaları iktiza eder. Onlardan biri, Allah'ın kendi isimlerini bizlere öğretmek istemesidir. Diğer de, Kur'an-ı Kerim surelerinde geçen manaların çizmiş olduğu çerçeveyi bizlere göstermektir.”¹³⁶

قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافُتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا

“(Sen onlara) de ki: İster "Allah" deyin, ister "Rahmân" deyin, nasıl çağırırsanız çağırın. En güzel isimler O' nundur. Namazında sesini pek yükseltme, çok da gizli okuma, orta yolu seç”¹³⁷

İbn Berrecân bu ayet-i kerime ile bütün güzel isimlerin Allah (cc)'a has olduğuna işaret edildiğini zikreder. Burada ifade edilen ‘أَيًّا’ gibi bazı kelimelerin sakile/ağır olarak kullanıldığını ve bu şekilde Allah (cc)'ın bütün Esmâ'sına işaret edildiğini söyler.¹³⁸ Râzî de bu yoruma benzer bir şekilde ‘أَيًّا’ kelimesi üzerinde durur ve bazı açıklamalar yapar. Zikrettiğimiz ayette geçen ‘فَلَهُ’ zamirinin Yüce olan Allah'ın zatına işâret ettiğini ve en güzel vasıfların Allah'a ait olduğunu dile getirir.¹³⁹

Ayrıca zikettiğimiz ayetin tefsirinin devamında müellifimiz İbn Berrecân, Allah'ın isimlerinin marifet ve ilim yoluyla anlaşılabilir üç şekilde derecelendiğine işaret eder: “Birincisi zahir olan şekil, ikincisi bâtın olan şekil diğeri de Allah'ın isimlerini bilmeyi talep edenlerin anlayabileceği şekil.”¹⁴⁰

¹³⁵ Fussilet, 41/2.

¹³⁶ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, V, 565.

¹³⁷ İsra, 17/110.

¹³⁸ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, V, 235.

¹³⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XV, 84-85.

¹⁴⁰ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, V, 235.

قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لِأُنذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ أَنتُمْ لَتَنْشَهُدُونَ أَنَّ مَعَ اللَّهِ إِلَهَةً أُخْرَى قُلْ لَا أَشْهَدُ قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَهُ وَاحِدٌ وَإِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ { }

*"De ki: "Şahitlik yönünden hangi şey daha büyüktür?". De ki: "Allah, benimle sizin aranızda şahittir ve bana bu Kur'an vahyolundu ki, onunla hem sizi, hem de sizden sonra kendisine ulaşan herkesi uyarayım. Allah'la beraber başka ilâhlar olduğuna siz gerçekten şahitlik eder misiniz?" De ki: "Ben buna şahitlik etmem". "O, ancak ve ancak bir tek ilâhtır ve gerçekten ben, sizin ortak tuttuğunuz şeylerden uzağım" de."*¹⁴¹

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde ise bütün mevcudatın bir ismi iktizâ ettiğini ve Esmâ-i Hüsnâ'nın üç işâret ile şekillendiğini söyler:

- İlki, sadece O'nun zatına işâret eden Allah ismidir.
- İkincisi, zatına ve sıfatına işâret eden el-Hayy, el-Alîm, el-Kadîr, el-Murîd ve bunlar gibi diğer isimlerdir.
- Üçüncüsü, zatına ve fiillerine işâret eden el-Hellâk, er-Rezzak, el-Kafî, el-Hafiz, el-Mukaddim, el-Muahhir ve bunlar gibi diğer isimlerdir.¹⁴²

Râzî ise, müellifimizden farklı olarak bu ayetin tefsiri ve açıklaması üzerinde durmuştur. Râzî, ayette geçen Allah'ın nübüvve şâhit olması ve peygamberi bu konuda desteklemesi meselesi üzerinde durmuştur. Râzî, müşriklerin inkâr tavırlarına karşı, nübüvvetin en büyük şahidinin Yüce Allah olduğunu vurgulamıştır.¹⁴³

Şimdi de müfessirimizin tefsirinden elde ettiğimiz bazı Esmâü'l-Hüsnâ isimleri üzerinde duracağız.

1.1.4.1.Allah

Esmâü'l-Hüsnâ sayılırken en başta zikrettiğimiz Allah'ın en büyük ismi olan 'Allah' ismi ile başlayacağız.

¹⁴¹ En'am, 6/19.

¹⁴² İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 183-184.

¹⁴³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 357

“قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ”

“De ki; O Allah bir tektir.”¹⁴⁴

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde Allah’ın isim ve sıfatları çerçevesinde yorumlar yapar. Bu ayet-i kerimede Yüce Allah (cc)’ın isim ve sıfatlarında bir ve tek olan Zât’ına işaret edildiğini söyler.¹⁴⁵ Râzî ise bu ayetin kulların Allah indindeki üç makamına işaret ettiğini söyler. Bu makamlar sırasıyla, mukarreblerin makamı, ashab-ı yemin makamı ve ashab-ı şimal makamıdır. Râzî ayrıca İbn Berrecân gibi ayetin, Allah’ın kendisine has olan sıfatlarına işaret ettiğini söyler.¹⁴⁶

“بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ”

“Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın ismiyle.”¹⁴⁷

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde, Allah (cc)’ın bütün isim ve sıfatlarının Allah isminin açıklanması ve sayılması olduğuna ve Allah ismin bütün isim ve sıfatları içinde barındırdığına ve kapsadığına işaret eder.¹⁴⁸ Besmelenin Fatihâ suresinden bir ayet olup olmaması meselesinden ötürü birçok müfessir besmeleyi Neml 31. Ayet çerçevesinde tefsir etmiştir. Meselâ, İmam Şafii besmeleyi Fatihâ’dan sayarken İmam Ebû Hanîfe besmeleyi Fatihâ’dan saymaz.¹⁴⁹ Bu ayeti Fatihâ suresi kapsamında tefsir ettiğine göre müellifimiz besmeleyi Fatihâ’dan saymıştır.

1.1.4.2. er-Rahman- er-Rahim

Bu başlıktada Fatihâ Suresinde de sürekli tekrarladığımız ‘Rahman ve Rahîm’ isimleri üzerinde duracağız.

“بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ”

“Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın ismiyle.”¹⁵⁰

¹⁴⁴ İhlâs, 112/1.

¹⁴⁵ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, V, 563.

¹⁴⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIII, 562-563.

¹⁴⁷ Fatihâ, 1/1.

¹⁴⁸ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 86; III, 500.

¹⁴⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el- Kurtubî, *el-Câmî li-Ahkâmî'l-Kur'an*, terc. M.Beşir Eryarsoy, Buruc Yayınları, İstanbul, 1996, c.I, s.93.

¹⁵⁰ Fatihâ, 1/1.

İbn Berrecân besmelede geçen Rahmân ve Râhîm isimlerinin tefsirinde, bir önceki konuda geçen yorumlarından farklı olarak, şunları zikreder: Tebareke ve Teâlâ olan Allah(cc) dışında başkası için isim olarak kullanılması yasaktır. Âlem, er-Rahman isminin rahmetiyle dolmuştur. Tıpkı havanın/gazın havayı ve suyun denizi doldurduğu gibi doldurmuştur. Âlemdeki düzen ve karmaşıklığın içinde, er-Rahman isminin şümülü, her şeyin er-Rahmân olan Allah(cc)’a ihtiyacı olduğunu gösterir.¹⁵¹

وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا
بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

*“Âyetlerimize inananlar sana geldikleri zaman onlara şöyle söyle: Selam olsun size! Rabbiniz rahmeti kendi üzerine yazdı. Sizden her kim bilmeyerek bir kötülük işleyip de sonra arkasından tevbe eder, kendini düzeltirse, muhakkak ki O, bağışlayan, esirgeyendir.”*¹⁵²

İbn Berrecân bu ayette geçen ‘الرَّحْمَةُ’ ifadesi üzerinde durur. Müfessirimiz, bu ayetin tefsirinde, Yüce Allah’ın ‘الرَّحْمَةُ’ ifadesiyle kendisinin sonsuz olan rahmetinin gazap ismini geçtiğine işâret etmiş olduğunu söyler.¹⁵³ Râzî ise bu ayette geçen ‘Selam olsun size! Rabbiniz rahmeti kendi üzerine yazdı’ ifadelerindeki merhametin Allah üzerindeki vucubiyeti meselesi ve Mutezile gibi mezheplerin bu ayetteki görüşleri üzerinde durmaktadır.¹⁵⁴

“إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ { }”

*“Mektup Süleyman’dandır, Rahmân ve Rahîm Allah’ın adıyla başlamaktadır.”*¹⁵⁵

İbn Berrecân, bu ayetin Allah’ın ulûhiyetini, rububiyetini, isimlerini ve sıfatlarını ikrar ettiğine işâret eder.¹⁵⁶ Râzî ise bu ayette geçen Rahmân ve Râhîm isimlerinden ziyade Hz. Süleyman (as)’ın mektubunun neden besmele ile başladığı,

¹⁵¹ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 90-91.

¹⁵² En’am, 6/54.

¹⁵³ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 66.

¹⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, IX, 456-457.

¹⁵⁵ Neml, 27/30.

¹⁵⁶ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 80.

peygamberin isminin neden besmeleden önce geçtiği gibi mektubun bazı özellikleri üzerinde durmuştur.¹⁵⁷

”اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ {

“*Yaratan Rabbinin adıyla oku!*”¹⁵⁸

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, ‘خَلَقَ’ ifadesinde ‘er-Rahmân’ isminin gizli olduğuna işâret eder. Ve Allah (cc)’ın bu şekilde Esmâ’sını takdis ettiğini dile getirir.¹⁵⁹ Râzî ise bu ayetteki ‘خَلَقَ’ ifadesinin incelikleri üzerinde durur. Ve bu ifadenin adeta, kulun ‘Sen’in benim Rabbim oluşunun delili nedir?’ sorusuna Allah’ın mümeyyiz bir şekilde ‘el-Halîk’ ismini öne çıkarıp ‘Sen yoktun, Allah seni yoktan var etti.’ diye cevaplamasıdır, der.¹⁶⁰

1.1.4.3. es-Samed

Bu başlık altında da Allah’ın ‘es-Samed’ ismi üzerinde duracağız.

”اللَّهُ الصَّمَدُ

”*Allah, Samed’tir.*”¹⁶¹

İbn Berrecân, bu ayetin tefsirinde Allah (cc)’ın ‘الصَّمَدُ’ isminin bazı özellikleri üzerinde durur. ‘الصَّمَدُ’ ismi ile yemediğine ve onun için bir mide olmadığına, zenginliğine, baki ve daim olduğuna, zail olmayacağına, el-Evvel olduğuna/ondan önce bir ilk olmadığına, el-Ahir olduğuna/sonunun olmadığına, babası ve oğlunun olmadığı ve olamayacağına, nesebinin olmadığına, baba ve çocuk bırakmadığına işâret ettiğini söyler.¹⁶² Râzî ise ‘الصَّمَدُ’ isminin muhtemel manalarıyla beraber Allah’ın sıfatlarıyla olan ilişkisi bağlamında açıklamalar yapar. Ayrıca ‘الصَّمَدُ’ isminin İhlâs suresinin ilk ayetinde geçen ‘Ehad’ isminden farklı olarak neden ma’rife geldiği

¹⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XVII, 422.

¹⁵⁸ Alak, 96/1.

¹⁵⁹ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 521.

¹⁶⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXIII, 256.

¹⁶¹ İhlâs, 112/2.

¹⁶² İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, V, 564.

incelikleri üzerinde durur. Ma'rife olarak gelme sebebinin, halkın nazarında bilinen bir mana olması yönüyle olduğunu dile getirir.¹⁶³

1.1.4.4. el-Melik

Bu başlık altında Allah'ın isimlerinden olan 'el-Melîk' ismi üzerinde duracağız.

“ تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ {} ”

“Mutlak hükümlerlik elinde bulunan Allah, yüceler yücesidir ve O'nun her şeye gücü yeter.”¹⁶⁴

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde el-Melik ismi ile ilgili olarak şu işari yorumlarda bulunur:“ ‘الْمُلْكُ’ kelimesi zahiri âlem ve görünen şeylere işârettir. ‘Melekût’ ise âlemin batınî ve görünmeyen yönü içindir. Bu da meleklerin fiilidir. Mülk masnu’dur. Malikü’l-mülk olan ise Sanî’dir. Meleklerin fiili Sanî’ olanın elindedir. ‘el-Melîk’ ismi hem zahir olan görünen âleme hem de batın olan âleme işâret eder.”¹⁶⁵ Râzî ise bu ayete mülk-malik kelimeleri bağlamında Allah'ın her şeye gücünün yetmesi üzerinde durur. Ve Allah'ın Malikü’l-mülk olması durumunda her şeye de gücünün yeteceğine işâret eder.¹⁶⁶

“مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ”

“O, din gününün maliki Allah'ın.”¹⁶⁷

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, imandan sonra dirilişin ikrarına işâret edildiğini söyler. Bu ayette geçen ‘مَالِكِ’ ifadesiyle bütün mülkiyetin o gün Allah'ın elinde olacağına ve daima O'nun elinde kalacağına işâret edildiğini söyler.¹⁶⁸ Râzî ise bu ayetin tefsirinde, ayette geçen ‘مَالِكِ’ isminin kıraat farklılıklarıyla beraber ‘el-

¹⁶³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIII, 566.

¹⁶⁴ Mülk, 67/1.

¹⁶⁵ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, V, 359.

¹⁶⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI, 574.

¹⁶⁷ Fatiha, 1/4.

¹⁶⁸ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 92.

Melik' ile 'el-Malik' isimlerinin aralarındaki ince mana farklılıkları üzerinde durur ve bu farklılıklar ile ilgili açıklamalar yapar.¹⁶⁹

1.1.4.5. el-Hâlık

Mukatil b. Süleyman, 'el-Halk' kelimesini Kur'an-ı Kerim ayetlerinden hareketle yedi anlam cihetiyle anlamdırır. Bunlar; din, tasvir, suret, konuşmak, konuşturmak, yaratmak, kılmak, yapmak, ba's ve dünyada yaratmak gibi anlamlarda kullanıldığını dile getirir.¹⁷⁰ Bu verilen anlamlardan hareketle, 'el-Hâlık' isminin tüm bu anlamları kapsayıcı nitelikte bir isim olduğunu söyleyebiliriz.

“الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ {}”

*“Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur. Böyleyken kâfirler hâlâ Rablerine başkalarını eşit sayıyorlar.”*¹⁷¹

İbn Berrecân bu ayette 'el-Hâlık' ismi çerçevesinde bazı işâretlerde bulunur. 'el-Hâlık' ismi ile Allah'ın yaratmasından, mükemmel ve kâmil olan kudretinden, her şeyi ihata eden ilminden, istediği şeyi yapmasından, yüce olan Allah (cc)'ın tevhidinden vb. diğer özelliklerine işâret edildiğini söyler.¹⁷² Râzî ise bu ayette geçen 'خَلَقَ' ifadesinden yola çıkarak Allah'ın, 'el-Hâlık, el-Fâtır ve Rab' isimlerindeki ince farklılıklara değinir. 'el-Hâlık' isminin yüce Allah'ın takdir etmesi/kudreti çerçevesinde ve yaratma noktasında kainattaki bütün cüzîyyat ve külliyyatı kapsadığına işâret eder. Ayrıca bu âyette geçen yaratmanın takdir etmek, ölçüp biçmek ve planlamak gibi anlamlarda olduğunu öne sürer.¹⁷³

“أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلَىٰ وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ {}”

*“Gökleri ve yeri yaratan, onlar gibisini yaratmaya kâdir değil midir? Elbette kâdirdir. Çünkü o her şeyi yaratandır, her şeyi bilendir.”*¹⁷⁴

¹⁶⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I, 329-337.

¹⁷⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, s.339-341.

¹⁷¹ En'am, 6/1.

¹⁷² İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, V, 195.

¹⁷³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 319-320.

¹⁷⁴ Yasin, 36/81.

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, ‘الْخَلْقُ’ ismi ile Allah’ın sürekli ve daimi bir şekilde yaratmasına işâret edildiğini söyler.¹⁷⁵ Râzî ise bu ayette geçen yaratma fiilindeki Allah’ın gücüne vurgu yapar. İçinde yaşadığımız dünyadaki işler, belli bir zaman ve çaba gerektirir. Allah ise bir işin olmasını istediği zaman sadece ona ‘ol’ der ve o da olur. Bu ayette yüce Allah’ın yaratma gücüne işâret edildiğini vurgular.¹⁷⁶

1.1.4.6. el-Hâdî

Mukatil b. Süleyman, ‘el-Hudâ’ kelimesini Kur’an-ı Kerim’de geçen ayetlerden hareketle on yedi anlamda anlamlandırır. Bunlar; beyân, İslam dini, iman, davetçi, hidayet, marifet, doğru yol gibi birçok anlamda kullanılmasıdır. Allah (cc)’ın güzel isimlerinden olan ‘el-Hâdî’ ismi ise tüm bu manaları içinde ihtiva eden bir isimdir.¹⁷⁷

“قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمْ يَا مُوسَى { } قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى { }”

“Firavun: "Ey Musa! Sizin Rabbiniz kimdir?" dedi. Musa: "Bizim Rabbimiz her şeye şeklini veren, sonra da yolunu gösterendir." dedi.”¹⁷⁸

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde bu isim ile ilgili şu işârî yorumlarda bulunur: Allah her şeyi İslam fitratı üzerine yaratmıştır. Yaratığı şeyleri istediği gibi şekillendirmiş sonra da yarattığı fitrat üzerine de hidayeti vermiştir. Ancak anne-baba, şeytanlar, kişiye yakın olan kimseler ve arkadaşlar fitrat üzerine yaratılmış olanları doğru yoldan ayırmışlardır.¹⁷⁹ Râzî ise bu ayette geçen hidayet ve yaratma fiillerini beraber tefsir eder. Bu ayette geçen Firavun’un ‘Sizin rabbiniz kim?’ sorusunun taaccüb ifade ettiğini ve Firavun’un Hz. Musa’yı bebekken yetiştirmesine atıfta bulunduğu değinir. Râzî, hidayet ifadesi ile Allah’ın bütün mevcudatı yaratmasından sonra mevcudata, bir düzen ve yol tayin etmesine işâret ettiğini söyler.¹⁸⁰

¹⁷⁵ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, IV, 62.

¹⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVIII, 557.

¹⁷⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, s. 107-116.

¹⁷⁸ Tâhâ, 20/49-50.

¹⁷⁹ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, III, 523.

¹⁸⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XV, 527-530.

1.1.4.7. el-Furkan

Bu konuda Allah'ın Esmâ'sından olan 'el-Furkan' ismi üzerinde duracağız.

“ تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا {} ”

“ "Tebareke" ne yüce feyyazdır o ki, dünyaları uyarmak üzere kulu Muhammed'e, hakkı batıldan ayırt eden Kur'an'ı indirdi. ”¹⁸¹

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, 'الْفُرْقَانُ' ismiyle hem Kur'an-ı Kerim'e hem de Allah'ın ismi olan 'الْفُرْقَانُ' ismine işaret edildiğini söyler. 'الْفُرْقَانُ' ismi mevcut âlemde yayılmış olan Allah'ın isim ve sıfatlarına işaretettir. Allah, 'الْفُرْقَانُ' ismiyle yeryüzü, gökyüzü ve arasındakilerini yaratmıştır. 'الْفُرْقَانُ' isminin hassaten 'el-Hakk' isminin içinde yer edindiğine işaret eder.¹⁸² Râzî ise bu ayette geçen 'الْفُرْقَانُ' isminin Kur'an-ı Kerim'e işaret ettiğini vurgular.¹⁸³ Burada dikkat çeken nokta İbn Berrecân'ın 'el-Furkân' ismini hem yaratma hem de Allah'ın 'el-Hakk' ismiyle bağdaştırıp açıklamasıdır.

1.1.5. Kur'an-ı Kerim Harfleri ile İlgili İşâretler

Kuran-ı Kerim harfleriyle alakalı olarak müfessirimiz, Kur'an-ı Kerim konuları içerisinde huruf-u mukattaa konusunu önemseydiğini, bu harflerin kapsayıcı bir nitelikte olduğunu ve Mubîn olan Kitap ve Hâkim olan Kur'an-ı Kerim'in muhtevasında gelecek olan manaların öncelerine ve sonralarına işâret ettiğine dikkat çeker.¹⁸⁴

İbn Berrecân huruf-u mukattaalar ile ilgili olarak şu yorumlarda bulunur: “ Huruf-u Mukattaaların manaları tam olarak bilinemez. Nasıl ki bir insan kendi kuvvetiyle bir dağı havaya kaldıramıyor ise aynı şekilde bu harfler de bir ibare ile anlatılabilecek ifadeler değildir. Ancak, Allah'ın kendi fazlından bahsettiği hidayet ve iman ile te'villerine işâret edilebilir.”¹⁸⁵

¹⁸¹ Furkan, 25/1.

¹⁸² İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, IV, 172.

¹⁸³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVII, 170.

¹⁸⁴ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 101.

¹⁸⁵ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 510.

1.1.5.1. Huruf-u Mukattaadaki İşâretler

- “الم”

İbn Berrecân Lokman suresinin başında geçen ‘الم’ harfleri ile ilgili olarak şunlara işâret eder: “Bu harfler Allah’a olan yakınlık ve uzaklığı ifade içindir. Mesafe olarak hiçbir şey Allah’a uzak değildir. Asıl uzaklık ve yakınlık, Allah’a karşı olan dostluk ve Allah’tan olan uzaklık ile alakalıdır. Allah’a dost olan O’na yakındır, Allah’tan uzaklaşmak isteyen ise O’na uzaktır.”¹⁸⁶ Lokman suresindeki ‘الم’ aynı zamanda sonradan gelecek olan anlama tahkik katmak için de gelmiştir.¹⁸⁷

İbn Berrecân Ankebut suresinin başında geçen ‘الم’ için de şu işâri yorumlamalarda bulunur: “Elif’te Allah’ın ezeli olan tekliğine işâretler vardır. ‘Lam’ harfi ile Allah’ın cemalinin keşfine ve Allah’ın aşkıyla dosdoğru bir şekilde istikamet bulmuş olan âşıklara işâretler vardır. ‘Mim’ harfi ile Tevhid ile bütünleşmiş olan geçmişlerin muhabbetine işâretler vardır.”¹⁸⁸ İbn Berrecân, ‘الم’ için, “Ben bilen, ‘el-Âlîm’ olan, Allah’ım.”¹⁸⁹ anlamında kullanıldığına da işâret eder.

Râzî ise ‘الم’ ve diğer surelerde gelen huruf-u mukattaanın kendilerinden sonra gelen ayetler ile anlam açısından bir tenasüb içerisinde olduğunu vurgular.¹⁹⁰ Râzî, Bakara suresinin başında huruf-u mukattaa meselesiyle ilgili ulema ve müfessirlerin görüşlerini geniş bir şekilde ele alır. Huruf-u mukattaaya anlam verilip verilemeyeceğini, huruf-u mukattaanın anlamlarının bilinip bilinemeyeceğini, kelimcilerin görüşlerini ve tüm bu konulardaki delillerini zikreder.¹⁹¹

- ‘ص’

Müfessirimiz, Sad suresinde geçen ‘ص’ harfi ile ilgili olarak şu işâri yorumlarda bulunur: “Bu harf, Allah’ın sıdk sıfatı ve Allah’ın sıdk sıfatının tezahürüyle âlemde mevcut olmuş olan bütün ‘sıdk’a işârettir. Kitap sıdk, Sadık olan ise Resul’dür. Sıdk, aynı zamanda Resul’ün vasfıdır. Sıdk, Resul’ün getirdiği şeydir.

¹⁸⁶ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, IV, 355.

¹⁸⁷ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 99.

¹⁸⁸ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, IV, 292.

¹⁸⁹ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 99.

¹⁹⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XVIII, 143-145

¹⁹¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, I, 410-426.

Musaddikun ve Museddikat müminlerdir. Bu âlemde Allah’a şahitlik eden ve Allah’ın varlığına delalet eden her şey sıdktır.”¹⁹² Râzî ise İbn Berrecân gibi ‘ص’ harfîni Allah’ın ve peygamberinin Sıdk sıfatlarıyla ilişkilendirmeyeyle beraber; bu harflerin Allah’ın isimlerinin anahtarı olduğunu, Kur’an-ı Kerim’in bu harf ile muarazada bulunduğunu, surenin ismi olduğunu ve sonrasında gelen anlam için bir kasem olduğunu söylemiştir.¹⁹³

- “حم”

İbn Berrecân, Duhan suresinde geçen ‘حم’ harfleri ile vahiy, hayat, ruh, hilm ve hikmete işâret edildiğini söyler.¹⁹⁴

Müfessirimiz Casiye suresinde geçen “حم” harfleri ile Levh-i Mahfuz’a işâret edildiğini söyler.¹⁹⁵

İbn Berrecân Ahkaf suresinde geçen ‘حم’ harflerinde ‘haza’ işâret sıfatının hazfedildiğine işâret eder. Ve bu şekilde iyice dinleyin ve kalpleriniz ile bu manayı hissedin, denildiğini söyler.¹⁹⁶

Râzî ise Duhan, Casiye ve Ahkaf surelerinde geçen ‘حم’ harflerinin sonrasında gelecek olan ayetlerin anlamlarına tahkik anlamı katmak için kasem ifade ettiğine işâret eder.¹⁹⁷

- ‘طسم’

İbn Berrecân, Şuarâ suresinde geçen ‘طسم’ harfleri ile Levh-i Mahfuz’a ve yüce olan Kur’an-ı Kerim’e işâret edildiğini söyler.¹⁹⁸ Râzî ise ‘Tâ’ harfinin ariflerin kalbinin coşkusuna; ‘Sîn’ harfinin aşıkların süruruna; ‘Mîm’ harfinin ise dâa edenlerin münacatına işâret ettiğini söyler.¹⁹⁹

¹⁹² İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, IV, 515.

¹⁹³ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XIX, 29-30

¹⁹⁴ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, IV, 100.

¹⁹⁵ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, V, 119.

¹⁹⁶ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, V, 28.

¹⁹⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XIX, 564, 597-598; XX, 7.

¹⁹⁸ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, IV, 200.

¹⁹⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XVII, 297.

- طس

İbn Berrecân, Neml suresinde geçen ‘طس’ harfleri ile ilgili olarak şu işari yorumlarda bulunur: “Allah, bu harfler ile birçok manaya işâret eder. Bu harfler ile Allah, isim ve sıfatlarının marifeti, emir ve nehy, â’mm ve has, zahir ve batın, mufasssal ve mücmel ve bunlar gibi diğer hitap şekillerini içinde barındırdığına işâret eder.”²⁰⁰ Râzî ise bu harflerden sonra gelen anlamlara dikkat çeker ve ‘طس’ harflerini bu ayetlerle ilişkilendirir.²⁰¹

- ‘الر’

İbn Berrecân, Hicr ve Yunus surelerinde geçen ‘الر’ harflerinin Levh-i Mahfuz’a işâret ettiğini söyler.²⁰² Hud suresinde geçen ‘الر’ ile yüce olan Kur’an-ı Kerim’in diğer nazil olan kutsal kitaplardan sonra olan nüzulüne ve Kur’an-ı Kerim’in tedirici olan nüzul şekline işâret edildiğini söyler.²⁰³

Müfessirimiz, İbrahim suresinde geçen ‘الر’ ile ilgili olarak da şu işari yorumlarda bulunur: “Elif, Allah’a has olan manayı içerir. ‘Lam’, Allah’ın mülküne işâret eder. ‘Ra’ ise, nübüvvet, risalet ve ikisi ile beraber gelmiş olan şeylere işâret eder.”²⁰⁴

Râzî ise Hicr, Yunus, Hud ve İbrahim Surelerinde geçen ‘الر’ harflerinin, kendilerinden sonra gelen ayetlerin anlamlarıyla ilişkili olduğuna, bu harflerin farklı kıraat şekilleri ve i’rab meseleleri üzerinde durur.²⁰⁵

- ‘ن’

İbn Berrecân, Kâlem suresinde geçen ‘ن’ harfi ile yedi kat yeryüzüne işâret edildiğini söyler.²⁰⁶ Râzî ise ‘ن’ harfinin Hz. Yunus (as)’a nispet edilen balığa, yazma işiyle ilgili olarak kalem ve hokkaya, meleklerin kendilerine verilen emri üzerine

²⁰⁰ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, IV, 224.

²⁰¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XVII, 395.

²⁰² İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 492; III, 352.

²⁰³ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, III, 5.

²⁰⁴ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, III, 220.

²⁰⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XII, 495-496; XIII, 483; XIV, 51; XII, 251.

²⁰⁶ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, V, 365.

yazdıkları levhaya, meleklerin yazılarını yazdığı manevi mürekkebe ve Allah'ın 'er-Rahman' ismine işâret etme ihtimalleri üzerinde durmuştur.²⁰⁷

- 'المص'

İbn Berrecân, A'raf suresinde geçen 'المص' harfleri ile ilgili olarak şu işâretlerde bulunur: “ 'الم' harflerine 'ص' harfi eklenerek Allah'a karşı ihlâs ve doğruluğun ilanı yapılmıştır. Aynı zamanda Peygamberimiz (sav)'e indirilen kitabın yüceliğini ifade eder. En iyisini bilen Allah'tır.”²⁰⁸ Râzî ise 'المص' harflerinin 'Ben Allah'ım iyiden iyiye açıklıyorum', 'Ben Allah'ım ıslah ediyorum.', 'Ben Allah'ım imtihan ederim' ve 'Ben Allah'ım el-Melîk'im.' gibi mânalara üzerinde durur ve bu meyanda açıklamalar yapar.²⁰⁹

- 'يس'

İbn Berrecân, Yâsîn suresinde geçen 'يس' harflerinde geçen 'ي' harfinin Allah (cc)'ın ulûhiyetine, 'س' harfinin ise nübüvvet ve risalete işâret ettiğini söyler.²¹⁰ Râzî ise bu harflerin tefsiri meselesinde bazı hikmetlerin ve ince sırların olduğunu zikreder. Huruf-u mukataalarda kullanılan harf sayıları ve özelliklerini açıklar. 'يس' harflerinin 'Ey insan!' hitabının ism-i tasğiri olduğuna ya da peygamber efendimiz (sav)'in ismi olma ihtimali olduğuna işâret eder.²¹¹

- 'كهيعص'

İbn Berrecân, Meryem suresinde geçen 'كهيعص' harfleri ile ilgili olarak İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: “Eğer tefsirini söylersem beni tekfir edersiniz demiştir.”²¹² Râzî ise 'كهيعص' harflerinin anlamından ziyade kıraat farklılıkları ve ihtilafları üzerinde durmuştur.²¹³

- 'طه'

²⁰⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXII, 37.

²⁰⁸ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, II, 297.

²⁰⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, X, 273.

²¹⁰ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, IV, 452.

²¹¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVIII, 437-439.

²¹² İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 99.

²¹³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XV, 273-275.

İbn Berrecân, Tâhâ suresinde geçen ‘طه’ harfler ile ayakları mutmain bir şekilde yere sağlam bırakmaya ve Allah’ın Kur’an-ı Kerim’i nazil etmiş olduğu vatana işâret ettiğini söyler. ‘Ta’ ile vahye ve Muhammed (sav)’e vahyedilmiş olan yola işârettir. ‘Ha’ ise nübüvvet, risalet ve Resulullah (sav)’e işârettir. Bu da ‘Ey Muhammed(sav), Musa (as)’a dediğimiz gibi ayaklarını yere sağlam bırak!”demektir.²¹⁴

Râzî ise ‘طه’ suresinin ihtimal dâhilindeki manaları üzerinde durur ve bunları açıklar. ‘Tâ’ harfinin cennetteki tuba ağacı ‘Hâ’ harfi ise cehennemdeki Haviye vadisi olduğuna ve bununla cennet ve cehenneme yemin edildiğine, ‘Tâ’ harfinin ehl-i beytin taharetine ‘Hâ’ harfinin ise ehl-i beytin hidayetine işâret olduğuna, Allah’ın et-Tayyib, et-Tahîr ve elHâdî isimlerine işâret olduğuna, kafirlerin kalplerine korku salan harfler olduğuna, ‘Ey Adam!’ şeklinde bir hitap gibi anlamlarda olduğuna işâret edilmiş olma ihtimalleri üzerinde durur ve açıklamalar yapar.²¹⁵

1.1.5.2. Kur’an’da Geçen Diğer Harflerdeki İşaretler

İbn Berrecân, sure başlarında geçen huruf-u mukattaa harflerinin dışında, Kur’an-ı Kerim ayetleri içerisinde geçen bazı kelimelerin harfleri ile ilgili olarak da bir takım yorumlarda bulunmuştur. Bunlardan bazı örnekleri aşağıda zikredeceğiz.

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

*“Ancak sana ederiz kulluğu, ibadeti ve ancak senden dileriz yardımı, inayeti (Ya Rab!).”*²¹⁶

İbn Berrecân, ‘إِيَّاكَ’ kelimesindeki ‘Elif ve Kâf’ ile ilgili olarak şunlara işâret eder: ‘Elif’ ile muhatabın zatına, ‘Kâf’ ile muhataba, ‘Ya ve Elif’in de buna giden yola işâret ettiğini söyler. Bu şekilde saf ve berrak olan tevhid için Muhatab’a/Allah’a olan ihlâsın sırrına işâret edildiğine dikkat çeker.²¹⁷

²¹⁴ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, III, 517.

²¹⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XV, 417-419.

²¹⁶ Fatîha, 1/4.

²¹⁷ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 93.

Râzî ise bu ayette geçen harfler üzerinde durmak yerine kelime kelime bu ayetin ayrıntılı bir şekilde tefsirini yapmıştır. Ayette geçen ve hasr ifade eden kelimelerin hikmetleri üzerinde durmuştur.²¹⁸

İbn Berrecân Fatiha suresinden sonra söylenen ‘Âmin!’ ifadesini de şöyle yorumlar: ‘Âmin’ kelimesi imandan gelir. Kul ‘Âmin’ dediği zaman, mevcudatta ve Allah’ın Kitabı’nda bulunan bütün ayetlerine, nimetlerine ve isimlerine iman ettim’ der. Âmin’deki hemze nida içindir. İkinci elif ise eman dileme anlamındadır.²¹⁹

فِي قُلُوبِهِمْ مَّرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ

*“Kalplerinde hastalık vardır. Allah da onların hastalığını arttırmıştır. Yalan söylemelerine karşılık onlara elem verici bir azab vardır.”*²²⁰

İbn Berrecân zikrettiğimiz ayette geçen ‘يَكْذِبُونَ’ kelimesindeki ‘Zal’ harfinin münafıklara, ‘Kâf’ harfinin ise Yahudilere işâret ettiğini söyler.²²¹

1.2.AHİRET İNANCI İLE İLGİLİ AYETLERİN İŞÂRÎ YÖNÜ

Kur’an-ı Kerim’in temel konuların birisi de ahiret inancı konusudur. Allah (cc)’a olan inançtan sonra en önemli temel konulardan bir tanesidir. Mukatil b. Süleyman ahiret kelimesinin beş şekilde tefsir edildiğini dile getirir. Kıyamet/kalkış, cennet, cehennem, kabir, son ve sonuncu gibi anlamlarda kullanılıp tefsir edilmiştir.²²² Bu başlık altında müfessirimiz İbn Berrecân’ın ahiret inancı konusuyla ilgili yaptığı işâri yorumları göreceğiz.

1.2.1. Ahirete İman

Ahirete inancı dediğimizde şüphesiz ki ilk akla gelen onunla ilgili olan iman meselesesidir. Bu başlıkta ahirete iman ile ilgili işâretleri zikredeceğiz.

لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

²¹⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, I, 338-354.

²¹⁹ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 117.

²²⁰ Bakara, 2/10.

²²¹ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 153.

²²² Mukâtil b. Süleyman, *Kur’an Terimleri Sözlüğü*, s. 402-403.

*“Göklerin ve yerin mülkü O' nundur. O, diriltir, öldürür. O, her şeye kadirdir.”*²²³

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde zahir ve batın olan mülke işaret edildiğini söyler: “Zahir olan kısımda, alçakta ve yüksekte görünür olan; yeryüzü, gökyüzü, yıldızlar, rüzgârlar, bulutlar ve su gibi dünyaya nispet edilen şeylere işaret vardır. Batın olan kısımda ise, ahiret yurdu ve ahiret yurduna taalluk eden cennet ve cehennem gibi diğer şeylere işaret vardır.”²²⁴

Râzî ise bu ayetin tefsirinde, Allah’a has sıfatlarla birlikte enfûsî ve afakî delillerin de vurgulandığını söyler. Ayrıca bu ayette geçen semavat ve arzın Allah’ın mülkünün kemali yanında bir zerreden dahi az olduğuna işaret eder. İnsanların aklına yatkın olsun diye bu şekilde tarif edildiğine değinir.²²⁵

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ

*“O, din gününün maliki Allah'ın.”*²²⁶

Bu ayeti Esmâü'l-Hüsna konusunda zikretmiştik. Konuyla bağlantısından dolayı burada tekrardan zikredeceğiz. Müellifimiz bu ayetin tefsirinde, imandan sonra dirilişin ikrarına işâret edildiğini söyler. Bu ayette geçen ‘مَالِكِ’ ifadesiyle bütün mülkiyetin o gün Allah’ın elinde olacağına ve daima O’nun elinde kalacağına işaret edildiğini söyler.²²⁷ Râzî ise bu ayetin tefsirinde, ayette geçen ‘مَالِكِ’ isminin kıraat farklılıklarıyla beraber ‘el-Melîk’ ile ‘el-Malik’ isimlerinin aralarındaki ince mana farklılıkları üzerinde durur ve bunlar ile ilgili açıklamalar yapar.²²⁸

1.2.2. Ahiret Yaşamına Hazırlık

Kur’an-ı Kerim’de ahiret ile ilgili bir kısım ayetlerin mevzusu da ahiret yaşamına hazırlık için yapılan uyarılardır. Bu başlık altında müfessirimizin konuyla ilgili yorumlarını zikredeceğiz.

²²³ Hadîd, 57/2.

²²⁴ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, V, 290.

²²⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI, 280.

²²⁶ Fatiha, 1/4.

²²⁷ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 92.

²²⁸ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 194.

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُم بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ

*“Her nefis ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak kötülük ve iyilikle deneyeceğiz. Hepiniz de sonunda bize döndürüleceksiniz.”*²²⁹

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde her nefsin ölümü tadacağına vurgu yapar ve insanın önünde olan iki fitneye işaret eder: Birincisi hâyır (‘الْخَيْر’) fitnesidir. Bu da mal, evlat, evzac, çokluk ile övünme, zinet, değerli şeyler, reislik, insanların indinde övülme gibi şeyleri kapsar. Diğeri ise şer (‘الشَّر’) fitnesidir. Bu da zulüm, kötülük, düşmanlık, zalimlere yardım, fiske, fücür, kötülük, düşmanlıkta birbirine yardım etme, emr-i bil-ma’ruf ve nehy-i anil münker sorumluluğunu yürütenlere kin ve düşmanlık gibi fiillerdir. İbn Berrecân bunları zikrederek dünyanın fani olduğuna ve ahiretin hakikatine işaret eder.²³⁰

Râzî ise bu ayetin tefsirinde hayr ve şer ifadeleriyle hangi fitnelere işaret edildiğini İbn Berrecân’ın görüşlerine yakın bir şekilde yorumlar. Râzî bu ayetin, her insanın fanî olduğuna istidlallerde bulunularak ahiret hayatında güzel bir yere nail olabilmek için uğraşması gerektiğine işaret ettiğini vurgular.²³¹

1.2.3. Dünya Hayatının Asıl Hakikati

Ahiret ile ilgili diğeri bir mesele de ahiret hayatının önemini vurgulamak için dünya hayatının asıl hakikatini muhataplara göstermektir. Bu konuda da müfessirimizin üzerinde durduğu bazı ayetleri zikredeceğiz.

مَنَاعاً لَّكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ

*“Siz ve hayvanlarınız faydalansın diye.”*²³²

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde ahiret hayatının hakikati ile ilgili şu işarî yorumlarda bulunur: “Bu ayet dünyanın bir zindan hükmünde olduğunu söyler. Bu dünya ne bir cennet ne de bir cehennem hükmündedir. Bilakis tıpkı iki denizi birbirinden ayıran berzah gibi iki dünyayı birbirinden ayıran bir ayırım yeridir. Bu

²²⁹ Enbiya, 21/35.

²³⁰ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, IV, 17-18.

²³¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XVI, 139.

²³² Abese, 80/32.

dünya fanidir. Bundan dolayı bu fâni dünyanın ayrımında ne olduğumuza, kime kul olduğumuza ve ne yaptığımıza dikkat etmeliyiz.”²³³

Râzî ise bu ayette Allah’ın insanlara verdiği nimetleri hatırlatıp bazı maksatlara işâret ettiğini söyler. Bunlar, Allah’ın birliği, Allah’ın kıyameti oluşturup buna kadir olma ve bu nimetler karşısında Allah’tan yüz çevirmenin akıl kârı olmadığına olan işâretlerdir.²³⁴

*“Biz gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri bir oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık. Biz onları hak ve hikmetle yarattık. Fakat onların çoğu bunu bilmezler.”*²³⁵

*“Hiç şüphesiz karşı karşıya gelen iki toplulukta size bir âyet, bir işaret ve ibret vardır. Onlardan biri Allah yolunda savaşıyordu, öbürü de kâfirdi ve karşılarındakini göz kararıyla kendilerinin iki katı görüyorlardı. Allah da gönderdiği yardımla dilediğini destekliyordu. Gören gözleri olanlar için elbette bunda apaçık bir ibret vardır.”*²³⁶

İbn Berrecân yukarıda geçen Duhan 38. ve 39. İle Al-i İmran 14. ayetlerin tefsirinde dünya hayatının, Allah’ın Esmâ-i Hüsnâ’sının içerdiği manalar ve Allah’ın âlî sıfatlarının tecellisi için, Allah (cc) tarafından tesis edilmiş olduğunu söyler. Dünya hayatının bir zindan, insanın ise o zindan içindeki bir mahpus hükmünde olduğuna işaret eder.²³⁷

1.2.4. Ahiret Hayatı ile İlgili Konular

Ahiret inancını iyice anlayabilmek ve kavrayabilmek için Kur’an-ı Kerim muhataplarının bilmesi ve anlaması gereken ahiret hayatıyla ilgili bazı konular vardır. Bu başlık altında müfessirimiz İbn Berrecân’ın üzerinde durduğu ve bizim de tespit ettiğimiz noktaları zikretmeye çalışacağız.

²³³ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, V, 450.

²³⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXII, 513.

²³⁵ Duhan, 44/38-39.

²³⁶ Al-i İmran, 3/14.

²³⁷ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 242-244.

1.2.4.1.Berzah Âlemi

Ahiret hayatına yaklaşmanın ilk kapısı berzah yani kabir âlemidir. Berzah ile ilgili olarak müfessirimiz İbn Berrecân'ın işâret ettiği bazı yorumları dile getireceğiz.

“عَلَى أَنْ نُبَيِّلَ أَمْثَالَكُمْ وَنُنْشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ”

“Böylece sizin yerinize benzerlerinizi getirelim ve sizi bilmediğiniz bir yaratılışta tekrar var edelim diye (böyle yapıyoruz).”²³⁸

İbn Berrecân, zikrettiğimiz ayetin tefsirinde berzah âlemindeki her insanın kendi cismiyle var olacağını ve cisim olarak tekrardan yaratmanın Allah'a zor olmadığını dile getirerek bedenini iki defa öleceğine işâret eder: Birincisi, bu dünyadaki ölüm diğeri ise berzah âleminde gerçekleşecek olan ölümdür.²³⁹ Râzî ise bu ayetlerde ölümden sonra tekrardan diriltmenin Allah için zor bir iş olmadığına ve haşr olayının delillerine işâret eder. İbn Berrecân'ın bu ayetlerde ayrıldığı nokta, berzah âleminde tekrardan ölmenin var olduğuna ve bu şekilde ölümün iki defa gerçekleşeceğine işâret etmesidir.²⁴⁰

قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا إِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“De ki: “Ey Yahudi olanlar! Eğer insanlar arasında yalnız sizin, Allah'ın dostları olduğunuzu sanıyorsanız, o halde ölümü temenni edin, doğru iseniz?”²⁴¹

İbn Berrecân, bu ayetin tefsirinde Mü'min için ölmenin bu dünyada yaşamadan daha hayırlı olduğunu, Allah'a yakınlaşmak ve hayrı umarak Allah'tan ölümün istenebileceğini söyler. Mü'min için berzah âleminin bu dünya hayatından daha güzel olduğuna işâret eder.²⁴² Râzî ise bu ayette, Yahudilerin ölümden korkma meselesine açıklamalar getirip ayette geçen kelimelerin dil bilgisi kuralları üzerinde durur.²⁴³

²³⁸ Vakıâ', 56/60.

²³⁹ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 137.

²⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI, 224-226.

²⁴¹ Cuma, 62/6.

²⁴² İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 241.

²⁴³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI, 483.

سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ { } وَالَّذِينَ يَنْفُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ
اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ { }

“Melekler de her kapıdan yanlarına girip şöyle diyecekler:”*Sabrettiğiniz için size selam olsun. Ahiret yurdu ne güzeldir!” Allah’ın ahdini misak ile belgeledikten sonra bozanlar ve Allah’ın birleştirilmesini emrettiği bağlantıları koparanlar ve yeryüzünü bozguna verenler var ya, işte lanet olsun onlara! Ve yurdun kötüsü de onlarıdır.*”²⁴⁴

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde ‘عُقْبَى الدَّارِ’ ve ‘سُوءُ الدَّارِ’ ifadeleri ile önce berzah hayatına akabinde ise ahiret hayatına işaret edildiğini söyler.²⁴⁵ Râzî’nin bu ayetteki tefsirinin İbn Berrecân’ın tefsirine benzer olan yönü, meleklerin müminlere verdikleri selamın berzah âleminde gerçekleşeceğine işaret etmesidir.²⁴⁶

1.2.4.2.Kıyamet Alametleri

Kıyamet ve kıyamet ile ilgili meseleler, ahiret inancına sahip tüm insanların dikkatini çeken konulardandır. Cibril hadisi olarak bilinen hadiste de geçtiği gibi Peygamberimiz (sav)’in “Bana kıyametten haber ver?” sorusuna Cebrail (as)’a cevaben “Bu meselede kendisine sorulan, sorandan daha çok bilgi sahibi değildir.” şeklinde karşılık vermiştir.²⁴⁷ Bu hadis-i şeriften de anlaşılacağı üzere kıyamet meselesi tüm zamanlarda dikkat çeken ve merak edilen konulardan bir tanesidir. Şimdi de kıyamet ile ilgili olarak İbn Berrecân’ın değindiği bazı ayetleri zikredeceğiz.

وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِّنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ

“Söylenen başlarına geleceği vakit, bunlar için yerden bir “dâbbe” (canlı) çıkarırız ki bu, onlara insanların âyetlerimize kesin bir iman getirmemiş olduklarını söyler.”²⁴⁸

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde ‘أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِّنَ الْأَرْضِ’ ifadesiyle deccale işaret edildiğini söyler. ‘دَابَّةً مِّنَ الْأَرْضِ’ ifadesi bu varlığın insanoğlundan olacağına

²⁴⁴ Ra’d, 13/24-25.

²⁴⁵ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, III, 203.

²⁴⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XIII, 444.

²⁴⁷ Buhârî, *İman*, 1; Müslim, *İman*, 1.

²⁴⁸ Neml, 27/82.

‘الأرض’ ifadesiyle de deccalin zemmedilmesine, Allah’a imana ve insanlığa faydalı bir ilmin olmadığı bir beldeye işaretler olduğunu söyler.²⁴⁹ Râzî ise ‘dabbetü’l-arz’ mahlukunu fiziki ve şekli hakkındaki yaygın olan fikirlerden bahseder ve bunların Kur’an ile olan ilişkisiyle ilgili düşüncelerini açıklar.²⁵⁰

حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُمْ مِّنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ

“Nihayet Ye’cûc ve Me’cûc(un seddi) açıldığı zaman ki onlar her dere ve tepeden akın edip çıkarlar.”²⁵¹

İbn Berrecân, bu ayetin tefsirinde, Ye’cuc ve Mecuc’un çokluklarına, nasıl yürüyeceklerine ve yere nasıl basacaklarına işaretler olduğunu söyler. Çokluklarından dolayı toplu olarak ölmeleri tıpkı bir kişinin ölmesi gibi olacaktır. Ölümünün de onların sayılarına etki etmeyeceğine işaret eder.²⁵² Râzî ise bu ayetin tefsirinde, Ye’cuc ve Me’cuc’un kıymet ile olan ilişkisine, iki kabile olduklarına ve bu ayetin Ye’cuc ve Me’cuc bahsiyle beraber dil kurallarına değinir. Ayrıca Râzî, ‘İnsanlar on bölümdür. Bunlardan dokuz bölümü set açıldığında ortaya çıkacak olan Ye’cuc ve Me’cuc’tur.’ sözlerini zikreder.²⁵³

1.2.4.3.Kıyametin Kopuşu

Kıyamet ile ilgili olarak merak edilen ve dikkat çeken bir diğer konu kıyametin kopuş şekli ve nasıl gerçekleşeceğidir. Bununla ilgili müfessirimizin bazı yorumlarını zikredeceğiz.

“Yer o yaman sarsıntı ile sarsıldığı, yer, içindeki ağırlıkları çıkarıp dışarı attığı ve insan: "Ona ne oluyor?" dediği zaman. O gün yer, Rabbinin ona vahyetmesiyle haberlerini anlatacaktır.”²⁵⁴

²⁴⁹ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, IV, 260.

²⁵⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XVII, 461-463.

²⁵¹ Enbiya, 21/96.

²⁵² İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, IV, 37.

²⁵³ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XVI, 227-231.

²⁵⁴ Zilzal, 99/1-4.

Müellifimiz bu ayetlerin tefsirinde, kıyamet anının kişinin Allah'a yakınlığı doğrultusunda şahıstan şâhısa değişeceğine işaret eder.²⁵⁵ Râzî ise ayette geçen 'ağırlıklar' ifadesinden kasıt, 'sakaleyn' olarak tabir edilen insanlara ve cinlere işaret ettiğini ve tıpkı bir annenin çocuk dünyaya getirmesi gibi ölümlerin yerden çıkacağına işâret eder.²⁵⁶

1.2.4.4.Haşir

Ahiret hayatıyla ilgili olarak dikkat çeken diğer bir konu, haşrin ve tekrardan canlanmanın nasıl olacağı konusudur. Şimdi, konumuzla ilgili müfessirimize ait işârî yorumlara değineceğiz.

اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

“Allah, o canları öldükleri zaman, ölmeyenleri de uyuduklarında alır. Sonra haklarında ölüm hükmü verdiklerini alıkoyar, diğerlerini de takdir edilmiş bir süreye kadar salıverir. Şüphesiz ki bunda düşünecek bir kavim için nice ibretler vardır.”²⁵⁷

İbn Berrecân, ayette geçen ölümden sonra dirilmenin tıpkı rüyadan uyanmaya benzediğine ve her insanın kendi bedeniyle ahirette tekrardan haşrolacağına işâret eder.²⁵⁸ Râzî ise bu ayette uyku esnasında kısmî olarak bedenden alınan ruhtan bahseder. Bir cevhere benzettiği ruhun, uyku anında bedenden iç ve dış alakasını kestiğini uyanıklık anında ise ruhun ışığının tesiriyle bedenin ayağa kalktığına ve hayat bulduğuna işâret eder. Ölüm ve uykunun aynı cins şeylerden olduğunu söyler.²⁵⁹

1.2.4.5.Hesap Zamanı

Hesap zamanı da Kur'an-ı Kerim'de dikkat çeken konulardan bir tanesidir. Konuyla ilgili olarak müfessirimiz İbn Berrecân'ın işârî yorumunu zikredeceğiz.

يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ

²⁵⁵ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, V, 569.

²⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIII, 335.

²⁵⁷ Zümer, 39/42.

²⁵⁸ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 137.

²⁵⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIX, 195.

“O gün insanlar yayılmış pervaneler gibi olurlar.”²⁶⁰

İbn Berrecân, zikrettiğimiz ayetin tefsirinde ‘Karia’ kelimesinin kıyametin isimlerinden bir tane isim olduğuna işaret eder. İnsanların çoğunun kıyamet gününde tıpkı uçan ve kansız olan hayvanların ateşe üşüşmesi gibi onların da ateşe gireceklerini söyler. Tıpkı onların bu dünyada küfre ve inkâra üşüşmesinden dolayı bunun böyle olacağına işaret eder.²⁶¹ Râzî ise bu ayetin tefsirinde pervaneler benzetmesi üzerinde durur. Bu benzetme ile ilgili Peygamberimiz (sav)’ın şu hadisini nakleder: “İnsanlar ya âlimdir, ya da öğrencidir. Geriye kalanlar ise, basit ve sefil kimselerdir.”²⁶² Râzî, hadiste zikredilen üçüncü kısım ile ‘pervaneler’ arasında irtibat kurar.²⁶³

1.2.4.6.İnkâr Edenlerin Durumu

Ahiret gününde inkâr edenlerin durumu da Kur’an-ı Kerim’de sık bir şekilde bahsedilen noktalardan bir tanesidir. Müfessirimiz İbn Berrecân’ın değindiği ve bazı işârî yorumlarda bulunduğu ayetleri zikredeceğiz.

سَنَسِمْهُ عَلَى الْخُرْطُومِ

“Yakında biz onu hortumunun (burnunun) üzerinden damgalayacağız.”²⁶⁴

Müfessirimiz, ayette geçen ‘الْخُرْطُومُ’ kelimesinin fil, domuz ve fare gibi hayvanların vasfı olduğunu söyler. Allah (cc)’ın, böyle bir benzetme yaparak ahsen-i takvim ile yarattığı insanın inkârından dolayı esfel-i safilin çukuruna gireceğine işaret ettiğini söyler.²⁶⁵ Râzî de buna benzer bir yorum getirerek ‘الْخُرْطُومُ’ ifadesinin kişiyi hafife almak için kullanıldığına işâret eder. Bir kişiyi yermek veya izzetini kast etmek için yüz ve burna işâret edilerek bazı tavsiflerde bulunulduğunu dile getirir.²⁶⁶

يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ

²⁶⁰ Kari’â, 101/4.

²⁶¹ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, V, 535.

²⁶² Dârimî, *Makaddime*, 32 (1/94).

²⁶³ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXIII, 362.

²⁶⁴ Kalem, 68/16.

²⁶⁵ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, II, 64.

²⁶⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXII, 53.

*“O gün işler zorlaşır ve secdeye davet edilirler. Fakat güç yetiremezler.”*²⁶⁷

İbn Berrecân, ayetin tefsirinde; bu dünyada Allah’a secde etmeyenlerin kıyamet gününün dehşetinden secde etmeye çalıştıklarında, kafaları üzerine düşeceklerini söyler. Çünkü onların dünya hayatında riya içerisinde olduklarına ve Allah dışında başka şeylere secde ettiklerine işâret eder.²⁶⁸ Râzî ise bu ayetin tefsirinde ayette geçen kelimelerin dil bilgisi yönünden incelemelerine ve kıraat farklılıklarına değinir. Bu dünyada Allah’a secde etmeyenlerin durumunu hafife almak, onları azarlamak ve mahcup etmek için secde edemeyeceklerine işâret edildiğini söyler. Bu şekilde nedâmetlerinin arttığını dile getirir.²⁶⁹

1.2.4.7.Cennet ve Cehennem ile İlgili Meseleler

Ahiret hayatı denildiğinde, dikkat çeken konuların başında gelen bir konu da şüphesiz ki cennet ve cehennem konusudur. Cennet ve cehennem ile ilgili olarak, müfessirimiz İbn Berrecân’ın bazı işâretlerde bulunduğu ayetleri zikretmeye çalışacağız.

وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ { } وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ { } وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحَرُورُ { }

*“Ne kör ile gören eşit olur, ne de karanlıklar ile aydınlık ve ne de gölge ile sıcaklık.”*²⁷⁰

İbn Berrecân bu ayette geçen ‘الظِّل’ kelimesi ile cennete ‘الْحَرُور’ kelimesi ile de cehenneme işâret edildiğini söyler.²⁷¹ Râzî ise bu ayetlerin tefsirinde ayette ifade kelimelerin incelikleri, anlamsal ve dil bilgisi açısından birbirleriyle olan ilişkileri üzerinde durur.²⁷²

Şimdi de, müfessirimizin cennet ve cennetliklerle ilgili bazı işâretlerini zikredeceğiz.

²⁶⁷ Kalem,68/42.

²⁶⁸ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, V, 368.

²⁶⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXII, 66-70.

²⁷⁰ Fatır, 35/19-21.

²⁷¹ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 57.

²⁷² Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XVIII, 396.

أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

“Yoksa siz de olaya şahit mi oldunuz; Yakub'a ölüm hali gelip çattığı zaman, oğullarına; "Benden sonra neye ibadet edeceksiniz?" dediği zaman, oğulları; "Senin Allah'ına ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın Allah'ına, tek olan o Allah'a ibadet edeceğiz. Biz ancak O'na boyun eğen Müslümanlarız." dediler.”²⁷³

İbn Berrecân, bu ayetin tefsirinde; cennetin genişliğinin yedi gök sema ve sekiz kat yeryüzü kadar olduğuna işaret eder.²⁷⁴ Râzî ise bu ayetin tefsirini daha çok anlamsal yönden inceler ve ayet ile ilgili açıklamalar yapar.²⁷⁵

وْظِلِّ مَمْدُودٍ { } وَمَاءٌ مَسْكُوبٍ { }

“Uzamış gölgeler, fışkıran sular.”²⁷⁶

İbn Berrecân, bu ayetlerin tefsirinde; cennette dünyadaki gibi sıcaklığıyla canlılara rahatsızlık veren bir güneşinin olmadığına, fırtınalarıyla ve diğer zararlarıyla rahatsızlık veren bir rüzgârının olmadığına aksine her taraftan Allah'ın rahmetinin kuşatıcı olacağına işaret eder.²⁷⁷ Râzî ise ‘مَمْدُودٍ’ ifadesiyle mekan bakımından uzamış, yayılmış ve döşenmiş gibi anlamlar ile tefsir eder. ‘وَمَاءٌ مَسْكُوبٍ’ ifadesiyle de Araplarda suyun az olmasından dolayı suyun önemli bir nimet sayıldığını söyler. Ve Arapların suyun çokluğunu ifade etmek için ‘yukardan aşağıya dökülmesi’ şeklinde ifade ettiklerine işaret eder.²⁷⁸

Cennet ve cennetlikler ile ilgili bazı yorumları zikrettik. Şimdi, İbn Berrecân'ın cehennem ve cehennemliklerle ilgili bazı işaretlerde bulunduğu ayetleri zikredeceğiz.

²⁷³ Bakara, 2/133.

²⁷⁴ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 591.

²⁷⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, III, 483-488.

²⁷⁶ Vakı'â, 56/30-31

²⁷⁷ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, II, 73-74.

²⁷⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI, 203.

وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحَطْمَةُ { } نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ { } الَّتِي تَطْلُعُ عَلَى الْأَفْنَدَةِ { } إِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُّوَصَّدَةٌ { } فِي عَمَدٍ مُّمَدَّدَةٍ { }

“Hutame'nin ne olduğunu bilir misin? O, kalplerin içine işleyecek, Allah'ın tutuşturulmuş bir ateşidir. Cehennemlikler, dikilmiş direklere bağlı oldukları halde, o ateşin kapıları üzerlerine kapatılacaktır.”²⁷⁹

Müfessirimiz bu ayetlerin tefsirinde, kalbinde Allah'a iman olmayan kişilerin ateşteki durumuna işaret edildiğini ve vücutlarındaki bütün et ve kemikler her yanıp kül olduğunda Allah'ın emriyle tekrardan yenilendiğine işaret eder. Oradaki görevli meleklerin yüzlerinde de Allah'ın verdiği emir dolayısıyla hiçbir gülme ve gülümsemenin olmadığını söyler.²⁸⁰ İbn Berrecân bu ayette cehennemliklerin içinde olduğu durumu açıklarken Râzî ise özellikle bu ayetlerde geçen ‘الْحَطْمَةُ’ ifadesi üzerinde açıklamalar yapar. ‘Hutame’nin kâfirlerin surede bahsedilen davranışlarına karşılık, cehennemin geride hiçbir şey bırakmaksızın kırıp geçirmesinden ve yok etmesinden bahsedildiğine işâret eder.²⁸¹

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَاراً كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُوداً غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَزِيزاً حَكِيماً

“Şüphesiz ki âyetlerimizi inkâr eden kâfirleri biz yarın bir ateşe atacağız. Derileri piştikçe azabı duysunlar diye, kendilerine başka deriler vereceğiz. Çünkü Allah gerçekten çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.”²⁸²

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, cehennemliklerin vücutlarının yandıktan sonra tekrardan yenilenmesinin bir azap çeşidi olduğuna işaret eder. Aynı zamanda berzah âleminde de bu azapları vardır. Vücutları yandıkça azabı tatmaları için yeniden bir hayat verilecektir.²⁸³

Cennet ve cehennemin nerede olacağı da dikkatleri çeken bir meseledir. Bununla ilgili olarak müfessirimiz, cennet ve cehennemin semada değil aksine yerde

²⁷⁹ Hümeze, 104/5-9.

²⁸⁰ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, V, 543.

²⁸¹ Râzî, *Mefâtihi'l-Gayb*, XXIII, 406.

²⁸² Nisa, 4/56.

²⁸³ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, II, 71-72.

yani bu dünyada olacağını söyler. Cennetteki nehirlerin ise bu dünya arzında bulunan Seyhan, Ceyhan, Fırat ve Nil gibi nehirlerin olacağını dile getirir. Her ne kadar bu durum bizlere görünmese de ve bizler bunu hissetmesek de bu, onların bu dünya arzında olamayacağını göstermediğine işaret eder.²⁸⁴

1.2.4.8.Rü'yetullah

Rü'yetullah meselesi, İslam tarihi boyunca üzerinde durulmuş olan ve üzerinde birçok fikir ayrılığının çıkmış olduğu bir meseledir. Asıl konumuz bu fikir ayrılıkları olmadığı için bunlar üzerinde durmayacağız. Bu konu hakkında müfessirimizin değindiği bazı ayetleri zikredeceğiz.

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْأَنْهَارَ { } وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَآئِبِينَ وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ { }

“Allah öyle bir Allah'tır ki; gökleri ve yeri yarattı, gökten su indirdi, onunla size rızık olarak çeşitli meyveler çıkardı; emri gereğince denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize verdi, ırmakları da emrinize verdi. Sürekli olarak yörüngelerinde hareket eden ay ve güneşi, geceyi ve gündüzü sizin emrinize verdi.”²⁸⁵

Allah inancı konusunda zikrettiğimiz bu ayeti konu ile bağlantısı nedeniyle tekrardan zikredeceğiz. Müellifimiz bu ayetlerde sayılan nimetlerin Allah'ın varlığını gösterdiğine Hak ve Batıl ilahları birbirinden ayırt ettiğine işâret eder ve şu işâri yorumlamalarda bulunur: “Bu ayetlerde hitap yönü bütün nimetlerin sayılmasındadır. Bunun anlamı ahiretin varlığına işarettir. Yerden su çıkması cennete ve cennetteki rızıklara işarettir. Gemilerin denizde akıp gitmesi, gündüz, güneş ve ay yüceler yücesi olan Allah'ın rü'yetine işarettir. Allah'ın gece ve gündüzü musahhar kılmış olması dünya, cennet- cehennem, Mubîn Hak olan İlâh ve batıl olan ilahlara işârettir.”²⁸⁶ Râzî ise bu ayette geçen nimetlerin sayılmasının, Allah'ın varlığına ve birliğine işâret için olduğunu söyler. Yağmur, deniz nakliyesi, akarsular, güneş ve ayın insanlara olan faydası, gece ve gündüz nimeti gibi nimetlerin insana olan faydalarına bakarak ve bunları iyice anlamak için tefekkür etmek gerektiğini söyler. Ayrıca Allah'ın bu ayet

²⁸⁴ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 192, 194.

²⁸⁵ İbrahim, 14/32-33.

²⁸⁶ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, III, 242.

ile kullarının kendisine karşı olan nankörlüklerine karşın rahmetini ve affediciliğini gösterdiğine işâret eder.²⁸⁷

وَلَقَدْ رَأَاهُ نَزْلَةً أُخْرَى { } عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى { } عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى { }

*“Andolsun onu bir kez daha görmüştü. Sidretü'l- Müntehâ'nın yanında. Ki Cennetü'l- Me'vâ onun yanındadır.”*²⁸⁸

İbn Berrecân, zikrettiğimiz ayetlerin tefsirinde; Sidre'nin vasıflarından, me'va cennetinden ve bu cennette gerçekleşecek olan Rü'yetullah'a işâret eder. Yüce bir olay olan Rü'yetullah hadisesinin mümkün olduğuna ve cennette gerçekleşeceğine işâret eder.²⁸⁹ Râzî ise bu ayetlerde geçen kelimelerin mecazî boyutta olduğu fikrine daha yakındır. Rü'yet konusunda tıpkı ayın şeklinin suya yansması gibi örneği üzerinde açıklar ve duyuların aldanabileceğini söyler. Sidre'nin ise üzerinde sedir ağaçlarının yetiştiği bir yer olma ihtimali ile beraber Peygamberimiz (sav)'in içinde bulunduğu en ileri derecedeki hayret ve şaşkınlık hali çerçevesinde işârî yorumlarda bulunur. Me'va'nın ise cennet isminden ziyade Peygamberimiz(sav)'in içinde bulunduğu halden başka bir hale geçmesi ve başka halin onu bürümesi şeklinde açıklamalar yapar.²⁹⁰ Râzî bu konuda İbn Berrecân'dan daha farklı bir boyutta meseleyi ele almıştır. Diğer bir ifade ile söylersek; manevî bir boyutta ele almıştır.

لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

*“İyi iş, güzel amel yapanlara daha güzeli ve daha fazlasıyla karşılık vardır. Yüzlerine ne kara bulaşır, ne de aşağılanırlar. Cennet ehli işte bunlardır. Orada ebedî kalacaklardır.”*²⁹¹

İbn Berrecân, ayette geçen ‘الْحُسْنَىٰ’ ifadesi ile cennete işâret edildiğini ‘وَزِيَادَةٌ’ ifadesi ile de cennette yüce Allah'ın veçhine olan bakışa işâret edildiğini söyler.²⁹² Râzî de bu ayette geçen ‘الْحُسْنَىٰ’ ve ‘وَزِيَادَةٌ’ ifadelerini hem naklî ve hem de aklî

²⁸⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIV, 12-18.

²⁸⁸ Necm, 53/13-15.

²⁸⁹ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, V, 212-213.

²⁹⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XX, 498-503.

²⁹¹ Yunus, 10/26.

²⁹² İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, II, 528.

delillerine işâret eder. Naklî olarak bu kelimelerin sırasıyla cennet ve Allah’a olan rü’yet olduğunu söyler. Aklî olarak da bu kelimeler izah edildiğinde harf-i tarif alan ‘الْحُسْنَى’ kelimesinin bilinen manada cennet ve cennetteki faydalar olduğunu diğer kelimenin ise cennetteki izzet ve ikram dışında Allah’ın vechine olan bakış olduğuna işâret eder.²⁹³

1.3.NÜBÜVVET İLE İLGİLİ AYETLERİN İŞÂRÎ YÖNÜ

Kur’an-ı Kerim’in temel konularından birisi de nübüvvet diğer bir adıyla risalet konusudur. Nübüvvet, Allah ile Allah’ın yaratmış olduğu akıllı kulları arasında dünya ve ahiret ihtiyaçlarının ifa edilebilmesi için tesis edilmiş olan elçilik görevidir.²⁹⁴ Müfessirimizin nübüvvet ile ilgili işâret etmiş olduğu bazı ayetleri başlıklar halinde ele alacağız.

1.3.1. Nübüvvetin İspatı

Kur’an-ı Kerim, nübüvveti desteklemek ve nübüvveti ispatlamak için birçok ayet-i kerimeyi muarızlara örnek olarak getirir. İbn Berrecân’ın bu konu ile ilgili değinmiş olduğu bazı işâri yorumları burada zikredeceğiz.

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَّكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِّنْ نَّبَاتٍ شَتَّى

“Yeryüzünü sizin için bir döşek yapan, oradan sizin için yollar açan ve gökten bir su indiren O’dur.” İşte biz o su ile türlü türlü bitkilerden çiftler çıkardık.”²⁹⁵

İbn Berrecân, Hz. Musa (as)’ın Firavun’a arz ettiği ayetteki bu delillerin nübüvvet ve risaletin ispatı için olduğuna işâret eder.²⁹⁶ Râzî ise İbn Berrecân’dan farklı olarak bu ayetin Allah’ın varlığının delillerinden olduğunu ileri sürer.²⁹⁷

وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا بِالْغَيْهِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ إِنَّ رَبَّكُمْ لَزَوُوفٌ رَّحِيمٌ { } وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ { } وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِرٌ وَلَوْ شَاءَ لَهْدَاكُمْ أَجْمَعِينَ { } هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَّكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ { } يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ

²⁹³ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XII, 356.

²⁹⁴ İsfahanî, *el-Müfredât*, s.624.

²⁹⁵ Tâhâ, 20/53.

²⁹⁶ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, III, 524.

²⁹⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XV, 534-536.

وَالْأَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ { } وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ { } وَمَا ذَرَأَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ { } وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حَبْلَةً ثَلْبُسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاجِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ { } وَالْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنْهَاراً وَسُبُلًا لَّعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ { } وَعَلَامَاتٍ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ { }

“Bu hayvanlar, ancak güçlkle varabileceğiniz bir memlekete yüklerinizi taşır. Rabbiniz, şüphesiz çok şefkatlidir, çok merhametlidir. Hem kendilerine binesiniz, hem de zinet olsun diye atları, katırları ve merkepleri yarattı. Ve şu anda bilemeyeceğiniz daha nice şeyler yaratacak. Doğru yolu göstermek Allah'a aittir. Onun eğrisi de vardır. Allah dileyseydi, sizin hepinizi hidayete erdirirdi. Sizin için gökten su indiren O' dur. İçecek su ondandır; hayvanlarınızı otlattığınız bitkiler de o su ile yetişir. Allah, sizin için, o su ile ekin, zeytin, hurmalıklar, üzümler ve her çeşit meyveleri bitirir. Şüphesiz ki bunda düşünecek bir topluluk için büyük bir ibret vardır. Geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize O verdi. Bütün yıldızlar da O'nun emrine boyun eğmişlerdir. Şüphesiz ki bunda aklını kullanan bir toplum için ibretler vardır. Yeryüzünde sizin için yarattığı değişik renklerdeki şeyleri de sizin hizmetinize sunmuştur. Elbette bunda öğüt alan kimseler için bir ibret vardır. Yine denizden taze et (balık) yiyesiniz ve ondan takındığınız süs eşyasını çıkarasınız diye, denizi emrinize veren Allah'tır. Gemilerin denizde suyu yarararak gittiklerini görüyorsunuz. Lütfundan rızık aramanız ve şükretmeniz için Allah böyle yapmıştır. Allah, yeryüzü sizi sarsmasın diye oraya sabit dağlar yerleştirdi. Yolunuzu bulmanız için de nehirler ve yollar yarattı. Daha birçok âlametler yarattı. İnsanlar geceleyin de Allah'ın yarattığı yıldızlarla yönlerini bulurlar.”²⁹⁸

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde, Allah'ın varlığına ve ulûhiyetine işaretler olduğunu söyler ve şu işaretlerde bulunur: “Her fiilin zikri ya Kur'an'da vardır ya da Allah bu âlemde zahirî olarak göstermiş ve zikretmiştir. Bu âlemdeki her şey Allah'ın İsim ve sıfatlarına dayanır. Nimetlerin sayılmasıyla Allah'ın kudreti zahir olarak görünür. Aynı zamanda bu ayetler nübüvvetin marifetine de işaret eder. Dağlar, yollar, nehirler ve yıldızlar; nebilere, resullere, evliyalara ve peygamberlerin varisi olan

²⁹⁸ Nahl, 16/7-16.

âlimlere de işarettir.”²⁹⁹ Râzî ise bu ayette zikredilen nimetlerin insanlara olan faydalarını, incelikle zikredilen hikmetleri geniş bir şekilde açıklamıştır. Hayvanların, bitkilerin, yağmurun, denizlerin insanlar için olan önemi ve faydaları, kâinattaki bütün mahlûkatın insanlara olan hizmetini, dağların yere çakılmasının ince hikmetlerini ve kâinatta zikredilmiş olan tevhid delilleri üzerinde durur. Özellikle günümüzde de çok önemli bir yere sahip olan deniz ticaretine de işâretlerde bulunur.³⁰⁰

1.3.2. Önceki Peygamberler

Kur'an-ı Kerim, nübüvvetin asıl konusu olan peygamberlerden çok sık bahsetmektedir. Bizler de bu başlık altında müfessirimiz İbn Berrecân'ın da kendileri hakkında işâretlerde bulunduğu bazı peygamberlerden bahsedeceğiz.

رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي { } وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي { } وَاخْلُفْ عَفْوَءَ مِنِّ لِسَانِي { } يَفْقَهُوا قَوْلِي { }

*“Musa dedi ki: "Ey Rabbim! Benim göğsüme genişlik ver, işimi kolaylaştır, dilimden düğümü çöz ki, sözümü iyi anlasınlar.”*³⁰¹

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde, Hz. Musa (as)’ın hem Kıptice hem de İbranice bildiğine bununla birlikte bir cinayetten dolayı Firavundan kaçıp Medyen’e sığındığı yıllarda dilinin tutukluluk yaptığına işâret eder. Nasıl ki bir şahıs kendi memleketinden uzak bir yerde yaşayıp uzun yıllar geçtikten sonra konuşması sonradan yaşadığı yerin konuşmasından etkilenip değişebiliyorsa Hz. Musa (as)’ın konuşmasının da Medyen’de yaşadığı yıllarda bu şekilde değiştiğine işâret eder, İbn Berrecân. Bu sebeple Hz. Musa (as) Firavun’a gittiğinde ‘.. رَبِّ اشْرَحْ لِي’ ayetlerini söylediğine dikkat çeker.³⁰² Râzî ise bu ayette duanın Allah’a yakınlaşmaya vesile olduğunu ve karşısındaki kişinin de zorlu bir kişi olması hasebiyle Hz. Musa (as)’ın da yaptığı dua ile Allah’ın dinine yapacağı davet için kendisine yardımcı olmasını istediğine işâret eder.³⁰³

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

²⁹⁹ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, III, 293-295.

³⁰⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIV, 163-189.

³⁰¹ Tâhâ, 20/25-28.

³⁰² İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, V, 92.

³⁰³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XV, 474.

*“Ve Âdem'e isimlerin hepsini öğretti, sonra onları meleklere gösterip: "Haydi davanızda sadıksanız bana şunları isimleriyle haber verin." dedi.”*³⁰⁴

Müfessirimiz bu ayette geçen, ‘وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا’ ifadesi ile Allah’ın Hz. Âdem (as)’a, isimlerini ve bütün mevcudat ile ilgili ilimleri öğretmesine işaret ettiğini söyler.³⁰⁵ Râzî ise ‘وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا’ ifadesin Allah’ın Arapça, Farsça, Rumca vb. dilleri âdemoğluna öğretmesine ve ilmin faziletine işaret ettiğini söyler.³⁰⁶

قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ الْغَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ

*“(Allah): "Ey Âdem, bunlara onları isimleriyle haber ver." dedi. Bu emir üzerine Âdem onlara isimleriyle onları haber verince, (Allah): "Ben size, ben göklerin ve yerin gaybılarını bilirim, sizin açıkladığınızı da, içinde gizlediğinizi de bilirim" dememiş miydim?" dedi.”*³⁰⁷

İbn Berrecân bu ayette geçen ‘بِأَسْمَائِهِمْ’ ifadesiyle bütün nebi ve resullerin bilgisine işaret edildiğini, ‘وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ’ ifadesi ile de şeytanın Hz. Âdem’e secde etmemesine ve bunu kendi içinde gizlemesine işaret ettiğini söyler.³⁰⁸ Râzî ise bu ayetin ilmin faziletine ve önemine işaret ettiğini söyler.³⁰⁹

Ayrıca müfessirimiz, Hz. Âdem (as)’ın Allah tarafından, cennetten Hindistan’da bulunan bir dağa indirildiğini söyler. Ve bu sebepten ötürü orada güzel bitkilerin yetiştiğine işaret eder.³¹⁰

1.3.3. Peygamber Efendimiz (s.a.v)’in Risaleti

Kur’an-ı Kerim, Hz. Muhammed (sav)’e nazil olan kutsal kitaplardan en son olanıdır. Doğal olarak da Kur’an-ı Kerim’in asıl muhatabı; Hz. Muhammed (sav) ve

³⁰⁴ Bakara, 2/31.

³⁰⁵ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 181.

³⁰⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, II, 266.

³⁰⁷ Bakara, 2/33.

³⁰⁸ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 182-183.

³⁰⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, II, 266.

³¹⁰ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 192.

ümmedidir. Bu başlık altında, müfessirimizin bazı işâri yorumlarda bulunduğu ayetleri konular halinde zikredeceğiz.

1.3.3.1.Risalet Öncesi Dönem

Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed (sav)'in risalet dönemini muhatap aldığı gibi risalet öncesi hayatına da bazı işâretlerde bulunmuştur. Konuyla ilgili İbn Berrecân'ın değindiği bazı ayetleri zikretmeye çalışacağız.

Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav)'in ümmî olması yani okuma-yazma bilmemesi ve Kur'an-ı Kerim gibi mu'ciz bir kitap ile gönderilmesi dikkat çeken bir konu olmuştur. Bu konuda müfessirimizin yorumlarını zikredeceğiz.

وَمَا كُنْتَ تَتْلُو مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ إِذًا لَأَرْتَابَ الْمُبْطِلُونَ { } بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الظَّالِمُونَ { }

“Sen bundan önce, ne bir yazı okur, ne de elinle onu yazardın. Öyle olsaydı, batıla uyanlar kuşku duyarlardı. Hayır, o (Kur'ân), kendilerine ilim verilenlerin sinelerinde (yer eden) apaçık âyetlerdir. Ayetlerimizi ancak ve ancak zalimler bile bile inkâr eder.”³¹¹

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde, peygamberimizin nübüvvetinin delili, okuma-yazma bilmeyip ümmî olması olduğuna işaret eder. Ehl-i kitap ile hiçbir dostluğunun olmadığına ve ehl-i ilmin okullarını da hiç tanımadığını söyler.³¹² Râzî ise bu ayetin Kur'an-ı Kerim'in Allah tarafından indirildiğine bir delil ve uydurulmalardan münezzehe olduğuna işâret olduğunu söyler.³¹³

Peygamberimiz (sav)'in ümmî oluşuna değindik. Şimdi, Peygamberimiz (sav)'in kendi zamanından önce geçmiş olan malumatlardan habersiz olması ile ilgili bazı yorumları dile getireceğiz.

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ

³¹¹ Ankebut, 29/48-49.

³¹² İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, IV, 316.

³¹³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVIII, 39.

“Sana bu Kur’ân’ı vahyetmekle biz, sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz. Gerçek şu ki, daha önce senin bundan hiç haberin yoktu.”³¹⁴

İbn Berrecân, bu ayetin tefsirinde geçen ‘الْغَافِلِينَ’ ifadesinin Peygamberimiz (sav)’in risaletten önceki dönemine işaret ettiğini söyler. Burada geçen ‘الْغَافِلِينَ’ kelimesinin içerdiği mana aklın ihmali, zikir ve fikrin terki değildir. Bu ifade ile ahsenü’l-kasas olan Hz. Yusuf (as)’in kıssasından haberi olmadığına, göğsünün inşirah edildiğine, yeryüzünde ve gökyüzünde isminin ve zikrinin yüceltildiğine işaret edildiğini söyler.³¹⁵ Râzî de buna benzer bir yorumla ayette peygamberimizin geçmiş ile ilgili malumatlardan habersiz olmasına işaret edildiğini söyler.³¹⁶

1.3.3.2. Risalet Dönemi

Bu başlık altında da Peygamberimiz (sav)’in risalet dönemine işaret eden bazı ayetlerin işârî yorumlarını zikredeceğiz.

وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ

“Ve bu güvenli beldeye andolsun ki...”³¹⁷

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, Hz. Muhammed (sav)’in zuhuruna işaret edildiğini söyler. Eski kitaplarda geçen bilgilere göre bu Nur’un, Sina’dan geleceği, Saibra’dan tecelli edeceği/görüneceği ve Karan dağında da ortaya çıkacağı söylenir. Sina’dan gelmesi Hz. Musa’ya, Saibra’dan görünmesi Hz. İsa’ya ve Karan dağından ortaya çıkacağı söylenen nurun da Hz. Muhammed (sav)’e işaretler olduğunu söyler.³¹⁸ Râzî ise İbn Berrecân’dan farklı bir şekilde ayeti yorumlamıştır. Ayette Mekke şehrinin Allah tarafından emin bir belde ve değerli oluşuna işaret ettiğini söyler.³¹⁹

Peygamberimiz (sav)’in on üç yıllık risalet dönemi de Medine’de geçmiştir. Şimdi, bu dönem ile ilgili olarak müfessirimizin işaret ettiği bazı ayetleri zikredeceğiz.

³¹⁴ Yusuf, 12/3.

³¹⁵ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, III, 79.

³¹⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XIII, 158.

³¹⁷ Tin, 8/3.

³¹⁸ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, V, 515.

³¹⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXIII, 244.

هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعُكُمْ
حُسُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَآتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَدَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ
فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ

*“Ehl-i kitaptan inkâr edenleri, ilk sürgünleri yurtlarından çıkaran O'dur. Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da kalelerinin, kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah'ın azabı, onlara beklemedikleri yerden geliverdi. O, yüreklerine korku düşürdü; öyle ki evlerini hem kendi elleriyle, hem de müminlerin elleriyle harap ediyorlardı. Ey akıl sahipleri! İbret alın.”*³²⁰

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, ‘لِأَوَّلِ الْحَشْرِ’ ifadesi ile Hz Muhammed (sav)’in toplamış olduğu ilk orduya ya da Tima ve Eriha kavimlerinin Şam topraklarından çıkarılmasına işaret edilmiş olmasının imkân dâhilinde olduğunu söyler.³²¹ Râzî ise ‘لِأَوَّلِ الْحَشْرِ’ ifadesi ile Beni Nadir Yahudilerinin ihanetlerinden dolayı Mekke’den çıkarılmalarına ve Yahudilerin Şam taraflarında kıyamete yakalanacaklarına işaret ettiğini söyler. Bu nedenle ‘Haşr (sürgün/toplanma)’ ifadesi kullanılmıştır. Her iki müfessirimizin de yorumlarıyla geleceğe ait farklı işaretlere yer verdiğini görüyoruz.³²²

İslam dininin Arabistan topraklarında yayılması ve insanların Allah’a şirk koştuktan vazgeçip İslam’a girmesini; müşrikler hazmedememiş ve Müslümanlara karşı savaş ilan etmişlerdir. Peygamberimiz (sav)’in de bizzat içerisinde bulunduğu bu savaşlara da gazve denilmiştir. Şimdi de bununla ilgili müfessirimizin bazı işaretlerini zikredeceğiz.

لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ { } وَأَنْتَ حَلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ { }

*“Andolsun bu beldeye ki sen bu beldede oturuyorsun.”*³²³

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde, Allah (cc)’in daha Mekke fethedilmeden Hz. Muhammed (sav)’e ve müslümanların ordusuna Mekke’in fethedileceği müjdesini

³²⁰ Haşr, 59/2.

³²¹ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, V, 321.

³²² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI, 397.

³²³ Beled, 90/1-2.

verdiğine işaret eder.³²⁴ Râzî ise bu ayetlerde Mekke şehrinin peygamber efendimizin memleketi olmasından dolayı yüceltildiğini ve Mekke şehrinin önemine dikkat çekildiğine işaret eder.³²⁵

1.3.3.3.Hz. Muhammed (sav)’e İnen Vahiy Şekli

Müfessirimiz tefsirinde, Peygamberimiz (sav)’e inen iki çeşit vahye işaret eder:

- Bir, Peygamberimiz (sav)’e bazı durumlarda Allah’ın yetkiler verdiği vahiy şeklidir.
- Diğeri de, Allah’ın dilediği şekilde Peygamberimiz (sav)’in kalbine sır olarak verdiği vahiydir.³²⁶

1.3.3.4.Hz. Muhammed (sav)’in Fazileti

Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) fazileti ile ilgili olarak birçok şey nakledilegelmiştir. Asıl konumuz bunları zikretmek olmadığı için bizler müfessirimizin işaret ettiği bazı işârî yorumları zikredeceğiz.

وَلَقَدْ رَأَاهُ نَزْلَةً أُخْرَى { } عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى { } عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى { }

“Andolsun onu bir kez daha görmüştü. Sidretü'l- Müntehâ'nın yanında. Ki Cennetü'l- Me'vâ onun yanındadır.”³²⁷

Önceden geçen konuda zikrettiğimiz bu ayeti, konuya olan bağlantısından dolayı tekrardan zikredeceğiz. Müfessirimiz zikrettiğimiz ayetlerin tefsirinde, Sidre'nin vasıflarından, me'va cennetinden ve bu cennette gerçekleşecek olan Rü'yetullah'a işaret eder. Yüce bir olay olan Rü'yetullah hadisesinin mümkün olduğuna ve cennette gerçekleşeceğine işaret eder.³²⁸ Râzî ise bu ayetlerde geçen kelimelerin mecazî boyutta olduğu fikrine daha yakındır. Rü'yet konusunda tıpkı ayın şeklinin suya yansması gibi örneği üzerinde açıklar ve duyuların aldanabileceğini

³²⁴ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, V, 496.

³²⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIII, 145.

³²⁶ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, III, 8.

³²⁷ Neml, 27/13-15.

³²⁸ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, V, 212-213.

söyler. Sidre'nin ise üzerinde sedir ağaçlarının yetiştiği bir yer olma ihtimali ile beraber Peygamberimiz (sav)'in içinde bulunduğu en ileri derecedeki hayret ve şaşkınlık hali çerçevesinde işârî yorumlarda bulunur. Me'va'nın ise cennet isminden ziyade Peygamberimiz(sav)'in içinde bulunduğu halden başka bir hale geçmesi ve başka halin onu bürümesi şeklinde açıklamalar yapar.³²⁹ Râzî bu konuda İbn Berrecân'dan daha farklı bir boyutta meseleyi ele almıştır. Diğer bir ifade ile söylersek; manevî bir boyutta ele almıştır.

1.3.3.5.Hz. Muhammed (sav)'in Ümmeti

Kur'an-ı Kerim'in asıl muhatabı İslam ümmeti olduğu için Kur'an-ı Kerim'de, İslam ümmetinden de bahsedilmiştir. Bizler de bu konuda müfessirimizin üzerinde durduğu noktaları zikredeceğiz.

وَالْعَصْرِ

“Asra yemin olsun ki...”³³⁰

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, şu işari yorumlarda bulunur: “Allah diğer mahlûkatlara kasem ettiği gibi bu ayette de zamana kasem etmiştir. Bu kasemde Allah, kendisine, isimlerine, sıfatlarına, kudretinden oluşan fiillerine, ilmine ve kullarından istemiş olduğu şeylere işaret eder. Mümkündür ki, çok uzun olan zamanların içerisinde Muhammed (sav)'in ümmetinin içinde bulunduğu zamana yemin etmiştir. Bu zamanında bir ikinci vakti kadar zaman teşkil ettiğine işaret edilmiştir.”³³¹ Râzî ise bu ayette ‘Asr’ kelimesinin muhtemel farklı anlamları ve yorumlarıyla beraber Peygamberimiz (sav)'in de içinde yaşadığı ve İslam'ın yayıldığı asr-ı saadete işâret edildiğini söyler.³³² İbn Berrecân bu ayette farklı olarak, Peygamberimiz (sav)'in ümmetinin yaşadığı dönemin bir ikinci vakti kadar oluşuna yaptığı işârettir.

ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ { } وَثَلَاثَةٌ مِنَ الْآخِرِينَ { }

³²⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XX, 498-503.

³³⁰ Asr, 103/1.

³³¹ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, V, 540.

³³² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIII, 388-391.

“Birçoğu öncekilerdendir. Birçoğu da sonrakilerdendir.”³³³

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde, ‘تَلَّهٖ’ ifadesiyle peygamberleri görüp onlara iman edenlere ve hassaten de Peygamberimiz (sav)’e iman edip O’na tabi olanlara işaret edildiğini söyler.³³⁴ Râzî ise bu ayetlerin cennet ve cennetlikler ile ilgili meseleler çerçevesinde yorumlar.³³⁵

1.3.3.6.İslam Dini

Kur’an-ı Kerim, İslam dininin ve Müslümanların kutsal kitabıdır. Doğal olarak Kur’an-ı Kerim, birçok yerde İslam dininden bahsetmiştir. Bizler de müfessirimizin işârî yorumlarda bulunduğu bu yorumları zikretmeye çalışacağız.

يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُنِمْ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ { } هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ { }

“Ağızlarıyla Allah’ın nurunu söndürmek istiyorlar. Hâlbuki kâfirler hoş görmese de Allah nurunu tamamlayacaktır. O, Resulünü hidayet ve hak dinle gönderdi ki, müşrikler istemese de onu, bütün dinlerin üstüne çıkarırsın.”³³⁶

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ

“O öyle bir Allah’dır ki, Resulünü hidayetle ve hak dinle bütün dinlere üstün kılmak için göndermiştir. Müşrikler hoşlanmasalar da.”³³⁷

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde, şu işâri yorumlarda bulunur: “ وَلَوْ كَرِهَ ” ifadesi küllî bir hitap olup Allah’ın izni ile beklenen gelecekte Allah’ın vaadini gerçekleştireceğine işarettir. Fitneler çoğaldı ve çağlar uzadı. Allah’ın vaadi henüz tamamlanmadı. Ancak ahir zamanda Allah vaadini tamamlayacaktır. Bu vaat, iki ehl-i kitabın içerisinde İslam’ın zuhuru olan işarettir. Beklenen bu vaat gerçekleşecek ve yeryüzünde dağılmış olan Habeşliler, Slavlar/Bulgarlar, Ye’cuc ve Me’cuc kavimlerinin dini olmayacaktır. Ancak Allah, birçok ırkı İslam ile

³³³ Vakı’â, 56/39-40.

³³⁴ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, V, 270.

³³⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXI, 208.

³³⁶ Saf, 61/8-9.

³³⁷ Tevbe, 9/33.

şereflendirip İslam’a dâhil edecektir. Mecusiler, Türkler, Azeriler, Habeşlilerin çoğu, uzak ülkelerin ve ırkların çoğu İslam’ı kabul edip - iki ehli kitap gibi tümüyle kabul etmeseler de- müslüman olacaklardır.”³³⁸ Râzî ise bu ayetlerde geçen ‘ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ’ ve ‘ الْكَافِرُونَ وَلَوْ كَرِهَ ’ ifadeleriyle müşrikler, Yahudiler, Hristiyanlar ve diğer inançtaki kişileri de kapsadığını söyler. Aynı zamanda bu ayetlerin risaletin birer delili olduğuna işâret eder.³³⁹

وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ

“Ve sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et.”³⁴⁰

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, Allah’ın ‘ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ ’ ifadesindeki vaadinde, işâret edilmiş olan iki yön olduğunu söyler: İlki, Allah’ın vermiş olduğu ölüm vaadini teyit. Diğeri ise, Allah’ın yardımı ve Allah’ın dini olan İslam dininin bütün dinleri geçerek zuhur etmesine olan işarettir.³⁴¹ Râzî ise bu ayetin tefsirinde zahir olan anlamın dışına çıkmayarak ayeti, ölüm gelinceye kadar ibadet etme, çerçevesinde yorumlar.³⁴²

1.3.4. Ehl-i Kitap İle İlgili İşâretler

Nübüvvet meselesinin bir diğer parçası, semavi dinlere mensup olan ve ehl-i kitap dediğimiz diğer inanç mensuplarıdır. Kur’an-ı Kerim, bu inanç sahiplerinden de bahsetmiş ve onların Kur’an-ı Kerim’e ve Hz. Muhammed (sav)’e karşı olan tutumlarını zikretmiştir. Bu başlık altında müfessirimizin işâri yorumlarda bulunduğu bazı ayetleri zikredeceğiz.

1.3.4.1. Yahudiler

Kur’an-ı Kerim’de, ehl-i kitap içerisinde en çok zikredilen kesim, Yahudilerdir. Bu başlık altında müfessirimizin konuyla ilgili işâri yorumlarda bulunduğu bazı yorumları zikredeceğiz.

³³⁸ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, V, 333.

³³⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXI, 462-463; XI, 488.

³⁴⁰ Hicr, 15/99.

³⁴¹ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, III, 286.

³⁴² Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XIV, 147.

1.3.4.1.1. İddia Ettikleri Manadaki Şefaatin Reddi

Bu başlık altında Yahudilerin şefaathat konusuna yaklaşımıyla ilgili bazı ayetleri zikredeceğiz.

وَقَالُوا لَنْ نَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّاماً مَعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ

“Bir de dediler ki: “Bize sayılı birkaç günden başka asla ateş azabı dokunmaz”. De ki; “Siz Allah'dan bir ahithat mi aldınız? Böyle ise Allah sözünden dönmez. Yoksa siz Allah'a karşı bilemeyeceğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?””³⁴³

İbn Berrecân bu ayette geçen ‘وَقَالُوا لَنْ نَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّاماً مَعْدُودَةً’ (Bize sayılı birkaç günden başka asla ateş azabı dokunmaz.) ifadesinde geçen azap meselesinin, Müslümanlar için Allah’ın izni ile doğru olduğu ve Müslümanlara peygamberleri tarafından şefaathat edileceğini vurgular. Bununla beraber, hüküm olarak bu ayetin doğru olduğu lakin Yahudilerin zanlarına göre ve kendileri için düşündükleri manada ise yanlış olduğuna işaret eder.³⁴⁴ Râzî ise bu ayetin tefsirinde daha çok ‘Sayılı birkaç gün’ ifadesi ile neyin kastedildiğini ve bu ifadenin neleri kapsadığını ile ilgili müfessirlerden de alıntılar yaparak açıklamalar yapmıştır.³⁴⁵ İbn Berrecân’ın bu ifadeyi şefaathat olarak yorumlaması Râzî’den ayrıldığı bir noktadır.

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ

“Bunlar ahireti, dünya hayatına satmış kimselerdir. Onun için bunlardan azap hafifletilmez ve kendilerine bir yerden yardım da gelmez.”³⁴⁶

İbn Berrecân bu ayette geçen ‘وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ’ ifadesinin şefaathat anlamında kullanıldığını ve ahiret gününde Ben-i İsrail’e herhangi bir şefaathat olmayacağına işaret eder.³⁴⁷ Râzî ise bu ayetin tefsirinde Yahudilerin azaplarının hafifletilmemesi ve azabın onlardan eksilmeyeceğini meseleleri çerçevesinde yorumlamıştır.³⁴⁸

³⁴³ Bakara, 2/80.

³⁴⁴ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 234-235.

³⁴⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, III, 125-128.

³⁴⁶ Bakara, 2/86.

³⁴⁷ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 237.

³⁴⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, III, 201.

1.3.4.1.2. Bakara Olayındaki İşaretler

Bakara Suresinin de kendi ismini bu olaydan aldığı Bakara olayı, Yahudiler ile ilgili olan, içerisinde birçok ibret ve hikmet barındıran ve Kur'an-ı Kerim'de geçen en önemli olaylardan bir tanesidir. Bu öneminden dolayı olacak ki, müfesssimiz de bu olay ile ilgili birçok işârî yorumlamalarda bulunmuştur.

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لُونُهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفَرَاءُ فَاقْعَ لُونُهَا تَسْرُ النَّاطِرِينَ {69} قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ {70} قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولَ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيبَةَ فِيهَا قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ {71} وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ {72} فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بَعْضُهَا كَذَلِكَ يُخَيِّبُ اللَّهُ الْمُوتَى وَيُزَكِّمُ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ {73}

*"Onlar, "Bizim için Rabbine dua et, her ne ise onu bize açıklasın." dediler. Musa, "Rabbim buyuruyor ki, o ne pek yaşlı, ne de pek taze, ikisi arası dinç bir sığırdır, haydi emrolunduğunuz işi yapınız." dedi. Onlar, "Bizim için Rabbine dua et, rengi ne ise onu bize açıklasın." dediler. Musa, "Rabbim buyuruyor ki, o, bakanlara sürur veren, sapsarı bir sığırdır." dedi. Onlar, "Bizim için Rabbine dua et, o nedir bize iyice açıklasın, çünkü o bize biraz karışık geldi, bununla beraber Allah dilerse onu elbette buluruz." dediler. Musa, "Rabbim buyuruyor ki o, ne çifte koşulup tarla süren, ne de ekin sulayan, ne de salma gezen ve hiç alacası olmayan bir sığırdır". Onlar da: "İşte tam şimdi gerçeği ortaya koydun." dediler. Nihayet onu bulup boğazladılar. Az kaldı yapmayacaklardı. Hani bir zamanlar siz bir adam öldürmüştünüz de onun hakkında birbirinizle atışmış ve onu üstünüzden atmıştınız, hâlbuki Allah, saklamış olduğunuzu açığa çıkaracaktı. İşte bundan dolayı, o sığırın bir parçası ile o ölüye vurun, dedik. Allah ölüleri işte böyle diriltir ve size âyetlerini gösterir, belki aklınızı başınıza toplarsınız."*³⁴⁹

İbn Berrecân bu ayetlerde geçen inek kesme meselesinin batınî ve işârî yorumlarında bulunur. 'صَفَرَاءُ' kelimesi ile Beni Esfer Meliki'ne işaret edildiğini söyler. İnek kesme meselesinin ayrıntılarıyla beraber Beni Esfer Meliki'nin özelliklerine işaret ettiğine dikkat çeker. Yahudilerin, bu meliğin elleriyle tekrar

³⁴⁹ Bakara, 2/69-73.

hüküm altına gireceklerine, yaşadıkları yerlerin kralların ellerine geçmeyeceğine ve Ehl-i İslam'ın hâkimiyetinde kalacağına işaretler olduğunu söyler.

İbn Berrecân tefsirinin devamında, 'فَتَلْتُم نَفْسًا وَإِذْ' ifadesi ile Ehl-i İslam'ın bir zaman diliminde, Yahudilerin elleriyle baskı altında kalacağına ve Yahudilerin ahir zamanda Deccal'e tabi olacaklarına işaretlerin olduğunu söyler. 'فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا' ifadesi ile de ahir zamanda yeryüzüne inecek olan Hz. İsa (as)'ın, ölümünden çok uzun zaman sonra, tekrardan dirilmesi olayına işaret edildiğini söyler.³⁵⁰

Râzî ise bu ayetleri zahir manalarıyla beraber daha çok itikadi mezheplerin çıkardığı hükümler ve yorumlar çerçevesinde tefsir eder.³⁵¹

1.3.4.2.Hristiyanlar

Ehl-i Kitap içinde sayılan bir diğer inanç sahibi kimseler, Hristiyanlardır. Bu başlık altında konuyla ilgili müfessirimizin değindiği yorumları zikredeceğiz.

لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا
إِنَّا نَصَارَى ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قِسِيّينَ وَرُحَبَانَانَا أَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ

*"İman edenlere karşı düşmanlık yönünden insanların en şiddetlisi olarak Yahudileri ve Allah'a ortak koşanları bulursun. Ve yine iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da: "Biz Hristiyanlarız" diyenleri bulursun. Çünkü onların içlerinde keşişler ve rahipler vardır. Ve onlar büyüklük taslamazlar."*³⁵²

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, bahse konu olan kişinin Kral Necaşi olduğuna işaret eder. Çünkü o, Kur'an'ı işittiği zaman ağlamıştı. Bununla beraber ahir zamanda yaşayacak olan Hristiyanlara da işaretlerin olduğunu söyler. Allah, 'الَّذِينَ قَالُوا' dedi, 'Veletecidenne emrun bihim meveddeten indellahi'n-nesara' demedi. Zikrettiğimiz ayetin ifadesi ile Hristiyanların İslam dinine gireceklerine ve Müslümanlara tabi olacaklarına işaretlerin olduğunu söyler.³⁵³ İbn Berrecân bu ayetten gelecek ile ilgili bazı işaretlerde bulunurken Râzî ise bu ayette, Yahudi ve

³⁵⁰ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 222-237.

³⁵¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, III, 94-98.

³⁵² Maide, 5/82.

³⁵³ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, II, 182-183.

Hristiyanların mizaç ve inanç yönünden müslümanlardan ve birbirlerinden ayrıldıkları noktalar üzerinden tefsir yapar.³⁵⁴

1.3.5. Kur'an-ı Kerim İle İlgili İşaretler

Kur'an-ı Kerim'in dikkate değer muciz yönlerinden birisi kendisinden bahsetmesi, kendisini tanımlaması ve açıklamasıdır. Bu başlık altında İbn Berrecân'ın işârî yorumlarda bulunduğu ayetleri zikretmeye çalışacağız.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

*“Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, O, size bir furkan (haklı batıldan ayırt edecek bir anlayış) verir ve günahlarınızı örtbas eder, sizi bağışlar. Allah büyük lütuf sahibidir.”*³⁵⁵

İbn Berrecân, 'فُرْقَانًا' ifadesi ile helal-haram, hükümler, hidayet-dalalet, va'd-void, gibi konuların birbirinden ayırt edilmesine işaret edildiğini söyler. İbn Berrecân Allah tarafından lütfedilen 'Furkan'ı, Hz. Muhammed (sav) ve müminlerin kalbine atılan bir ruhtur ki onunla batınî ve zahiri manaların ayırt edilebileceği şeklinde anlamlandırır.³⁵⁶

تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا

*“"Tebareke" ne yüce feyyazdır o ki, dünyaları uyarmak üzere kulu Muhammed'e, haklı batıldan ayırt eden Kur'an'ı indirdi.”*³⁵⁷

Esmâü'l-Hüsna konusunda zikrettiğimiz bu ayeti, konuyla bağlantılı olması hasebiyle, tekrardan zikredeceğiz. Müfessirimiz bu ayetin tefsirinde, 'الْفُرْقَان' ismiyle hem Kur'an-ı Kerim'e hem de Allah'ın ismi olan 'الْفُرْقَان' ismine işaret edildiğini söyler. 'الْفُرْقَان' ismi mevcut âlemde yayılmış olan Allah'ın isim ve sıfatlarına işaretettir. Allah, 'الْفُرْقَان' ismiyle yeryüzü, gökyüzü ve arasındakilerini yaratmıştır. 'الْفُرْقَان' isminin hassaten 'el-Hakk' isminin içinde yer edindiğine işaret eder.³⁵⁸ Râzî ise bu

³⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 184-185.

³⁵⁵ Enfal, 8/29.

³⁵⁶ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, III, 429.

³⁵⁷ Furkan, 25/1.

³⁵⁸ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, IV, 172.

ayette geçen ‘الْفُرْقَانُ’ isminin Kur’an-ı Kerim’e işâret ettiğini vurgular.³⁵⁹ Burada dikkat çeken nokta İbn Berrecân’ın ‘el-Furkân’ ismini hem yaratma hem de Allah’ın ‘el-Hakk’ ismiyle bağdaştırıp açıklamasıdır.

ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ

*“İşte o kitap, bunda şüphe yok, muttakiler (kötülükten korunacaklar) için hidayettir.”*³⁶⁰

İbn Berrecân bu alette geçen ‘ذَٰلِكَ الْكِتَابُ’ ifadesiyle Allah’ın yarattığı bütün mevcudata ve mahlûkata işâret ettiğini söyler. Bununla beraber ‘الْكِتَابُ’ ifadesinde Kur’an ve Levh-i Mahfuz’a da işâretler olduğunu söyler.³⁶¹ Bu yorumla aslında Kur’an-ı Kerim’in bütün mevcudat ve mahlûkatı içerdği sonucuna varabiliriz. Râzî ise bu alette geçen ‘لَا رَيْبَ فِيهِ’ ifadesinin içerdği manalar ve Kur’an-ı Kerim’e şüphe gözüyle bakan bazı muarızların iddialarına cevaplar çerçevesinde bu ayeti tefsir eder. Ayrıca hidayet ve takva kelimelerinin ne anlama geldikleri hakkındaki görüş ve fikirleri zikredip açıklamalarda bulunur.³⁶²

Kur’an-ı Kerim’i nazil olan diğer ilahî kitaplardan ayıran bir özelliği kıyamete kadar hükmünün geçerli olması ve muhtevasında insanlığa yetecek kadar malumatlar içermesidir. Şümül, bir şeyi kapsamak, kaplamak ve dört bir yandan kuşatmak anlamlarında kullanılmıştır.³⁶³ Kur’an-ı Kerim’in şümülü ile Kur’an-ı Kerim’in kapsayıcılığına ve kuşatıcılığına kastetmekteyiz. Müfessirimiz İbn Berrecân Kur’an-ı Kerim’i bir âleme benzeterek şu işâri yorumlamalarda bulunur: “Âlem olan Kur’an şunları şümül eder: Nur, hidayet, dalalet, beyan, şifa, ziya, hayır, şer, helak, ikram, ihanet, velayet, beraet, sevgi, emir, nehiy, haram, helal, vacip, farz, mendup gibi şeyleri şümül eder. Ayrıca bu sayılanlar dışında Aziz olan Kitap’ta araştırılabilecek ne varsa hepsinin bulunabileceğine ve Kur’an-ı Kerim’in tüm bunları şümül ettiğine işâret eder.”³⁶⁴

³⁵⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XVII, 170.

³⁶⁰ Bakara, 2/2.

³⁶¹ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 97-98.

³⁶² Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, I, 440-144.

³⁶³ Isfahânî, *el-Müfredât*, s.352.

³⁶⁴ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 154.

1.4.GÖRÜNMEYEN VARLIKLAR İLE İLGİLİ AYETLERİN İŞÂRÎ YÖNÜ

Görünmeyen varlıklar ile kastettiğimiz şey, Kur'an-ı Kerim'de zikri geçen ama gözlerimizle algılayamadığımız varlıkları kastetmekteyiz. Melekler, cinler ve şeytan Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen ama varlıklarının nasıl ve ne şekilde olduğunu bilemediğimiz; Allah (cc)'ın yaratmış olduğu mahlûklardır. Bu konuda İbn Berrecân'ın değindiği ve yorumladığı bazı ayetleri zikretmeye çalışacağız.

1.4.1. Melekler

Melekler, Allah (cc) tarafından nurdan yaratılmış olan varlıklardır. Melekler de Allah tarafından kısımlara ayrılmış ve kendilerine bazı görevler tahsis edilmiştir. Bu bölümde müfessirimizin bu konu hakkındaki bazı yorumlarını zikredeceğiz.

وَمَا نَنْزِلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَلِكَ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا

"(Cebrail dedi ki: Ey Muhammed!) "Biz senin Rabbinin emri olmadıkça inmeyiz. Önümüzdeki ve ardımızdaki (bütün geçmiş ve gelecek şeyler) ve bunların arasındakiler hep O'nundur. Rabbin de (seni) unutmuş değildir?"³⁶⁵

İbn Berrecân, bu ayetin tefsirinde 'وَمَا نَنْزِلُ' ifadesi ile doğadaki düzenin ve sıcaklık-soğukluk gibi bütün işlerin meleklerin ellerinde olmasına işaret edildiğini söyler.³⁶⁶ Râzi ise bu ayetin tefsirinde tenezzül kelimesinin üzerinde durur ve meleklerin yeryüzüne inişi hakkında açıklamalar yapar.³⁶⁷

وَالصَّافَّاتِ صَفًّا

"Andolsun o saf bağlayıp duranlara."³⁶⁸

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, meleklerin Allah için saf tuttuklarına ve Allah'ın emriyle yaptıkları amellere işaret edildiğini söyler. Bununla beraber bu söz ile kuşların saf bağlayıp Allah'ı zikretmesine ve bütün mevcudatın Allah'a olan

³⁶⁵ Meryem, 19/64.

³⁶⁶ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, III, 499.

³⁶⁷ Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, XV, 383.

³⁶⁸ Saffat, 37/1.

ibadetlerine işaret edilmiş olmasının imkan dâhilinde olduğuna işaret eder.³⁶⁹ Râzî ise bu ayetin tefsirinde, ‘saf bağlayıp duranlara’ ifadesiyle müfessirlerden alıntılacağı; melekler, varlık nevileri, âlimler ve mücahidler işaretleriyle beraber kendi yorumunu da ekleyerek cismani ve ruhani bütün varlıkların derecelenmiş bir şekilde Allah’a saf tutmasına işaretler olduğunu söylemiştir.³⁷⁰

فِي صُحُفٍ مُّكَرَّمَةٍ { } مَرْفُوعَةٍ مُّطَهَّرَةٍ { } بِأَيْدِي سَفَرَةٍ {15} كِرَامٍ بَرَرَةٍ { }

*“O, değerli sahifelerdedir. Yüksek tutulan tertemiz sahifelerde. Yazıcıların ellerindedir, değerli, iyi yazıcıların.”*³⁷¹

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde, müşriklerin iddialarının, yalancılardan yalanlarının ve müfterilerin iftiralarının reddedildiğine işaret eder. ‘بِأَيْدِي سَفَرَةٍ’ ifadesiyle Kur’an-ı Kerim’in elçi olan meleklerin vasıtasıyla nazil olmasına ve korunaklı bir şekilde indirilmesine işaret edildiğini söyler.³⁷² Râzî ise bu ayetin tefsirinde ‘sefere’ kelimesinin üzerinden tefsir yapar ve meleklerin sapasağlam olan görevlerinden ve diğer başka görevlerinden bahsedildiğini dile getirir.³⁷³

يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ أَنْ أَنْزِلُوا أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ

*“Kendi emrinden ruh (vahiy) ile melekleri, kullarından dilediği peygamberlere indirip şu gerçeği insanlara bildirin, buyuruyor: Benden başka hiçbir ilâh yoktur. Ancak benden korkun.”*³⁷⁴

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, ‘يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ...’ ifadesiyle Allah’ın meleklerini kendi emriyle istediği kullara indirmesini, ‘Kün!’ emrinin içerdiği manayı iktiza ettiğine işaret eder.³⁷⁵ Râzî ise bu ayetin tefsirinde Cebrail (as)’ın kendisiyle beraber birçok meleklerle indiğini ve Allah’ın dilediğini dilediği şekilde yapma gücüne işaret edildiğini söyler.³⁷⁶

³⁶⁹ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, IV, 486-487.

³⁷⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XVIII, 565-570.

³⁷¹ Abese, 80/13-16.

³⁷² İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, V, 448.

³⁷³ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXII, 506-507.

³⁷⁴ Nahl, 16/2.

³⁷⁵ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, III, 289.

³⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XIV, 155-156.

1.4.2. Cinler

Kur'an-ı Kerim'de zikri geçen ve görünmeyen bir diğer varlık cin dediğimiz varlıklardır. Kur'an-ı Kerim, kendi surelerinden bir sure ismini, cinlerden almaktadır. Bu başlık altında müfessirimizin bu konu hakkındaki bazı yorumlarını zikredeceğiz.

وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُصِفُونَ { }

“Onlar, Allah'a cinlerden de ortak koştular. Halbuki onları yaratan O'dur. Bilgileri olmadan O'na oğullar, kızlar uydurdular. O'nun şânı onların uydurdıkları sıfatlardan münezze ve yücedir.”³⁷⁷

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, cinlerin kullukta Allah'a ortak koşulmasına “Mahlûk olan Halık olana nasıl ortak olabilir?” diyerek, bunun mümkün olamayacağına işaret eder ve bu işaret üzerinden de açıklamalar yapar.³⁷⁸ Râzî ise bu ayetin tefsirinde şirk çeşitleri, cinlerin şerik –haşa- Allah'a şerik yapılması üzerinde durur ve bu ayetin İblise değer veren Mecusilere de işaret ettiğini dile getirir.³⁷⁹

يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم مِّنَ الْجَنَّةِ يَنزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ { }

“Ey Âdemoğulları. Şeytan, ana babanızı, çirkin yerlerini onlara göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi, sizi de (şaşırtıp) bir belaya düşürmesin! Çünkü o ve kabilesi, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Biz, şeytanları, inanmayanların dostu yaptık.”³⁸⁰

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, cinlerden olan şeytanların nasıl ki iman etmeyenlere dost olabiliyorsa, aynı şekilde cinlerden olan müminlerin de mümin olan insanlara dost olabileceğine işaret eder.³⁸¹ Râzî ise bu ayetin tefsirinde Hz. Âdem, Havva ve şeytanın cennetteki münakaşaları, insanlar ve cinlerin birbirlerini görebilme

³⁷⁷ En'am, 6/100.

³⁷⁸ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, II, 264.

³⁷⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, X, 69-72.

³⁸⁰ A'raf, 7/27.

³⁸¹ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, II, 309.

mesesi ve cinlerden olan şeytanların inanmayanlara gönderilmesi ve dost olması konuları çerçevesinde açıklamalarda bulunur.³⁸²

قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِّنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَن يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ فَلَمَّا رَآهُ مُسْتَقَرًّا عِنْدَهُ قَالَ هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي أَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ { }

*"Kitaptan ilmi olan kimse ise, "Gözünü açıp kapamadan, ben onu sana getiririm" dedi. (Süleyman) onu (Melike'nin tahtını) yanı başına yerleştirmiş görünce, "Bu, dedi, şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınamak üzere Rabbimin (gösterdiği) lütfündendir. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur; nankörlük edene gelince, o bilsin ki Rabbim müstağnidir, çok kerem sahibidir."*³⁸³

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, 'عِنْدَهُ عِلْمٌ مِّنَ الْكِتَابِ' ifadesi ile Hz. Süleyman'ın emriyle Belkıs'ın tahtını getirmek isteyen ve kitaptan ilim sahibi biri olarak tarif edilen kişinin cinlerden birinin olduğuna işaret eder.³⁸⁴ Râzî ise bu ayetin tefsirinde zikri geçen ifade ile kastedilen şahsın kim olduğuyla ilgili olarak; meleklerden biri, Cebrail (as), Hızır (as), Hz. Süleyman'ın veziri Asaf, salih bir kul, Hz. Süleyman'ın kendisi gibi imkan dâhilindeki kişileri zikreder ve bu kişinin Hz. Süleyman (as)'ın kendisi olma fikri üzerinde yoğunlaşır.³⁸⁵

1.4.3. Şeytan

Kur'an-ı Kerim'de, cinlerden olduğu belirtilen ve görünmeyen bir diğer varlık da şeytandır. Bu başlık altında da şeytan ile ilgili olarak müfessirimizin bazı yorumlarını zikredeceğiz.

وَلَا ضَلَالَتُهُمْ وَلَا مَنِيَّتُهُمْ وَلَا مَرْتَهُمْ فَلْيَبْتَئِكُنَّ أَذَانَ الْأَنْعَامِ وَلَا مَرْتَهُمْ فَلْيَبْتَئِرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ وَمَنْ يَتَّبِعِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُّبِينًا { }

"Allah o şeytana lanet etti. Ve o da: "Elbette senin kullarından belirli bir pay alacağım, onları mutlaka saptıracağım, onları boş kuruntulara sokacağım ve onlara

³⁸² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, X, 333-135.

³⁸³ Neml, 27/40.

³⁸⁴ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, II, 314.

³⁸⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVII, 426-429.

emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar, onlara emredeceğim de Allah'ın yaratışını değiştirecekler" dedi. Kim Allah'ı bırakıp da şeytanı dost edinirse, şüphesiz o, apaçık bir ziyana uğramış olur."³⁸⁶

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, şeytanın kandırma yollarından olan 'وَلَا ضَلَالَهُمْ' ifadesi ile şeytanın hidayet olan İslam ve imandan uzaklaştırmasına, 'وَلَا مَنِيَّتَهُمْ' ifadesi ile de şeytanın insanları doğru yoldan saptırmasına ve kötülüğü de iyilik olarak göstermesine işaret ettiğini söyler.³⁸⁷ Râzî ise bu ayetin tefsirinde Mutezile ve Eş'ariyye gibi itikadî mezheplerin ayet üzerindeki fikirleriyle beraber şeytanın ayette geçen kandırma yolları üzerinde durup açıklamalar yapar.³⁸⁸

1.5.KADER İLE İLGİLİ AYETLERİN İŞÂRÎ YÖNÜ

Kur'an-ı Kerim'in temel konularından birisi de kader konusudur. Isfahânî kaderi, bir şeyin miktar ve sınırını bildiren şey, olarak tarif etmiştir.³⁸⁹ Kader konusu hakkında İslam tarihi boyunca farklı fikirler ortaya atılmış ve tartışmalar çıkmıştır. Bizim konumuz bu farklı fikir ve tartışmalar olmadığı için bu konunun ayrıntılarına girmeyeceğiz. Müfessirimizin bu konu hakkındaki yorumlarına değineceğiz.

1.5.1. Allah'ın Ezeli Olan Takdiri

Allah'ın ezeli olan takdiri ile kastettiğimiz şey; nefisler ve varlıklar yaratılmadan önce, onlar hakkında meydana gelecek olan şeylerin Allah (cc) tarafından önceden takdir edilmesi meselesidir. Bu konu hakkında müfessirimizin değindiği bazı yorumları zikredeceğiz.

مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِّن قَبْلُ أَن نُّبَرِّأَهَا إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ

*"Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu Allah'a göre kolaydır."*³⁹⁰

³⁸⁶ Nisa, 4/119.

³⁸⁷ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, II, 123.

³⁸⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VIII, 321-327.

³⁸⁹ Isfahânî, *el-Müfredât*, s. 510.

³⁹⁰ Hadid, 57/22-23.

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde, yeryüzü ve gökyüzü yaratılmadan önce nefislerin ve nefislerin başlarına gelecek olan musibetlerin yazıldığına ve yaratıldığına işaret eder. Musibetlerin ilki ve büyüğü, babasız olan Hz. Âdem'in yücelmiş olduğu musibet, Allah'a vermiş olduğu sözü unutması ve cennetten çıkarılmasıdır. Bundaki sonraki musibetler ise, müminlerin kendilerine, mallarına ve evlatlarının başına gelen musibetler ve bunlara benzeyen musibetlerin tümüdür. Allah, bunların tümünü önceden yazıp takdir etmiştir.³⁹¹

Ayrıca müfessirimiz, bu konuyla ilgili olarak Peygamberimiz (sav)'in şu hadisini de zikreder: "Hz. Âdem ve Hz. Mûsâ münakaşa ettiler. Hz. Mûsâ, Hz. Âdem'(as)'a: 'İşlediğin günahla insanları cennetten çıkaran ve onları şekavete atan sensin değil mi!' dedi. Hz. Âdem de Hz. Mûsâ'ya: 'Sen, Allah'ın risâlet vermek suretiyle seçtiği ve hususi kelâmına mazhar kıldığı kimse ol da, daha yaratılmamdan önce Allah'ın bana yazdığı bir işten dolayı beni ayıplamaya kalk!' diye cevap verdi." Resûlullâh devamla dedi ki: "Hz. Âdem, Hz. Mûsâ'yı ilzam etti! (Hz. Âdem Hz. Mûsâ'ya hüccet ile gâlib geldi)"³⁹²

Râzî ise bu ayetin tefsirinde kader, musibetler ve Allah'ın her şeyi bilmesi üzerinde durarak yeryüzünde meydana gelen her şeyin önceden Levh-i Mahfuz'da yazıldığına işaret eder.³⁹³

1.5.2. İnkârcıların Kader Fikirlerini Ret

Bu başlık altında, inkârcıların başlarına gelen şeyleri ve Allah (cc)'a ve dinine karşı olan asî tutumlarını kadere yüklemelerinin Allah tarafından ret edilmesi meselesi üzerinde duracağız.

*"O gün yüzleri üstü ateşte sürüklenecekler, "Cehennem dokunuşunu tadın!" (denilecek). Haberiniz olsun ki, biz her şeyi bir kadere göre yarattık."*³⁹⁴

³⁹¹ İbn Berrecân, **Tenbîhu'l-Efhâm**, V, 302.

³⁹² Buhari, **Kader** 11, **Enbiya** 31, **Tefsir Taha** 1-3, **Tevhid** 37; Müslim, **Kader** 13; Muvatta, **Kader** 1; Ebu Davud, **Sünnet** 17; Tirmizi, **Kader** 2.

³⁹³ Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, XXI, 325-337.

³⁹⁴ Kamer, 54/48-49.

“Allah'a ortak koşanlar diyecekler ki: "Allah dileseydi ne biz ortak koşardık, ne de atalarımız ortak koşardı, hiçbir şeyi de haram kılmazdık." Onlardan önce yalanlayanlar da böyle söylemişlerdi de sonunda azabımızı tatmışlardı. De ki: "Yanınızda bize çıkarabileceğiniz bir bilgi mi var? Siz, sadece zanna uyuyorsunuz ve siz sadece saçmalyorsunuz."”³⁹⁵

“Onlar: "Eğer Rahman olan, Allah dileseydi, biz o meleklerle tapmazdık." dediler. Onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar.”³⁹⁶

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde, şu yorumlarda bulunur: “Bu ayetler Araplardan inkâr edenler, küffar ve Kureyş’in kadere karşı olan tutumlarından dolayı nazil olmuştur. Enam 148. ayet ve Zuhruf 20. ayette geçen bu sözlerine karşılık onlara azap dokunduğunda söyledikleri sözlere cevap olarak, ‘Allah’ın isteği/iradesi doğrultusunda küfürde ve şirkte sabredip direniyordunuz. O zaman azaba karşı da sabredin’ denileceğine işâret eder.”³⁹⁷ Râzî ise bu ayetlerin tefsirinde daha çok zikrettiğimiz ayetler ile bağlantılı olarak kader meselesi üzerindeki yorumlar üzerinde durur. Kaderiyye, Mutezile, Eş’ariyye, kelamcılar ve filozofların görüşleri, fikir ayrılıkları ve kader konularıyla ilgili bazı sualler çerçevesinde bu ayetlerin tefsirini yapar ve açıklamalarda bulunur.³⁹⁸

³⁹⁵ En’am, 6/148.

³⁹⁶ Zuhruf, 43/20.

³⁹⁷ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, V, 234.

³⁹⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXI, 38-45; X, 234-235; XIX, 514-516.

İKİNCİ BÖLÜM

FURÛU'D-DİN İLE İLGİLİ AYETLERİN İŞÂRİ YÖNÜ

Birinci bölümde usûlu'd-din ifadesini açıkladık ve konuya giriş yaptık. 'Fer'' kelimesi 'asl' üzerine bina edilen talî ve ayrıntı meseleler için kullanılır.³⁹⁹ 'Furu'' ise 'fer''in çoğul halidir. 'Furu'' ve 'din' kelimelerinin birbiri ile izafe edilmesiyle, furûu'-dîn ifadesi ortaya çıkmıştır. Bu ifade ile dinin asli prensipleri dışında kalan ve aslî prensipleri üstüne bina edilen talî ve ayrıntı meseleleri kastetmekteyiz. Bu bölümde de ibadetler, ahlak ve diğer bazı meseleler ile ilgili konuların işârî yönlerini ele alacağız.

2.1. İBADETLER İLE İLGİLİ AYETLERİN İŞÂRÎ YÖNÜ

Bu başlık altında, Allah (cc)'ın müslümanları mükellef kıldığı bazı ibadetlerin işârî yönlerini ele alacağız. Öncelikle, ibadetin kendisi ile ilgili bazı işârî yorumları ele aldıktan sonra ibadet çeşitleri ile ilgili ayetlerin işârî yönlerini ele alacağız.

وَالْعَصْرُ {} إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ {}

“Asra yemin olsun ki, İnsan mutlaka ziyandadır.”⁴⁰⁰

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde, zamana yemin edildikten sonra, Allah'a itaat etmeyenle beraber Allah'a sağlam bir şekilde iman etmeye ve teslim olmaya da işaret edildiğini söyler.⁴⁰¹ Râzî ise bu ayetlerin tefsirinde ayette geçen kelimelerin dil bilgisi kuralları açısından incelemelerini yapar. Burada bahsedilen gerçek hüsrânın insanın Rabbine hizmetten mahrum olması şeklinde yorumlar. Ahirete götüren

³⁹⁹ Isfahânî, *el-Müfredât*, s. 487.

⁴⁰⁰ Asr, 103/1-2.

⁴⁰¹ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, V, 540.

yolların gizli olduğunu dünyayı sevmeye götüren etkenlerin ise zahirî ve açık olduğunu söyler. Böylece İnsanların çoğunun ahiretten ziyade dünyaya meylettiğini ve böylelikle hüsrana düştüğüne işâret eder.⁴⁰²

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ { }

“Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.”⁴⁰³

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde, her şeyin Allah Teâlâ’ya ait olduğuna ve her şeyin Allah’a itaatkâr olduğuna işâret eder. Cansız varlıklar, yeryüzü, gökyüzü ve nebatatın Allah’a itaatkâr olması gibi... Yine melekler, enbiya, resuller, sıdıklar ve müminlerin itaatkâr olması gibi... Bu varlıkların itaatleriyle beraber Allah, bütün kullarının da kendisine ait olduğuna dolayısıyla da kendisine karşı itaatkâr olmaları gerektiğine işâret eder.⁴⁰⁴ Râzi ise bu ayetin tefsirinde yaratılışın amacının ibadet olmasının hikmetlerini açıklar. Ayetin ifadelerinde cinlerin ve insanların geçtiğini, meleklerin neden geçmediğini sorar ve açıklamalarda bulunur.⁴⁰⁵

وَالصَّافَّاتِ صَفًّا { }

“Andolsun o saf bağlayıp duranlara.”⁴⁰⁶

Melekler başlığı altında önceden zikrettiğimiz bu ayeti konu bağlantısı dolayısıyla tekrar zikredeceğiz. Müfessirimiz bu ayetin tefsirinde, meleklerin Allah için saf tuttuklarına ve Allah’ın emriyle yaptıkları amellere işâret edildiğini söyler. Bununla beraber bu söz ile kuşların saf bağlayıp Allah’ı zikretmesine ve bütün mevcudatın Allah’a olan ibadetlerine işâret edilmiş olmasının imkan dâhilinde olduğuna işâret eder.⁴⁰⁷ Râzî ise bu ayetin tefsirinde, ‘saf bağlayıp duranlara’ ifadesiyle müfessirlerden alıntılacağı; melekler, varlık nevileri, âlimler ve mücahidler

⁴⁰² Râzi, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXIII, 392-393.

⁴⁰³ Zariyat, 51/56.

⁴⁰⁴ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, V, 198.

⁴⁰⁵ Râzi, *Mefâtihu’l-Gayb*, XX, 394-396.

⁴⁰⁶ Saffat, 37/1.

⁴⁰⁷ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, IV, 486-487.

işâretleriyle beraber kendi yorumunu da ekleyerek cismani ve ruhani bütün varlıkların derecelenmiş bir şekilde Allah’a saf tutmasına işâretler olduğunu söylemiştir.⁴⁰⁸

2.1.1. Namaz

İslam’ın beş temel esasından biri ve en önemlisi olan ibadet, namazdır. Bu konuda müfessirimizin değindiği bazı yorumları zikredeceğiz.

وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ { }

*“Bir de sabırla, namazla yardım isteyin. Şüphesiz bu, (Allah'a) saygılı olanlardan başkasına ağır gelir.”*⁴⁰⁹

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde, Allah’tan sabır ve namazla yardım istenilmesinin emredildiğine işaret eder. Sabrın namaz ile beraber zikredilmiş olması, kıyam/namaz emrine karşı acizlik edenler, yürümekte zorluk çekenler, göremeyenler, ticaret ile meşgul olanlar, ilim okuyanlar ve günahlara tabi olanların durumuna işarettir. Bu gibi mazeretler şeytanın emirleriyle/vesveseleriyle oluşmuş olan mazeretlerdir. Allah tüm bunlarla beraber sabretmeyi ve şeytanın şerrinden namaz ile Allah’a sığınmaya işaret eder.⁴¹⁰ Râzî ise bu ayetin tefsirinde sabır ve namazın hakikatine dair açıklamalar yapar. İslam dinini kabulden sonra kişiye nefsi arzuların zorbalığı başlar. Kişi bunlara karşı ancak namazla beraber karşı koyabildiğini dile getirir. Yine ayette geçen sabır ifadesinden kasıt orucun olduğuna işâret etmiştir.⁴¹¹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا { }

*“Ey iman edenler! Allah’ı çokça anın.”*⁴¹²

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, asıl zikrin ilim ile kalpte yapılan zikir olduğuna ve zikrin faziletlisinin de, fuhşiyat ve münkerden sakındıran zikrin olduğunu söyler. Allah’ın bu çeşit zikri de namazda topladığına işaret eder.⁴¹³ Râzî ise bu ayetin tefsirinde, Allah’ın zikir vasıtasıyla müminleri eğitmeyi irat etmiştir. Mümin bazen

⁴⁰⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XVIII, 565-570.

⁴⁰⁹ Bakara, 2/45.

⁴¹⁰ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 202.

⁴¹¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, II, 485-486.

⁴¹² Ahzab, 33/41.

⁴¹³ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, IV, 397.

Allah'ı zikretmeyi unutma yoluna gidebilir. Dolayısıyla Allah müminleri sürekli zikre devam etmelerini istediğine işâret eder.⁴¹⁴

Secde, namazın içindeki rükünlerden birisidir. Peygamberimiz (sav) secde için “İnsanın Allah (cc)’a en yakın olduğu an secde anıdır.” diyerek, secdenin önemini vurgulamıştır.⁴¹⁵ Şimdi, önceden de zikrettiğimiz ama secde konusu ile ilgili olan ayeti tekrardan zikredeceğiz.

أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا { } ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا

“Rabbinin gölgeyi nasıl uzatmakta olduğunu görmedin mi? Dileseydi onu elbet hareketsiz de kıları. Sonra biz güneşi, ona (gölgeye) delil kılmışızdır. Sonra da onu yavaş yavaş kendimize (başka yöne) çekmekteyiz.”⁴¹⁶

Ayette geçen gölgenin durumuyla ilgili olarak müellifimiz bu ayetlerin tefsirinde, her gölgenin kendi şahsını gösterdiğini/yansıttığını ve bu gölgenin de dolaylı olarak Allah’a secdeyi gösterdiğine işâret eder. Bu ayet ile her şeyin ve herkesin kâfir, asi, itaatkâr ve müminin bilmeden de olsa Allah’a secde halinde olduklarına işâret eder.⁴¹⁷ Buna göre anlaşıyor ki Allah’ın yaratmış olduğu iman eden veya etmeyen her insan Allah’a secde halindedir. Râzî, gölgenin hem insanlara hem de hayvanlara faydalarının olduğunu ve katıksız bir ışık ve karanlığın insanlar için bir fayda sağlamadığını dile getirir. Gölgenin artması, eksilmesi ve halden hale geçmesi de Allah’ın varlığının birer delilidir, der.⁴¹⁸

2.1.2. Hac

İslam’ın beş esasından birisi de hac farızasının edâ edilmesidir. Yani, hac ibadetidir. Bu başlık altında da müfessirimizin hac konusu hakkındaki bazı yorumlarını zikredeceğiz.

⁴¹⁴ Râzi, *Mefâtihu’l-Gayb*, XVIII, 268-269.

⁴¹⁵ Müslim, *Salât*, 215; Ebû Dâvûd, *Salât*, 148.

⁴¹⁶ Furkan, 25/45-46.

⁴¹⁷ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 134.

⁴¹⁸ Râzi, *Mefâtihu’l-Gayb*, XVII, 241-243.

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرٌ فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ { }

“Gerçekten Safâ ile Merve Allah'ın alâmetlerindendir. Onun için her kim hac veya umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret ederse, bunları tavaf etmesinde ona bir günah yoktur. Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse, şüphesiz Allah iyiliğin karşılığını verir, o her şeyi bilir.”⁴¹⁹

İbn Berrecân hac menasikleriyle ilgili olan bu ayette, şu işari yorumlamalarda bulunur: “Nasıl ki Kâbe, ‘Beytullah’ ifadesiyle Allah’ın ismine izafe edilip bir kurbiyyet oluşturuyorsa, Safa ve Merve tepeleri de bu ifade gibi Allah’ın değer vermiş olduğu iki nişanedir. Ve bu şekilde Allah’a yakındır.”⁴²⁰ Râzî ise bu ayetin tefsirinde ekseriyetle Safa, Merve, hac ve şeâir gibi kelimelerinin anlamı ve bu hac menasiklerinin hikmetleri üzerinde durur.⁴²¹

2.1.3. Zikir

Zikir, hem dille hem de kalp ile yapılan bir ibadettir. Zikir, unutilan bir şeyi hatırlama ya da hatırdaki olanı yani unutulmamış olanı koruma şeklinde yapılabilir.⁴²² Bu konu hakkında müfessirimizin bazı yorumlarını başlıklar halinde zikredeceğiz.

2.1.3.1. Zikrin Mefhumu

Zikrin mefhûmu ile kastettiğimiz şey; zikir ifadesi ile ne denilmek istendiğini belirtmektir. Şimdi, bu konu hakkında müfessirimizin değindiği bazı yorumları zikredeceğiz.

الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ { }

“Onlar, iman etmiş ve kalpleri Allah zikriyle yatışmış olanlardır. Evet, iyi bilin ki, kalbler Allah'ın zikri ile yatıştır.”⁴²³

⁴¹⁹ Bakara, 2/158.

⁴²⁰ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 291.

⁴²¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IV, 98-102.

⁴²² Isfahânî, *el-Müfredât*, s. 237.

⁴²³ Ra'd, 13/28.

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde, zikir ve ilmi şu şekilde tarif eder: Zikir ve ilim su gibidir. Gaflet ve cehalet ise ölüm gibidir. Nefsin ölümü kötülöklere yakınlaşmadır. Bundan dolayı nefsin korkması ve kendisini frenlemesi gerekir. Nefis, tezekkür ve zikre sığınırsa dirilir. Felaha ulaşır. Allahın verdiği saadetle sevinir, O’nu zikreder ve mutmain olur.⁴²⁴ Râzî ise bu ayetin tefsirinde zahiri ve batınî hallere vurgu yapar. Ve insanın maddi ve zahiri olan âleme yönelmesi halinde, her elde ettiğinin bir fazlasını isteyip dünyadaki maddi ve zahirî olan şeylere daha çok iştîyak duyacağını söyler. Cismanî olan şeylere iştîyak duydukça da kalbi daralır ve huzursuz olur. Lakin kalp, Allah’ın azametini ve yüceliğini araştırmaya ve tanımaya yöneldiği zamansa, nurlanır ve huzurla dolar. Dolayısıyla kalp mutmain olmuş ve huzura ermiş olur.⁴²⁵

2.1.3.2. Zikrin Maksadı

Zikrin maksadı başlığı altında, İbn Berrecân’ın zikrin maksadının ne olduğu ile ilgili yorumlarını zikredeceğiz.

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ { }

“O halde beni anın, ben de sizi anayım. Bana şükredin de nankörlük etmeyin.”⁴²⁶

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, şu işari yorumlarda bulunur: “Bil ki ey talip! Zikir, Allah’ın en büyük rızası ve ibadetlerin özüdür. Şüphesiz ki Allah, şeriatı, farzların farz oluşunu, nafilelere olan teşviki ve cihadı farz kılmasının hikmeti zikrin ikamesidir.”⁴²⁷ Râzî ise bu ayetin tefsirinde Allah’ın kullarını iki şeyle mükellef tuttuğunu söyler: Zikir ve şükür. Zikir ve şükürün Allah’ın yarattığı mahlukat ve mevcudat üzerinde tefekkür etmeyle olacağını açıklar. Kulun asıl vazifesinin Allah’ı anmak ve O’na şükretmek olduğuna işâret eder.⁴²⁸

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا

⁴²⁴ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, V, 52.

⁴²⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XIII, 449.

⁴²⁶ Bakara, 2/152.

⁴²⁷ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, V, 284.

⁴²⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, IV, 71.

“Ey iman edenler! Allah'ı çokça anın.”⁴²⁹

Namaz başlığı altında geçen bu ayeti konu bağlantısı nedeniyle burada da zikredeceğiz. Müfessirimiz, bu ayetin tefsirinde; asıl zikrin ilim ile kalpte yapılan zikir olduğuna ve zikrin faziletlisinin de, fuhşiyat ve münkerden sakındıran zikrin olduğunu söyler. Allah'ın bu çeşit zikri de namazda topladığına işaret eder.⁴³⁰ Râzi ise bu ayetin tefsirinde, Allah'ın zikir vasıtasıyla müminleri eğitmeyi irat etmiştir. Mümin bazen Allah'ı zikretmeyi unutma yoluna gidebilir. Dolayısıyla Allah müminleri sürekli zikre devam etmelerini istediğine işaret eder.⁴³¹

İbn Berrecân, kendi nefsinin kınamasını yapar ve bir nevi Allah'ın zikrinden uzak gördüğü nefsinin şöyle uyarır: “Nereye gidiyorsun ey umursamaz ve gafletle boş veren nefsim! Senin hazların seni Allah'tan gafil kıldı.” diyerek kendi nefsinin hesaba çekip tembih eder.⁴³²

2.1.3.3. Zikrin Faziletli Olanı

Zikrin ne olduğunu ve hangi şekillerde yapılabileceğini önceden belirtmiştik. Bu başlık altında ise zikrin faziletli olanını müfessirimizin yorumuyla açıklayacağız.

وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ

“Sabah akşam demeden, kendi içinden, korkarak ve yalvararak, alçak sesle Rabbini an ve gafillerden olma.”⁴³³

İbn Berrecân bu ayette geçen nefisteki zikir ile gizli, nefiste olan ve sözün açıktan söylenmediği zikre işaret edildiğini söyler. Kavil ile yapılan zikrin ise kalp ile bütünleşip Allah (cc)'a rağbet ve huşu içerisinde olması gerektiğine işaret eder.⁴³⁴ Râzi ise bu ayetin tefsirinde duanın nasıl olması gerektiği ve adabı üzerinde durur. Ruh ve beden arasındaki münasebeti tasavvufi bir şekilde yorumlar.⁴³⁵

⁴²⁹ Ahzab, 33/41.

⁴³⁰ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, IV, 397.

⁴³¹ Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVIII, 268-269.

⁴³² İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 90.

⁴³³ A'raf, 7/205.

⁴³⁴ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, III, 494.

⁴³⁵ Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, XI, 225-230.

*“Allah, kelamın en güzelini ikizli, ahenkli bir kitap olarak indirdi. Ondan Rablerine saygısı olanların derileri ürperir. Sonra derileri de, kalpleri de Allah'ın zikrine karşı yumuşar. İşte bu Allah'ın rehberidir. Allah, onunla dilediğini doğru yola çıkarır. Her kimi de Allah şaşırtırsa, artık ona doğru yolu gösterecek yoktur.”*⁴³⁶

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde, Kur'an tilavetinin Allah'a karşı olan zikrin bir göstergesi olduğuna ve Allah'tan hakkıyla korkanların ve huşu içerisinde okuyanların bütün vücutlarıyla Kur'an'ı hissettiklerine işaret eder.⁴³⁷ Râzî ise bu ayetin tefsirinde, derilerin ürpermesi, ikşi'rar ifadesi ve tasavvufî bir terim olan mûkaşefe üzerinden yorumlar yapar. İnsanın Allah'ın münezzeh oluşunu düşünüp Allah ile ilgili olarak bazı deliller elde ettiğinde kalbi ürpereceğine işaret eder.⁴³⁸

2.1.4. Sadaka

Sıdk, gerçek olma durumu ve doğruluk gibi anlamlarda kullanılır. Sadaka ise Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için verilen maddi yardımı ifade eder.⁴³⁹ Bu başlık altında, İbn Berrecân'ın sadaka ile ilgili olarak değindiği bazı yorumları zikredeceğiz.

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعْمًا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

*“Sadakaları açıkça verirsiniz o, ne iyi olur; yok eğer onları gizler de fakirlere öyle verirsiniz bu sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızın birçoğunun bağışlanmasına sebep olur. Bilin ki, Allah, her ne yaparsanız hepsinden haberdardır.”*⁴⁴⁰

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, şu işari yorumlarda bulunur: “Bu ayet sadaka verenin ubudiyetinin tahkiki dışında, mutasaddık için Esmâ-i Hüsnâ'dan birkaç mana da toplayıp içinde barındırır. Onlardan biri ‘es-Sıdk’ ismidir. Sadaka veren, zahiriyle ve batınıyla sıdkını gösterir. Çünkü mal kulun dünyasıdır. Dünya sevgisi de çoğu zaman kulu galebe çalar. Sadakanın barındırdığı diğer isimler de, ‘el-Kerem’, ‘es-Sehâ’, ‘es-Semaha’ ve ‘el-Hîbe’ isimleridir. Bu isimler de hayır, zekât ve

⁴³⁶ Zümer, 39/23.

⁴³⁷ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 114.

⁴³⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIX, 178-181.

⁴³⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 363.

⁴⁴⁰ Bakara, 2/271.

yakınlaşma anlamlarını barındırır.”⁴⁴¹Râzî ise bu ayetin tefsirinde sadaka kelimesi hakkında izah, sadakanın fazileti, gizli-açık sadaka verme meselesi gibi konular hakkında açıklamalar yapar. İbn Berrecân’a benzer olarak sadakanın kulun imanının sıdkına ve mükemmeliyetine de bir işâret olduğunu dile getirir.⁴⁴²

2.1.5. Dua

İsfahânî, dua kelimesinin lugat anlamı cihetiyle nidâ/seslenme kelimesine yakın olduğunu belirtir. İstilahî manada ise duâda sürekli olarak bir tâzimin ve tâzim ile beraber istekte bulunanın olduğunu dile getirir.⁴⁴³ Bu başlıkta müfessirimizin duâ ile ilgili yorumlarını zikredeceğiz.

Konunun bağlantısına binaen bu paragrafı tekrardan zikredeceğiz. İbn Berrecân, Fatiha suresinden sonra söylenen ‘Âmin!’ ifadesini şöyle yorumlar: ‘Âmin’ kelimesi imandan gelir. Kul ‘Âmin’ dediği zaman, mevcudatta ve Allah’ın Kitabı’nda bulunan bütün ayetlerine, nimetlerine ve isimlerine iman ettim’ der. Âmin’deki hemze nida içindir. İkinci elif ise eman dileme anlamındadır.⁴⁴⁴

İbn Berrecân dua ile ilgili olarak, şu işari yorumlarda bulunur: “Duanın adabı ve isteme şeklinin en güzeli, Malikü’l-Mülk olan Allah’tan bir şey isterken duanın arasına tevhibi, Allah’ın azametini ve yüceliğini katmaktır. Sonra Allah’a hamd etmek, Allah’tan hidayeti istemek, Allah’ı zikir ve Allah’a şükretmektir. Bunlardan sonra da Allah’tan dilediğimiz şeyi istemektir.”⁴⁴⁵

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ { } رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ { }

“Ey Rabbimiz! Bize ihsan ettiğin hidayetden sonra kalplerimizi haktan saptırma, bize kendi katından rahmet ihsan eyle! Şüphesiz ki, Sen bol ihsan sahibisin.

⁴⁴¹ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 457.

⁴⁴² Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, V, 523-531.

⁴⁴³ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 226.

⁴⁴⁴ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 117.

⁴⁴⁵ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 117.

Ey Rabbimiz! Bize ihsan ettiğin hidayetden sonra kalblerimizi haktan saptırma, bize kendi katından rahmet ihsan eyle! Şüphesiz ki, Sen bol ihsan sahibisin."⁴⁴⁶

دَعَاهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ وَأَخْرَ دَعْوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ { }

"Onların oradaki duaları: "Allah'ım, sen yücelerden yücesin"; sağlık dilekleri "selâm", dualarının sonu da "Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun." diye şükretmek olacaktır."⁴⁴⁷

İbn Berrecân, zikrettiğimiz ayetlerde duanın manalarıyla ilgili işaretlerde bulunulduğunu söyler. Duanın fikir, zikir, ilim ve basiret olduğunu vurgular.⁴⁴⁸ Râzî ise ayetlerde geçen dualarla ilgili olarak tefsirinde özellikle itikadî mezhep âlimlerinin görüşleri, fikir ayrılıkları ve hidayet, dalâlet ve da'va kelimelerinin izâhları çerçevesinde açıklamalar yapar. Ayrıca Al-i İmran suresi 8.ve 9. ayetlerinde geçen dualar ile ilgili olarak, 'Bil ki, bu duâ ilimde derinleşen kimselerin sözlerinden geriye kalan sözlerdir.'der ve o da İbn Berrecân gibi duayı ilim ile ilişkilendirir.⁴⁴⁹

2.1.6. İstiğfar

İstiğfar, lugat yönünden örtmek, gizlemek, bağışlamak gibi anlamlara gelir. İstilahî yönden ise Allah (cc)'ın kulunu azaptan koruması ve kişinin kusurunun affedilmesini Allah'tan istemesidir.⁴⁵⁰ Mukatil b. Süleyman, istiğfarın üç manada tefsir edildiğini belirtir. Bunlar; günahlardan ve şirkten dolayı Allah'tan affi dileme, namaz ve duâ ve günahlardan dolayı istiğfar dilemedir.⁴⁵¹ Bu başlık altında istiğfar ile ilgili müfessirimizin yorumlarını zikredeceğiz.

الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالسَّحَارِ { }

"Onlar ki, "Ey Rabbimiz! Biz inandık, iman getirdik, artık bizim suçlarımızı bağışla ve bizi ateş azabından koru!" derler."⁴⁵²

⁴⁴⁶ Al-i İmran, 3/8-9.

⁴⁴⁷ Yunus,10/10.

⁴⁴⁸ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 112.

⁴⁴⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VI, 163-162; XII, 308-309.

⁴⁵⁰ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 469.

⁴⁵¹ Mukâtil b. Süleyman, *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, s.165-166.

⁴⁵² Al-i İmran, 3/17.

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, şu işari yorumlarda bulunur: “İstiğfar, mağfiretin dilenmesi demektir. Günahtan kurtulma, bunda karar sahibi olma ve Allah’tan özür dilenmesidir. Yaptığı şeyi terk etme ve affı talep etmedeki azimdir.”⁴⁵³ Râzî ise bu ayetin tefsirinde, ayette geçen kelimeler üzerinden açıklamalarda bulunur ve bu ayetten hareketle bir kulda bulunması gereken beş vasfa dikkat çeker. Bu sıfatlar sıdk, itaatle boyun eğme, infak etme, sabır ve istiğfardır. Sayılan bu vasıfların da birlikte tek şahısta bulunmasına işâret eder.⁴⁵⁴

2.1.7. Cihad

Cihad, ‘cehd etmek, takat ve kudret sahibi olmak ile gayret ve mücadele etmek’ gibi anlamlarda kullanılır.⁴⁵⁵ Mukatil b. Süleyman, cihadın üç şekilde anlamlandırıldığını dile getirir. Bunlar; söz ile cihad, silah ile savaşmak ve amel manalarında kullanılmasıdır.⁴⁵⁶ Şimdi, cihad ile ilgili müfessirimizin değindiği yorumu zikredeceğiz.

*“Bir de "Yahudi ve Hristiyanlardan başkası asla cennete giremeyecek" dediler. Bu onların kendi kuruntularıdır. Sen de onlara de ki; "Eğer doğru iseniz, haydi bakalım getirin delilinizi.”*⁴⁵⁷

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, cihadın büyük ve küçük iki çeşit olduğuna işâret eder: “Büyük cihad, nefsin şehvetlerine ve baskılarına karşı kişinin kendi heva ve heveslerine karşı vermiş olduğu cihattır. Küçük cihad ise, düşmana karşı zahiri olarak yapılan cihattır.”⁴⁵⁸ Râzî ise ayette zahir olarak anlaşılan mana üzerinden Yahudi ve Hristiyanların cennet ile ilgili iddialarına açıklamalarda bulunur. Bunun geçersiz bir iddia olduğunu dile getirir.⁴⁵⁹

2.2. AHLAK İLE İLGİLİ AYETLERİN İŞÂRÎ YÖNÜ

‘Hulk’ kelimesinin çoğulu olan ahlak, ‘tabiat, huy ve karakter’ gibi anlamlarda kullanılır. ‘Halk’ kelimesi insanın fiziki yönü ‘hulk’ kelimesi ise insanın

⁴⁵³ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 506.

⁴⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, VI, 201-204.

⁴⁵⁵ Isfahânî, *el-Müfredât*, s. 131.

⁴⁵⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Kur’an Terimleri Sözlüğü*, s.383-384.

⁴⁵⁷ Bakara, 2/111.

⁴⁵⁸ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 488.

⁴⁵⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, III, 342-344.

manevî yönünü ifade etmek için kullanılmıştır.⁴⁶⁰ Ahlak olumlu ve olumsuz yönleri itibariyle güzel ve kötü ahlak şeklinde de kısımlandırılmıştır. Bu başlık altında bu iki kısım ahlaktan tespit ettiğimiz noktaları zikredeceğiz.

2.2.1. Güzel Ahlak İle İlgili İşâretler

Bir önceki başlıkta zikrettiğimiz gibi insanı olumlu yönden nitelendirdiğimiz özellikler, güzel ahlak içerisinde değerlendirilmiştir. Bu konuda müfessirimizden tespit ettiğimiz yorumları zikredeceğiz.

2.2.1.1. Sabır

Sabır, darda tutmak ve nefsi akıl ve şeriatın istediği doğrultuda hapsetmek gibi anlamlarda kullanılmıştır.⁴⁶¹ Bu başlık altında İbn Berrecân'ın sabır ile ilgili yorumlarını zikredeceğiz.

وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ { }

*“Bir de sabırla, namazla yardım isteyin. Şüphesiz bu, (Allah'a) saygılı olanlardan başkasına ağır gelir.”*⁴⁶²

Namaz konusunda zikrettiğimiz bu ayeti konu bağlantısı nedeniyle tekrardan zikredeceğiz. Müfessirimiz bu ayetlerin tefsirinde, Allah'tan sabır ve namazla yardım istenilmesinin emredildiğine işaret eder. Sabrın namaz ile beraber zikredilmiş olması, kıyam/namaz emrine karşı acizlik edenler, yürümekte zorluk çekenler, göremeyenler, ticaret ile meşgul olanlar, ilim okuyanlar ve günahlara tabi olanların durumuna işaretler. Bu gibi mazeretler şeytanın emirleriyle/vesveseleriyle oluşmuş olan mazeretlerdir. Allah tüm bunlarla beraber sabretmeyi ve şeytanın şerrinden namaz ile Allah'a sığınmaya işaret eder.⁴⁶³ Râzî ise bu ayetin tefsirinde sabır ve namazın hakikatine dair açıklamalar yapar. İslam dinini kabulden sonra kişiye nefsi arzuların

⁴⁶⁰ İbn Münzir, **Lisanü'l-Arab**, 'hlk' md.

⁴⁶¹ Isfahânî, **el-Müfredât**, s. 359.

⁴⁶² Bakara, 2/45.

⁴⁶³ İbn Berrecân, **Tenbîhu'l-Efhâm**, I, 202.

zorbalığı başlar. Kişi bunlara karşı ancak namazla beraber karşı koyabildiğini dile getirir. Yine ayette geçen sabır ifadesinden kasıt orucun olduğuna işâret etmiştir.⁴⁶⁴

2.2.1.2. Ahde Vefa

Ahd, ‘söz vermek, yükümlülük, taahhüt ve talimat’ gibi anlamlarda kullanılmıştır.⁴⁶⁵ Vefa ise verilen sözü yerine getirme ve yapılan iyiliği unutmamaktır. Şimdi de müfessirimiz ahde vefa ile ilgili yorumlarını zikredeceğiz.

يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ

“Ey insan! İhsanı bol Rabbi’ne karşı seni aldatan nedir?”⁴⁶⁶

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, şu işari yorumlarda bulunur: “Allah seni şuan diri olduğun gibi yine diri bir şekilde kendisine döndürecek. O’nun sana şahit olmasına, seni görmesine ve seninle beraber olmasına rağmen emirlerine muhalefet edip günahlar işlemeye devam ediyorsun! O, senin üzerinde olan, seni gözetleyen ve yaptıklarını bilen sadık ve kerem sahibi iki melek görevlendirmiştir. Tüm bunlara rağmen Allah’ın emirlerine nasıl muhalefet ediyorsun!”⁴⁶⁷ Râzî ise bu ayetin tefsirinde haşrin delillerine işâret edildiğini söyler. ‘Ey insan!’ ifadesiyle kimlerin kastedildiğini açıklar. Bu kişilerde kasıt kâfirlerin de olabileceğini ve tüm asi kulların da olabileceğini söyler. Ayrıca Râzî, insanların Rablerine karşı onları isyana götüren ve onları aldatan şeyin Rablerinin ‘Kerem sahibi’ olması vasfına bağlı ortaya çıkan bir durum olduğuna işâret eder.⁴⁶⁸

2.2.1.3. Tevbe

Tevbe, sözlükte ‘geri dönmek ve rücû etmek’ gibi anlamlarda kullanılmıştır. Terim olarak ise ‘Allah’a karşı yapılan itaatsizlikten dolayı pişman olmak’ şeklinde ifade edilmiştir.⁴⁶⁹ Şimdi de müfessirimiz bu konu hakkındaki yorumlarını zikredeceğiz.

⁴⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, II, 485-486.

⁴⁶⁵ Isfahânî, *el-Müfredât*, s. 455.

⁴⁶⁶ İnfitar, 82/6.

⁴⁶⁷ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, V, 459.

⁴⁶⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXII, 544-548.

⁴⁶⁹ Isfahânî, *el-Müfredât*, s. 98.

إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْئًا

“Fakat tevbe edip iman eden ve salih amel işleyen bunun dışındadır. Bunlar cennete girecekler ve hiçbir haksızlığa uğratılmayacaklardır.”⁴⁷⁰

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا

“Ey iman edenler! Samimi bir tevbe ile Allah'a dönün...”⁴⁷¹

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde, Meryem 60. ayette geçen ‘إِلَّا مَنْ تَابَ’ ifadesinin müminlerin tevbe etmesi ile ilgili olmadığını dile getirir. Müminin tevbe etmesinden kasıt müminin, imanını tecdit etmesine ve hatırlamasına yönelik bir işaretin olduğunu söyler. Tahrir 8. ayette geçen tevbe ifadesi ile de müminin imanının ziyadeleşmesine yönelik bir işaretin olduğunu söyler.⁴⁷² Râzi ise Meryem Suresi 60. ayetin tefsirinde tevbe ile iman ifadeleri arasındaki ilişkiye değinir. Ve İtikadi mezheplerin fikirleri çerçevesinde yorumlamalar yapar.⁴⁷³ Tahrir Suresi 8. ayetinin tefsirinde ise ‘تَوْبَةً نَّصُوحًا’ ifadesiyle neyin kastedildiği ve bu tevbenin nasıl olması gerektiği üzerinde âlim ve müfessirlerin fikirleri çerçevesinde yorumlamalar yapar.⁴⁷⁴

2.2.1.4. İlim

İlim, ‘bilgi, bilim, itikat ve bilgisizlik’ anlamına gelen ‘cehl’ kelimesinin zıddı anlamında kullanılmıştır.⁴⁷⁵ Mukatil b. Süleyman, ilim kelimesinin üç şekilde tefsir edildiğini söyler. Bunlar; ‘görmek, izin ve ‘am’ kelimeleri gibi anlamlarda kullanılmasıdır. Şimdi, bu başlık altında müfessirimiz İbn Berrecân’ın ilim ile ilgili yorumlarını başlıklar halinde ele alacağız.

2.2.1.4.1. Nimet Açısından İlim

Bu başlık altında İbn Berrecân’ın nimet yönünden ilmi nasıl yorumladığını zikredeceğiz.

⁴⁷⁰ Meryem, 19/60.

⁴⁷¹ Tahrir, 66/8.

⁴⁷² İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, III, 494.

⁴⁷³ Râzi, *Mefâtihu’l-Gayb*, XV, 375-376.

⁴⁷⁴ Râzi, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXI, 561-562.

⁴⁷⁵ Isfahânî, *el-Müfredât*, s. 446; İbn Münzir, *Lisanü’l-‘Arap*, ‘alm’ md.

Müfessirimiz Rahman suresinin ayetlerinde tekrarlanan ‘آلاء’ ifadesiyle, Allah’ın kullarına vermiş olduğu ilim ve marifete işaret ettiğini söyler.⁴⁷⁶ Râzî ise bu Rahman Suresinin tefsirinde, ayetlerde tekrar edilen bu ifadeleri birçok hikmetinin olduğunu dile getirir ve bazı açıklamalarda bulunur.⁴⁷⁷

2.2.1.4.2. İlmin Talebi ve Tamamlanması

İbn Berrecân, ilmin talep edilmesi ve tamamlanması ile ilgili olarak bazı şartlar ileri sürer. Müfessirimiz, bazı şeylerin tamamlanmadan ilim talep etmenin de tamamlanamayacağını dile getirir. Bunlar;

- Keskin zekâ
- Şehveti kamçılama
- Tûl-i zaman/Uzun zaman
- İyi bir üstat
- Allah’ın yardımı

İbn Berrecân bu maddeleri zikrettikten sonra, bunlardan herhangi birisinin eksik olması halinde ilimden de bir miktarın eksik olacağına işaret eder.⁴⁷⁸

2.2.1.4.3. Âlimlere İşaret

Yukarıda zikrettiğimiz ilim anlamından yola çıkarak âlim kelimesin, ilmin ism-i faili olarak bilen ve bilgi sahibi olan anlamında kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu başlık altında âlimler ile ilgili olarak müfessirimiz İbn Berrecân’ın yorumlarını zikedeceğiz.

وَتَحْمِلُ أَنْفَالَكُمْ إِلَى بَلَدٍ لَمْ تَكُونُوا بِالْغِيَةِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ {7} وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ {8} وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِزٌ وَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ {9} هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ {10} يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْأَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ {11} وَسَخَّرَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ {12} وَمَا ذَرَأَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ {13} وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ جَلِيَّةً تَلْبَسُوهَا وَتَرَى الْفُلْكَ

⁴⁷⁶ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, V, 39.

⁴⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI, 85-86.

⁴⁷⁸ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, IV, 453.

مَوَاجِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ {14} وَالْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنْهَاراً وَسُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ {15} وَعَلَامَاتٍ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ {16}

“Bu hayvanlar, ancak güçlkle varabileceğiniz bir memlekete yüklerinizi taşır. Rabbiniz, şüphesiz çok şefkatlidir, çok merhametlidir. Hem kendilerine binesiniz, hem de zinet olsun diye atları, katırları ve merkepleri yarattı. Ve şu anda bilemeyeceğiniz daha nice şeyler yaratacak. Doğru yolu göstermek Allah'a aittir. Onun eğrisi de vardır. Allah dileyseydi, sizin hepinizi hidayete erdirirdi. Sizin için gökten su indiren O'dur. İçecek su ondandır; hayvanlarınızı otlatığınız bitkiler de o su ile yetişir. Allah, sizin için, o su ile ekin, zeytin, hurmalıklar, üzümler ve her çeşit meyveleri bitirir. Şüphesiz ki bunda düşünecek bir topluluk için büyük bir ibret vardır. Geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize O verdi. Bütün yıldızlar da O'nun emrine boyun eğmişlerdir. Şüphesiz ki bunda aklını kullanan bir toplum için ibretler vardır. Yeryüzünde sizin için yarattığı değişik renklerdeki şeyleri de sizin hizmetinize sunmuştur. Elbette bunda öğüt alan kimseler için bir ibret vardır. Yine denizden taze et (balık) yiyesiniz ve ondan takındığınız süs eşyasını çıkarasınız diye, denizi emrinize veren Allah'tır. Gemilerin denizde suyu yarararak gittiklerini görüyorsunuz. Lütfundan rızık aramanız ve şükretmeniz için Allah böyle yapmıştır. Allah, yeryüzü sizi sarsmasın diye oraya sabit dağlar yerleştirdi. Yolunuzu bulmanız için de nehirler ve yollar yarattı. Daha birçok âlametler yarattı. İnsanlar geceleyin de Allah'ın yarattığı yıldızlarla yönlerini bulurlar.”⁴⁷⁹

Önceden zikrettiğimiz bu ayeti, konu bağlantısı dolayısıyla tekrardan zikredeceğiz. Müellifimiz İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde, Allah'ın varlığına ve ulûhiyetine işâretler olduğunu dile getirir. Ayetlerde sayılan bütün nimetlerin Allah'ın varlığına delil olduğunu söyler ve şöyle der: “Her fiilin zikri ya Kur'an'da vardır ya da Allah (cc) bu âlemde onları zahîrî olarak göstermiş ve zikretmiştir. Bu âlemdeki her şey Allah'ın İsim ve sıfatlarına dayanır. Nimetlerin sayılmasıyla Allah'ın kudreti zahir olarak görünür. Aynı zamanda bu ayetler nübüvvetin marifetine de işaret eder. Dağlar, yollar, nehirler ve yıldızlar nebilere, resullere, evliyalara ve peygamberlerin varisi olan âlimlere de işaretir.”⁴⁸⁰ Râzî de bu ayetlerin tefsirinde buna benzer açıklamalarda

⁴⁷⁹ Nahl, 16/7-16.

⁴⁸⁰ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, III, 293-295.

bulunur. Ayetlerde sayılan nimetlerin tek tek açıklamasını yapar ve inceliklerini dile getirir.⁴⁸¹

2.2.1.4.4. İlmin Fazileti

İlmin fazileti ve değeri ile ilgili İbn Berrecân'ın yorumlarını bu başlık altında zikredeceğiz.

وَمَا أَدْرَاكَ مَا عَلَيُّونَ {19} كِتَابٌ مَرْقُومٌ {20} يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ {21}

*“Bildin mi sen, İlliyyîn nedir? Yazılmış bir kitaptır o. Allah'a yaklaştırılmış melekler ona tanık olurlar.”*⁴⁸²

İbn Berrecân bu ayetlerde geçen ifadelerin, şuhud ve amellere göre şekillenmiş olan üst üste sıralanmış dereceleri gösterdiğini dile getirir.⁴⁸³ Râzî ise bu ayetlerin tefsirinde ‘عَلَيُّونَ’ ve ‘كِتَابٌ مَرْقُومٌ’ ifadelerinin ne anlama geldikleri üzerinde durur ve ilgili açıklamalarda bulunur.⁴⁸⁴

... وَيَزُرُّهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا

*“...Ve onu ummadığı yerden rızıklandırır. Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter. Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü koymuştur.”*⁴⁸⁵

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde, ‘وَيَزُرُّهُ’ ifadesinin bazen gıda anlamına gelebileceğini bazen de bu ifade ile ilim, zikir, akıllılık, fehm, ilim ile amel ve mürşidlerin ilhamı anlamlarına da gelebileceğine işaret eder.⁴⁸⁶ Râzî ise bu ayetlerin tefsirinde ekseriyetle evlilik ve boşanma meseleleri üzerinden açıklamalarda bulunur.⁴⁸⁷

2.2.1.5. Anne-Babaya İyilik

⁴⁸¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIV, 164-178.

⁴⁸² Mutaaffifin, 83/19-21.

⁴⁸³ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 116.

⁴⁸⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXII, 569-570.

⁴⁸⁵ Talak, 65/2-3.

⁴⁸⁶ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 127.

⁴⁸⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI, 536-537.

Anne-babaya iyilik Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde çokça vurgulanılan bir konudur. Bu başlık altında İbn Berrecân'ın anne-babaya iyilik ile ilgili yorumlarını zikredeceğiz.

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا وَإِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

*“Biz insana, ana babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Eğer onlar, seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi (körü körüne) bana ortak koşman için zorlarlarsa, onlara itaat etme. Dönüşünüz ancak banadır. O zaman, size yapmış olduklarınızı haber vereceğim.”*⁴⁸⁸

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, anne-babaya iyilik konusunda şu işari yorumlamalarda bulunur: “Anne-babaya iyilik nimet veren Allah’a karşı bir şükürdür. Onlara yapılan her iyilik, Allah’ın ‘eş-Şekûr’ isminden çıkan birer tecellinin göstergesidir. Onlara yapılan iyilik sanki Allah’a karşı yapılmış olan birer şükür gibidir. Anne-babaya iyilik hakkın eda edilmesi, yaptıkları iyiliklere karşı oluşmuş olan borcun ödenmesi, büyüklere karşı yapılmış olan bir saygı ve iyiliğe karşı olarak yapılmış olan bir iyiliktir. Anne-babasının hakkını bilen kişi ve haklarını eda eden kişi, Rabbine karşı olan hakkını eda etmiş gibi olur.”⁴⁸⁹ Râzi ise bu ayetin tefsirinde anne-babaya iyi davranma, onlara olan itaatin gerekliliği ve sınırları meseleleri çerçevesinde açıklamalarda bulunur.⁴⁹⁰

2.2.1.6. Hikmet

İsfahânî, hikmet kelimesini ‘ilim ve akli kullanarak hakikati elde etme’ şeklinde tarif eder.⁴⁹¹ Mukatil b. Süleyman ise, hikmet kelimesinin beş şekilde tefsir edildiğini dile getirir. Bunlar; ‘Kur’an-ı Kerim’in emir ve nehiylerini kapsayan nasihatler, fehm /anlama ve kavrama, nübüvvet, Kur’an-ı Kerim’in tefsiri ve Kur’an-ı Kerim’in kendisi’ gibi anlamlar şeklinde tefsir edilmiş olmasıdır.⁴⁹² Şimdi de müfessirimizin konuyla ilgili yorumlarını zikredeceğiz.

⁴⁸⁸ Ankebut, 29/8.

⁴⁸⁹ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, IV, 299.

⁴⁹⁰ Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVII, 597-599.

⁴⁹¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 167.

⁴⁹² Mukâtil b. Süleyman, *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, s.138-140.

“De ki: "Herkes bulunduğu hal ve niyetine göre iş yapar. Bu durumda kimin en doğru yolda olduğunu Rabbiniz daha iyi bilir.””⁴⁹³

“Doğrusu gökleri ve yeri yok oluvermekten, Allah tutuyor. Andolsun ki eğer yok oluverirlerse, onları O'ndan başka kimse tutamaz. Gerçekten O, çok yumuşak davranır, çok bağışlayıcıdır.”⁴⁹⁴

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde, kendi yaşadığı döneme de işaret ederek şöyle der: “Bu dünyada her şey Sünnetullah’a göre hareket eder. Allah bu dünyadaki bütün olayları da bir hikmete binaen yaratır. Başımıza gelen olaylar ve yaşadığımız bölgede meydana gelen olayların hepsi bir hikmete binaen meydana geliyor.”⁴⁹⁵ Râzî ise bu ayetlerin tefsirinde ayetlerin sarih manalarından yola çıkarak açıklamalarda bulunur Musibet esnasında ümitsiz olan insan durumu ve Allah’ın her şeye gücü yeten kudreti gibi konular üzerinden açıklamalar yapar.⁴⁹⁶

وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنْ اشْكُرْ لِلَّهِ وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ

“Andolsun ki biz, Lokman'a "Allah'a şükret!" diye hikmet verdik. Kim şükrederse kendi iyiliğine eder. Kim de nankörlük ederse, şüphesiz ki Allah, hiçbir şeye muhtaç değildir, daima övülmeye layıktır.”⁴⁹⁷

Müfessirimiz bu ayetin tefsirinde, şu işari yorumlamalarda bulunur: “Hikmet ve hikmetin yolu Allah’a karşı yapılan şükürdür. Hikmet, işin en iyisini yapmak ve fikir ile sözün en iyisini söylemektir.”⁴⁹⁸ Râzî ise bu ayetin tefsirinde Lokman (as)’a verilen hikmet üzerinden açıklamalar yapar. Ve hikmetin amelin ilme olan uygunluğuna dikkat çeker ve hikmetin bir gereği olarak ilmin amel ile bir olması gerektiğine işâret eder.⁴⁹⁹

2.2.1.7. Takva

⁴⁹³ İsra, 17/84.

⁴⁹⁴ Fatır, 35/41.

⁴⁹⁵ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 231-232.

⁴⁹⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XV, 31-32; XVIII, 423-424.

⁴⁹⁷ Lokman, 31/12.

⁴⁹⁸ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, IV, 357.

⁴⁹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVIII, 152-153.

Takva kelimesi, ‘sakınmak, saygı göstermek, korumak, korunmak, itaat etmek, çekinmek, korkmak, dindar olmak’ gibi anlamlarda kullanılmıştır.⁵⁰⁰ Takva kelimesinin tarifinden sonra şimdi de konuyla ilgili müfessirimiz İbn Berrecân’ın yorumlarını zikredeceğiz.

يُؤْتِي الْجَمَّةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتِ الْجَمَّةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

“Dilediğine hikmet verir, hikmet verilene ise pek çok hayır verilmiş demektir. Ve bunu ancak üstün akıllılar anlar.”⁵⁰¹

İbn Berrecân ‘أُولُو الْأَلْبَابِ’ ifadesi ile muttakî olup gabya muttali olan hikmet ehline işaret edildiğini söyler ve takvayla ilgili şu işari yorumlamalarda bulunur: “Takva imanın bir amelidir. Takva vasıtasıyla İslam ilimlerinin yasakladığı günahlar bilinir. Takva doğru bir istikamette ise batınî hidayet kapısı açılır. Göğüs bundan dolayı inşiraha ulaşır. Yakîn güneşi doğar ve böylece karanlıklar onunla belirginleşir. Muttakînin önündeki ve arkasındaki zahir ve batın olan şeyler, muttakî olan kişiye aydınlanır. Nasıl ki güneş dünyayı aydınlatıyorsa ve onunla gece-gündüz biliniyorsa takva güneşi ile de batınî anlamlar bilinir. Hayır ile şeri, gayb ile zikri, iyi ile kötüyü, nakıs ile tam olanı da Allah’a olan marifeti ve dakikliği derecesinde bilir.”⁵⁰² Râzî ise bu ayetin tefsirinde hikmet kelimesinin Kur’an-ı Kerim ayetleri çerçevesinde ne anlama geldiğiyle ilgili açıklamalarda bulunur. Hikmetin ayetlerde geçen manalarıyla beraber ilim kelimesinin anlamına uygun düştüğüne işâret eder.⁵⁰³ İbn Berrecân ve Râzî’nin bu ayetlerde üzerinde durdukları ifadelerin farklı olduğunu görmekteyiz.

2.2.1.8. Sabır

Sabır, ‘güçlü olmak, dirençli olmak, hapsetmek ve engellemek’ gibi anlamlarda kullanılır.⁵⁰⁴ Şimdi müfessirimizin konuyla ilgili yorumlarını zikredeceğiz.

وَاطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ

⁵⁰⁰ Isfahânî, *el-Müfredât*, s. 688.

⁵⁰¹ Bakara, 2/269.

⁵⁰² İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 124.

⁵⁰³ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, V, 512-520.

⁵⁰⁴ Isfahânî, *el-Müfredât*, s. 319.

*“Ayrıca Allah'a ve Resulü'ne itaat edin. Ve birbirinizle didişmeyin. Sonra içinize korku düşer ve kuvvetiniz elden gider. Sabırlı olun, çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.”*⁵⁰⁵

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, şu işarî yorumlarda bulunur: “Sabır, cildi güçlendirir. Ayakları sabit kılar. Korkağı cesaretlendirir. Kuvveti arttırır. İffetli olmayı kazandırır. Ayne’l-yakîn sıfatını güçlendirir. Azaları ibadete, kalbi zikre ve fikre vermeye vesile olur.”⁵⁰⁶Râzî ise bu ayetlerin tefsirinde, bu ayetlerin kendinden önce ve sonra gelen ayetlerin tefsiriyle beraber açıklar. Sabır ifadesinden ziyade diğer ayetlerin tefsiri içinde ayeti yorumlar.⁵⁰⁷

2.2.2. Kötü Ahlak İle İlgili İşaretler

Ahlak kelimesinin tarifini önceden yapmıştık. Bu başlık altında da ahlak ile ilgili konuların kötü veya çirkin dediğimiz olumsuz yönlerini ele alacağız. Şimdi, İbn Berrecân’ın kötü ahlak ile ilgili yorumlarını başlıklar halinde zikredeceğiz.

2.2.2.1. Cehalet

İlim kelimesinin tarifini yaparken ilmin zıttının ‘cehl’ yani cehalet olduğunu söylemiştik. Bu başlık altında ilmin zıttı olan cehalet ile ilgili İbn Berrecân’ın yorumlarını zikredeceğiz.

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَنْتَتَّخِذُنَا هُزُوعًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ

*“Hani bir zamanlar Musa kavmine demişti ki Allah, size bir bakara (sığır) boğazlamanızı emrediyor. Onlar da "ayol sen bizimle eğleniyor, alay mı ediyorsun?" dediler. Musa da: "Böyle cahillerden biri olmaktan Allah'a sığınırım." dedi.”*⁵⁰⁸

İbn Berrecân, ayette Allah’ın ve peygamberlerin tekzibi konusunda geçen ‘الْجَاهِلِينَ’ ifadesi ile Hak olan her şeyin zıddına işaret edildiğini söyler.⁵⁰⁹Dolayısıyla cehalet Hak olan her şeyin zıddı demektir. Râzî ise bu ayette geçen cahil ifadesinden

⁵⁰⁵ Enfal, 8/46.

⁵⁰⁶ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 206.

⁵⁰⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XI, 328-330.

⁵⁰⁸ Bakara, 2/67.

⁵⁰⁹ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 222.

ziyade, inek kesme meselesi üzerinden geniş açıklamalar yapar ve Yahudilerin inadı üzerinde durur.⁵¹⁰

2.2.2.2. Cimrilik

Arapça karşılığı ‘buhl’ olan cimrilik; pintilik, hasislik, yardım etmekten kaçınmak ve eli sıkı olmak gibi anlamlarda kullanılmıştır.⁵¹¹ Şimdi de cimrilikle ilgili müfessirimizin yorumlarını zikredeceğiz.

الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِّنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ { }

“Şeytan sizi fakirlikle korkutup çirkin şeylere teşvik eder. Allah da lütfundan ve bağışlamasından birtakım vaatlerde bulunuyor. Allah'ın lütfu geniştir. O her şeyi bilendir.”⁵¹²

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, ayette geçen Allah yolunda verilen infak hakkındaki ayetten sonra bu ayetin zikredilmesi ile kötü bir ahlak olan cimrilğin zemmedildiğine ve cömert olmaya teşvik edildiğine işaret eder.⁵¹³ Râzî ise bu ayetin tefsirinde şeytanın cimrilik oyunu, vesvese, fakirlik gibi konuları açıklar ve şeytanın oyunlarına karşı uyanık olmaya dikkat çeker.⁵¹⁴

2.2.2.3. Fitne

Fitne, ‘kandırmak, gönlünü çelmek, pusu kurarak yol kesmek, sınama, üzüntü, belâ ve felaketle imtihan etme ile maddi ve manevî sıkıntı’ gibi anlamlara gelir.⁵¹⁵

“Biz gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri bir oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık. Biz onları hak ve hikmetle yarattık. Fakat onların çoğu bunu bilmezler.”⁵¹⁶

⁵¹⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, III, 72-78.

⁵¹¹ İbn Münzir, *Lisânü'l-'Arap*, ‘bhl’ md.

⁵¹² Bakara, 2/268.

⁵¹³ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 455.

⁵¹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, V, 510-515.

⁵¹⁵ Isfahânî, *el-Müfredât*, s. 481; İbn Münzir, *Lisânü'l-'Arap*, ‘ftn’ md.

⁵¹⁶ Duhan, 44/38-39.

*“Hiç şüphesiz karşı karşıya gelen iki toplulukta size bir âyet, bir işaret ve ibret vardır. Onlardan biri Allah yolunda savaşıyordu, öbürü de kâfirdi ve karşılarındakini göz kararıyla kendilerinin iki katı görüyorlardı. Allah da gönderdiği yardımla dilediğini destekliyordu. Gören gözleri olanlar için elbette bunda apaçık bir ibret vardır.”*⁵¹⁷

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde, insanları zikir ehli ve fitne ehli diye ikiye ayırır: Fitne ehli, dünya şehvetlerine tabi olup hata işleyenler ve dünya süsüne aldananlardır. Zikir ehli ise, Allah’ın isim ve sıfatlarını tanıyıp bunu hatırlayanlar ve bundan dolayı Allah’a iştiaak duyanların olduğuna işaret eder.⁵¹⁸ Râzî ise bu ayetlerin tefsirinde yeniden dirilmenin delilleri, nefsin istekleri, şehvât, dünyanın süslü olma meselesi gibi konuları âlimler ve mezhep imamlarının görüşleri çerçevesinde açıklar ve yorumlarda bulunur.⁵¹⁹

2.2.3. Nefis İle İlgili İşaretler

Nefis, ‘ruh, kalp, iç, bir şeyin öz yapısı, bir şeyin şahsına özgülüğü’ gibi anlamlarda kullanılmıştır. ‘Nefs’ kelimesinin çoğulu Kur’an-ı Kerim’de nüfus veya enfus şeklinde geçer.⁵²⁰ Şimdi, nefis konusuyla ilgili olarak İbn Berrecân’ın yorumlarını zikredeceğiz.

الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ { }

*“Onlar, iman etmiş ve kalpleri Allah zikriyle yatışmış olanlardır. Evet, iyi bilin ki, kalbler Allah’ın zikri ile yatıştır.”*⁵²¹

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde, zikir ve ilmi şu şekilde tarif eder: Zikir ve ilim su gibidir. Gaflet ve cehalet ise ölüm gibidir. Nefsin ölümü kötülöklere yaklaşmadır. Bundan dolayı nefsin korkması ve kendisini frenlemesi gerekir. Nefis, tezekkür ve zikre sığınırse dirilir. Felaha ulaşır. Allahın verdiği saadetle sevinir, O’nu zikreder ve mutmain olur.⁵²² Râzî ise bu ayetin tefsirinde zahiri ve batınî hallere vurgu

⁵¹⁷ Al-i İmran, 3/14.

⁵¹⁸ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 243.

⁵¹⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XIX, 583-584; VI, 187-196.

⁵²⁰ İbn Münzir, *Lisân’ül-‘Arap*, ‘nfs’ md.

⁵²¹ Ra’d, 13/28.

⁵²² İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, V, 52.

yapar. Ve insanın maddi ve zahiri olan âleme yönelmesi halinde, her elde ettiğinin bir fazlasını isteyip dünyadaki maddi ve zahirî olan şeylere daha çok iştîyak duyacağını söyler. Cismanî olan şeylere iştîyak duydukça da kalbi daralır ve huzursuz olur. Lakin kalp, Allah'ın azametini ve yüceliğini araştırmaya ve tanımaya yöneldiği zamansa, nurlanır ve huzurla dolar. Dolayısıyla kalp mutmain olmuş ve huzura ermiş olur.⁵²³

İbn Berrecân, tefsirinin bir yerinde kendi nefsinin kınamasını yapar ve şöyle uyarır: “Nereye gidiyorsun ey umursamaz ve gafletle boş veren nefsim! Senin hazların seni Allah'tan gafil kıldı.” diyerek kendi nefsini hesaba çekip tembih eder.⁵²⁴

2.3. DİĞER BAZI MESELELER İLE İLGİLİ AYETLERİN İŞÂRÎ YÖNÜ

‘Diğer bazı meseleler ile ilgili ayetlerin işârî yönü’ olarak adlandırdığımız bu başlık altında, önceden zikretmediğimiz farklı farklı bazı konuları başlıklar halinde, İbn Berrecân’dan tespit ettiğimiz bazı yorumları zikredeceğiz.

2.3.1. Ahir zaman

Kıyamet zamanın yaklaştığı yıllar için ‘ahir zaman’ ifadesini kullanılırız. Peygamberimiz (sav)’den kıyamet ve ahir zaman ile ilgili birçok hadis-i şerif rivayet edilmiştir. Asıl konumuz bu hadis-i şerifler olmadığı için buna değinmeyeceğiz. Ahir zaman konusu içinde saydığımız ve müfessirimizin değindiği bazı yorumları başlıklar halinde zikredeceğiz.

2.3.1.1. Deccal ve Ye’cuc ile Me’cuc

Deccal ve Ye’cuc ile Me’cuc, hem Kur’an-Kerim’de hem de hadis-i şeriflerde zikri geçen konulardan bir tanesidir. Bu konu hakkında müfessirimiz İbn Berrecân’dan tespit ettiğimiz yorumları zikredeceğiz. Aşağıda zikri geçen ayetleri konu bağlantısı dolayısıyla tekrardan zikredeceğiz.

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْثُهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوُثُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ {69} قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ {70} قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولَ تُثِيرُ

⁵²³ Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIII, 449.

⁵²⁴ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 290.

الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلِّمَةً لَا شَيْءَ فِيهَا قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ {71} وَإِذْ قَتَلْتُمْ
نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَّا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ {72} فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذَلِكَ يُخَيِّبُ اللَّهُ الْمُؤْتَى وَيُزَكِّي
لِعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ {73}

"Onlar, "Bizim için Rabbine dua et, her ne ise onu bize açıklasın." dediler. Musa, "Rabbim buyuruyor ki, o ne pek yaşlı, ne de pek taze, ikisi arası dinç bir sığırdır, haydi emrolunduğunuz işi yapınız." dedi. Onlar, "Bizim için Rabbine dua et, rengi ne ise onu bize açıklasın." dediler. Musa, "Rabbim buyuruyor ki, o, bakanlara sürur veren, sapsarı bir sığırdır." dedi. Onlar, "Bizim için Rabbine dua et, o nedir bize iyice açıklasın, çünkü o bize biraz karışık geldi, bununla beraber Allah dilerse onu elbette buluruz." dediler. Musa, "Rabbim buyuruyor ki o, ne çifte koşulup tarla süren, ne de ekin sulayan, ne de salma gezen ve hiç alacası olmayan bir sığırdır". Onlar da: "İşte tam şimdi gerçeği ortaya koydun." dediler. Nihayet onu bulup boğazladılar. Az kaldı yapmayacaklardı. Hani bir zamanlar siz bir adam öldürmüştünüz de onun hakkında birbirinizle atışmış ve onu üstünüzden atmıştınız, hâlbuki Allah, saklamış olduğunuzu açığa çıkaracaktı. İşte bundan dolayı, o sığırın bir parçası ile o ölüye vurun, dedik. Allah ölüleri işte böyle diriltir ve size âyetlerini gösterir, belki aklınızı başınıza toplarsınız."⁵²⁵

İbn Berrecân, bu ayetlerde geçen inek kesme meselesinin batınî ve işarî yorumları üzerinde durur. 'صَفْرَاءُ' kelimesi ile Beni Esfer Meliki'ne işaret edildiğini söyler. İnek kesme meselesinin ayrıntılarıyla beraber Beni Esfer Meliki'nin özelliklerine işaret ettiğine dikkat çeker. Yahudilerin, bu meliğin elleriyle tekrar hüküm altına gireceklerine, yaşadıkları yerlerin kralların ellerine geçmeyeceğine ve Ehl-i İslam'ın hâkimiyetinde kalacağına işaretler olduğunu söyler.

İbn Berrecân tefsirinin devamında, 'قَتَلْتُمْ نَفْسًا وَإِذْ' ifadesi ile Ehl-i İslam'ın bir zaman diliminde, Yahudilerin elleriyle baskı altında kalacağına ve Yahudilerin ahir zamanda Deccal'e tabi olacaklarına işaretlerin olduğunu söyler. 'فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا' ifadesi ile de ahir zamanda yeryüzüne incek olan Hz. İsa (as)'ın, ölümünden çok uzun zaman sonra, tekrardan dirilmesi olayına işaret edildiğini söyler.⁵²⁶

⁵²⁵ Bakara, 2/69-73.

⁵²⁶ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 222-237.

Râzî ise bu ayetleri zahir manalarıyla beraber daha çok itikadi mezheplerin çıkardığı hükümler ve yorumlar çerçevesinde tefsir eder.⁵²⁷

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَى بَارِيكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِيكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

*“Hani bir zamanlar Musa kavmine dedi ki; Ey kavmim cidden siz o buzağıyı put edinmekle kendi kendinize zulmettiniz, bari gelin Rabbinize tevbe ile dönün de nefislerinizi öldürün. Böyle yapmanız Bârî Teâlâ’nız katında sizin için hayırlıdır, böylece tevbenizi kabul buyurdu. Gerçekten de o Tevvab ve Rahîm’dir.”*⁵²⁸

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, Deccal’in Yahudiler içinden çıkacağına ve Yahudilerin önceden küfre düştükleri gibi Deccal’e yardım ederek küfürlerine tekrardan devam edeceklerini söyler. Deccal’in akıbeti hakkında ise Allah’ın hükmü ve İsa (as)’ın vasıtasıyla öleceğine işaret eder.⁵²⁹ Râzî ise bu ayetin tefsirinde İsrailoğullarının buzağıyı ilahlaştırmalarından sonra tevbe etmeleri ve nefislerini öldürmeleri hakkında müfessirlerin görüşleriyle beraber açıklanmalarda bulunur. ‘Kendi nefislerinizi öldürünüz!’ emrinden kasıt, tevbe mi yoksa gerçek bir öldürme olayı mı kastediliyor. Bu meseleler hakkında, her iki ihtimal çerçevesinde de açıklamalarda bulunur.⁵³⁰

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَعْيُهُمْ وَهُمْ يُجْزَوْنَ إِلَى جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ

*“O küfredenlere de ki: Siz mutlak yenileceksiniz ve toplanıp Cehenneme sürüleceksiniz, o ise ne fena dölsektir.”*⁵³¹

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, kâfirlerin varacakları akıbet ile beraber, Deccal ile Ye’cuc ve Me’cuc kavimlerinin de yok olacağına işaretler olduğunu söyler.⁵³² Râzî ise bu ayetin tefsirinde kıraat farklılıkları, ‘Teflif-i ma la yutak’ gibi

⁵²⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, III, 94-98.

⁵²⁸ Bakara, 2/54.

⁵²⁹ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 212.

⁵³⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, III, 5-12.

⁵³¹ Al-i İmran, 3/12.

⁵³² İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 501.

itikadi bazı hükümler hakkındaki fikirler açıklamalar yapar. Bilhassa, Yahudilerin mağlup olacağı bildirilip gaipten haber verildiğine işâret eder.⁵³³

2.3.1.2. İslam'ın Hâkimiyeti

Ahir zaman konuları içerisinde zikrettiğimiz konulardan birisi kıyamettir. Bir konu da, aşağıda zikredeceğimiz ayetlerden de anlaşılacağı üzere –Allah'ın izniyle- İslam'ın dünyaya hâkim olması ve Allah'ın kendi nurunu tamamlaması konusudur. Şimdi de konuyla ilgili olarak, önceden de zikrettiğimiz olduğumuz, müfessirimizin yorumlarını zikredeceğiz.

يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ { } هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ { }

*“Ağızlarıyla Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar. Hâlbuki kâfirler hoş görmese de Allah nurunu tamamlayacaktır. O, Resulünü hidayet ve hak dinle gönderdi ki, müşrikler istemese de onu, bütün dinlerin üstüne çıkarsın.”*⁵³⁴

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde, şu işari yorumlarda bulunur: “ وَلَوْ كَرِهَ ” ifadesi küllî bir hitap olup Allah'ın izni ile beklenen gelecekte Allah'ın vaadini gerçekleştireceğine işarettir. Fitneler çoğaldı ve çağlar uzadı. Allah'ın vaadi henüz tamamlanmadı. Ancak ahir zamanda Allah vaadini tamamlayacaktır. Bu vaat, iki ehl-i kitabın içerisinde İslam'ın zuhuruna olan işarettir. Beklenen bu vaat gerçekleşecek ve yeryüzünde dağılmış olan Habeşliler, Slavlar/Bulgarlar, Ye'cuc ve Me'cuc kavimlerinin dini olmayacaktır. Ancak Allah, birçok ırkı İslam ile şereflendirip İslam'a dâhil edecektir. Mecusiler, Türkler, Azeriler, Habeşlilerin çoğu, uzak ülkelerin ve ırkların çoğu İslam'ı kabul edip - iki ehli kitap gibi tümüyle kabul etmeseler de- müslüman olacaklardır.”⁵³⁵ Râzî ise bu ayetlerde geçen ‘ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ’ ve ‘ الْكَافِرُونَ وَلَوْ كَرِهَ ’ ifadeleriyle müşrikler, Yahudiler, Hristiyanlar ve diğer inançtaki kişileri de kapsadığını söyler. Aynı zamanda bu ayetlerin risaletin birer delili olduğuna işâret eder.⁵³⁶

⁵³³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VI, 177-180.

⁵³⁴ Saf, 61/8-9.

⁵³⁵ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, V, 333.

⁵³⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI, 462-463; XI, 488.

“Ve sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et.”⁵³⁷

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, Allah’ın ‘حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ’ ifadesindeki vaadinde, işaret edilmiş olan iki yön olduğunu söyler: İlki, Allah’ın vermiş olduğu ölüm vaadini teyit. Diğeri ise, Allah’ın yardımı ve Allah’ın dini olan İslam dininin bütün dinleri geçerek zuhur etmesine olan işaretidir.⁵³⁸ Râzî ise bu ayetin tefsirinde zahir olan anlamın dışına çıkmayarak ayeti, ölüm gelinceye kadar ibadet etme, çerçevesinde yorumlar.⁵³⁹

وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّاماً مَّعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلَفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ { } بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَاطِئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ { }

“Bir de dediler ki: "Bize sayılı birkaç günden başka asla ateş azabı dokunmaz". De ki; "Siz Allah'dan bir ahit mi aldınız? Böyle ise Allah sözünden dönmez. Yoksa siz Allah'a karşı bilemeyeceğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?" Evet, kim bir günah işlemiş de kendi günahı kendisini her yandan kuşatmış ise, işte öyleleri ateş ehlidirler ve orada ebedî kalıcıdırlar.”⁵⁴⁰

Önceden de zikri geçen bu ayetler hakkında İbn Berrecân, bu ayette geçen ‘وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّاماً مَّعْدُودَةً’ (Bize sayılı birkaç günden başka asla ateş azabı dokunmaz.) ifadesinde geçen azap meselesinin, Müslümanlar için Allah’ın izni ile doğru olduğunu ve Müslümanlara peygamberleri tarafından şefaet edileceğini söyler. Bununla beraber, hüküm olarak bu ayetin doğru olduğu lakin Yahudilerin zanlarına göre ve kendileri için düşündükleri manada ise yanlış olduğuna işaret eder.⁵⁴¹ Râzî ise bu ayetin tefsirinde daha çok ‘Sayılı birkaç gün’ ifadesi ile neyin kastedildiği ve bu ifadenin neleri kapsadığı ile ilgili müfessirlerden de alıntılar yaparak açıklamalar

⁵³⁷ Hicr, 15/99.

⁵³⁸ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, III, 286.

⁵³⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIV, 147.

⁵⁴⁰ Bakara, 2/80-81.

⁵⁴¹ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 234-235.

yapmıştır.⁵⁴² İbn Berrecân'ın bu ifadeyi şefa'at olarak yorumlaması Râzî'den ayrıldığı bir noktadır.

2.3.2. Sosyal Hayat

Kur'an-ı Kerim'i, insanlara nazil olması ve onları muhatap alması yönüyle düşünürsek, doğal olarak insan ile ilgili birçok şeyden bahsettiğini yakinen görürüz. Bu başlık altında İbn Berrecân'ın yorumlarıyla, sosyal hayat başlığı altında değerlendirebileceğimiz ayetlerin işâri yönlerini ele alacağız.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ
الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَأَنَا
أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ

*“Ey inananlar! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği inkar ettikleri, Rabbiniz Allah'a inandığınızdan dolayı Resulü ve sizi (yurdunuzdan sürüp) çıkardıkları halde siz onlara sevgi ulaştırıyorsunuz. Eğer benim yolumda savaşmak ve benim rızamı kazanmak için çıktınızsa içinde onlara sevgi mi gizliyorsunuz? Oysa ben sizin gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz her şeyi bilirim. Sizden kim bunu yaparsa doğru yoldan sapmış olur.”*⁵⁴³

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, Allah'ın düşmanlarını dost edinmemeye ve müşriklere, Allah'ı yalanlayanlara, kâfirlere ve münafıklara karşı olan tutumlar ile ilgili olarak bazı uyarılarda bulunulduğuna işaret eder.⁵⁴⁴ Râzî ise bu ayetin tefsirinde, düşman ifadesinde kastedilen mana, düşmanla dostluk kurmanın imkanı, velî kelimesinin neden çoğul kullanıldığı gibi ayette vurgulanan meseleler üzerinde durur ve müfessir ile alimlerden aldığı fikirlerle açıklamalarda bulunur.⁵⁴⁵

*“De ki: “Herkes bulunduğu hal ve niyetine göre iş yapar. Bu durumda kimin en doğru yolda olduğunu Rabbiniz daha iyi bilir.”*⁵⁴⁶

⁵⁴² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, III, 125-128.

⁵⁴³ Mümtetine, 60/1.

⁵⁴⁴ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, V, 329.

⁵⁴⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI, 429-434.

⁵⁴⁶ İsrâ, 17/84.

*“Doğrusu gökleri ve yeri yok oluvermekten, Allah tutuyor.Andolsun ki eğer yok oluverirlerse, onları O'ndan başka kimse tutamaz. Gerçekten O, çok yumuşak davranır, çok bağışlayıcıdır.”*⁵⁴⁷

Müfessirimiz, önceden de zikrettiğimiz bu ayetlerin tefsirinde, kendi yaşadığı döneme de işaret ederek şöyle der: “Bu dünyada her şey Sünnetullah’a göre hareket eder. Allah bu dünyadaki bütün olayları da bir hikmete binaen yaratır. Başımıza gelen olaylar ve yaşadığımız bölgede meydana gelen olayların hepsi bir hikmete binaen meydana geliyor.”⁵⁴⁸ Râzî ise bu ayetlerin tefsirinde ayetlerin sarîh manalarından yola çıkarak açıklamalarda bulunur Musibet esnasında ümitsiz olan insan durumu ve Allah’ın her şeye gücü yeten kudreti gibi konular üzerinden açıklamalar yapar.⁵⁴⁹

وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنْ اشْكُرْ لِلَّهِ وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ

*“Andolsun ki biz, Lokman'a "Allah'a şükret!" diye hikmet verdik. Kim şükrederse kendi iyiliğine eder. Kim de nankörlük ederse, şüphesiz ki Allah, hiçbir şeye muhtaç değildir, daima övülmeye layıktır.”*⁵⁵⁰

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, şu işari yorumlamalarda bulunur: “Hikmet ve hikmetin yolu Allah’a karşı yapılan şükürdür. Hikmet, işin en iyisini yapmak ve fikir ile sözün en iyisini söylemektir.”⁵⁵¹ Râzî ise bu ayetin tefsirinde Lokman (as)’a verilen hikmet üzerinden açıklamalar yapar. Ve hikmetin amelin ilme olan uygunluğuna dikkat çeker ve hikmetin bir gereği olarak ilmin amel ile bir olması gerektiğine işaret eder.⁵⁵²

2.3.3. Fenni İlimler

Kur’an-ı Kerim’de din ile ilgili ilimlerin dışında bahsedebileceğimiz bir diğer ilim çeşidi, fennî ilimlerdir. Bu konuda da müfessirimiz İbn Berrecân’ın yorumlarından tespit ettiklerimizi zikredeceğiz.

⁵⁴⁷ Fatır, 35/41.

⁵⁴⁸ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 231-232.

⁵⁴⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XV, 31-32; XVIII, 423-424.

⁵⁵⁰ Lokman, 31/12.

⁵⁵¹ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, IV, 357.

⁵⁵² Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XVIII, 152-153.

2.3.3.1. Zaman

Kur'an-ı Kerim'de önemle bahsedilen konulardan biri, zamandır. Bu başlık altında müfessirimiz İbn Berrecân'ın konuyla ilgili yorumlarını zikredeceğiz.

وَالْعَصْرِ {

“Asra yemin olsun ki...”⁵⁵³

Önceden de zikri geçen bu ayetin konu bağlantısı dolayısıyla tekrardan zikredeceğiz. İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, şu işari yorumlarda bulunur: “Allah diğer mahlûkatlara kasem ettiği gibi bu ayette de zamana kasem etmiştir. Bu kasemde Allah, kendisine, isimlerine, sıfatlarına, kudretinden oluşan fiillerine, ilmine ve kullarından istemiş olduğu şeylere işaret eder. Mümkündür ki, çok uzun olan zamanların içerisinde Muhammed (sav)’in ümmetinin içinde bulunduğu zamana yemin etmiştir. Bu zamanında bir ikindi vakti kadar zaman teşkil ettiğine işaret edilmiştir.”⁵⁵⁴ Râzî ise bu ayette ‘Asr’ kelimesinin muhtemel farklı anlamları ve yorumlarıyla beraber Peygamberimiz (sav)’in de içinde yaşadığı ve İslam’ın yayıldığı asr-ı saadete işâret edildiğini söyler.⁵⁵⁵ İbn Berrecân bu ayette farklı olarak, Peygamberimiz (sav)’in ümmetinin yaşadığı dönemin bir ikindi vakti kadar oluşuna yaptığı işârettir.

2.3.3.2. Madde

Madde veya şey dediğimiz kelime; ‘bilinebilen ve hakkında haber verilebilen, Allah’ın yaratmayı dilemiş olduğu bütün nesneler’ şeklinde anlamlandırılmıştır.⁵⁵⁶ Şimdi, konuyla ilgili İbn Berrecân’ın yorumlarını zikredeceğiz.

وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

“Biz herşeyden iki çift yarattık. Umulur ki, iyice düşünürsünüz.”⁵⁵⁷

⁵⁵³ Asr,103/1.

⁵⁵⁴ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, V, 540.

⁵⁵⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIII, 388-391.

⁵⁵⁶ Isfahânî, *el-Müfredât*, s. 357.

⁵⁵⁷ Zâriyat, 51/49.

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, ‘وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ’ ifadesi ile Allah yarattığı mahlûkata ve şeylere dikkat çektiğini söyler. Aydınlık, karanlık, gündüz, gece, sıkıntı, saadet, sıhhat, hastalık, hayır, şer, zenginlik, fakirlik gibi şeylere işaret edildiğini dile getirir.⁵⁵⁸ Râzî ise bu ayetin tefsirinde geçen ‘zevc’ ifadesi üzerinden açıklamalar yapar. Râzî bu ayette çiftlerden bahsedilerek her şeyin, maddi veya manevi/görünmeyen, bir zıddının bulunduğunu söyler. Allah’ın bunlardan bahsetmesindeki hikmetin ise kendi tekliğini ve birliğini vurgulamak istemesi olduğuna işâret eder.⁵⁵⁹

2.3.3.3. Rüzgâr ve Bulutlar

Kur’an-ı Kerim’de, aşağıda zikredeceğimiz ayetlerden anlaşılacağı üzere, rüzgâr ve bulutlara sık bir şekilde vurgu yapılır. Bu yönüyle rüzgâr ve bulutların yaratılışına ve buna bağlı olarak meydana gelen olaylara dikkat çekilir. Şimdi, bu konu hakkında müfessirimizin bazı yorumlarını zikredeceğiz.

اللَّهُ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ فَتُثِيرُ سَحَاباً فَيَبْسُطُهُ فِي السَّمَاءِ كَيْفَ يَشَاءُ وَيَجْعَلُهُ كِسَافاً فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ فَإِذَا أَصَابَ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ

*“Allah O’dur ki, rüzgârları gönderir de bir bulut savururlar. Derken onu gökyüzünde nasıl dilerse öyle serer, parça parça da eder. Derken yağmuru görürsün, aralarından çıkar. Derken onu kullarından kimlere diliyorsa döküverdi mi derhal yüzleri güler.”*⁵⁶⁰

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde, şu işari yorumlarda bulunur: “Allah rüzgârları kısımlara ayırmıştır. Bu rüzgârlardan bir rüzgâr vardır ki helak edici ve felaket içindir. Bu rüzgâra, ‘en-Nakba’ denir. Bir rüzgâr çeşidi de vardır ki, onda hayat vardır ve hayat vericidir.”⁵⁶¹ Râzî ise bu ayetin tefsirinde bulut ve yağmurun gerçekleşmesinin hikmetlerine değinir ve açıklamalarda bulunur.⁵⁶²

İbn Berrecân, Hâc suresinin tefsirinin bir bölümünde bulut ve rüzgârların etkisiyle tabiatta oluşan dönüşüm ve değişime şöyle işaret eder:“ Muktedir olan

⁵⁵⁸ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, V, 196.

⁵⁵⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XX, 387.

⁵⁶⁰ Rum, 30/48.

⁵⁶¹ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 366.

⁵⁶² Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XVIII, 130-131.

Allah'ın acayip gücünden birisi de, rüzgârları ve vakitleri insanlık için tayin etmesidir. Allah, yeryüzünü ve gökyüzünü yaratıp vakitlerini de tayin edip belirledi. Allah, emri ve gücü ile su, rüzgâr, hava ve yere vahyedip kendilerine emredilen görevi yapmalarını istedi. Allah'ın bu vahyi ve emri ile insanlık tarihinden beri tabiat, muhteşem bir düzen ile tekrar tekrar yok olup hayat buluyor.”⁵⁶³

2.3.3.4. Astronomi

Astronomi kelimesi Yunanca'daki astron ve nomos kelimelerinden türetilmiştir. Kelimelerin birleşmesiyle tamlama olarak ‘yıldızların yasası’ anlamındadır. Diğer bir anlamıyla gök bilimi ya da gökbilim olarak tarif edilmiştir. Şimdi bu konuyla ilgili olarak müfessirimizin yorumlarını zikredeceğiz.

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا

*“Allah O'dur ki yedi göğü ve yerden de onlar kadarını yarattı. Emir bunlar arasında iner ki Allah'ın her şeye kâdir olduğunu ve Allah'ın bilgisinin, her şeyi kuşattığını bilersiniz.”*⁵⁶⁴

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, şu işarî yorumlamalarda bulunur: “Bu ayet bilim ayetidir. Allah bu ayet ile kullarına inceleme ve kanıtlama yolunu gösterir. Ta ki O’nu yani yoktan var edeni yani Allah’ı tanısinlar. Şüphesiz, kim bu yedi kat semayı yaratmışsa yine aynı şekilde yaratmaya kadirdir. “Yedi gök sema ile yeryüzü içindekilerini ve arasındakilerini yaratan kimdir? ...” sözleriyle de inceleme ve kanıtlama ilmine dikkat çekildiğine işâret eder.⁵⁶⁵ Râzî ise bu ayetin tefsirinde, gök kadar yer, ifadesi üzerinden Allah’ın kudretinin eserleri çerçevesinde açıklamalarda bulunur.⁵⁶⁶

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ

⁵⁶³ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 370.

⁵⁶⁴ Talak, 65/12.

⁵⁶⁵ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, V, 352.

⁵⁶⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI, 546-547.

*“Geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı yaratan O'dur. Bunların her biri kendi dairesinde dolaşmaktadır.”*⁵⁶⁷

İbn Berrecân bu ayette geçen; gece, gündüz, güneş ve ayın baştan sona doğru bir yörüngede dönmelerinin Allah'ın iradesi ve hükmü ile olduğuna işaret eder. Bu ayet ile süre ve vakitlerin oluşumuna, dünyanın bir gün yok olacağına ve ahiret gününe işaret edildiğini dile getirir.⁵⁶⁸ Râzî ise bu ayetin tefsirinde ayeti önceki ayetlerle beraber değerlendirerek bu ayetin de Allah'ın kudretinin delilerine işaret ettiğini dile getirir. Ayeti açıklarken müfessirler, felsefeciler ve astronomi bilginlerinin görüşlerine de başvurur.⁵⁶⁹

⁵⁶⁷ Enbiya, 21/33.

⁵⁶⁸ İbn Berrecân, **Tenbîhu'l-Efhâm**, IV, 16.

⁵⁶⁹ Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, XVI, 130-138.

SONUÇ

Tefsir, anlaşılmasında güçlük olan lafızdan muradı açıklamak, şeklinde tanımlanmıştır. Tefsir ilmi ise, Kur'an'ı anlama çabaları neticesinde ortaya çıkmıştır. Tefsir ilmi, İslam dininin ilk yıllarına kadar dayanır. Hz. Muhammed (sav) de Kur'an'ı sahabeye açıklama itibarıyla ilk müfessirdir. O yıllardan günümüze birbirinden farklı yaklaşımlarla birçok tefsir yazılmıştır. Bu tefsirler içerisinde işârî tefsir de yer almaktadır. İşârî tefsir kaynak olarak; Kur'an-ı Kerim, Peygamberimiz (sav)'in sözlerinden ve yaşantısından müteşekkil olan sünnet ve sahabenin kavil ve uygulamalarına dayanır.

İşârî tefsir ya da tasavvufî tefsir, keşf ve ilham yoluyla Kur'an'ın ayetlerinin bir bölümünün veya tamamının yorumlandığı tefsirler şeklinde tanımlanmıştır. İşârî sufi tefsir ve nazarî sufi tefsir, işârî tefsirin iki yorum şekli sayılır. İşârî sufi tefsir, işârî tefsirler içerisinde makbul ve muteber olanıdır. Nazarî sufi tefsir ise Kur'an ve sünnet çerçevesinde yorumlar içermediği için makbul sayılmamıştır. Bu sebeple, Kur'an'ın başından sonuna kadar tefsir edilmiş olan herhangi bir nazarî sufi tefsir eseri yoktur.

İbn Berrecân'ın hayatını sürdürdüğü Endülüs, İslam kültür medeniyeti içerisinde mühim bir yere sahiptir. Buradaki ilmi çalışmalar, Tarık b. Ziyad'ın Endülüs'ü fethetmesiyle başlar. Bu itibarla Endülüs, birçok ilim adamı ve öncü şahsiyeti yetiştirmiştir. Bunlardan biri de İbn Berrecân'dır. Onunla beraber o dönemde İbnü'l-Arif, İbn Hırzihim, İbnü'l-Kâsî vb. birçok şahsiyet yaşamıştır. Bu şahsiyetler içinden İbn Berrecân daha çok İbnü'l-Arif ile yakın dostluk kurmuştur. Hatta dönemin sultanı Ali b. Yusuf Taşfin, daha önceden devlet aleyhindeki isyan korkusuyla, halk nezdinde itibarlı olan her iki şahsiyeti aynı anda tutuklamış ve zindana atmıştır.

İbn Berrecân, çok yönlü bir şahsiyet olmakla beraber tasavvuf ile ön plana çıkmıştır. Buna rağmen, başlı başına tasavvuf konularını ihtiva eden eserler telif etmemiştir. Tasavvufî fikirlerini ekseriyet ile telif ettiği eserlerine yaymıştır. Bu eserlerinden biri *Tenbihu'l-Efhâm ila Tedebburi'l-Kitabi'l-Hakîm ve Taa'rrufi'l-Âyâti ve'n-Nebei'l-A'zîm* adlı tefsiridir.

Biz de, farklı ilimleri ihtiva etmekle beraber, işârî tefsirin bir örneği olan İbn Berrecân'ın *Tenbihu'l-Efhâm ila Tedebburi'l-Kitabi'l-Hakîm ve Taa'rrufi'l-Âyâti ve'n-Nebei'l-A'zîm* adlı tefsirini ele aldık. Çalışmamızda, İbn Berrecân'ın tefsirinden elde ettiğimiz işârî tefsir örneklerini er-Râzî'nin yorumlarıyla beraber zikrettik. Bu şekilde İbn Berrecân'ın işârî yorumlarında, er-Râzî'yle benzer ve ayrı yönlerini görmüş olduk. er-Râzî'yi İbn Berrecân ile kıyas etmemizin asıl sebebi, er-Râzî'nin tefsirinin makbul ve muteber sayılmasıdır.

Şimdi, çalışmamızın daha da somutlaşması için tezimizde geçen usulu'd-din ile ilgili işârî tefsir yorumlarından birkaç örnek verelim:

- “Rabbinin gölgeyi nasıl uzatmakta olduğunu görmedin mi? Dileseydi onu elbet hareketsiz de kılardı. Sonra biz güneşi, ona (gölgeye) delil kılmışızdır. Sonra da onu yavaş yavaş kendimize (başka yöne) çekmekteyiz.”⁵⁷⁰

Ayette geçen gölgenin durumuyla ilgili olarak müellifimiz İbn Berrecân, bu ayetlerin tefsirinde her gölgenin kendi şahsını gösterdiğini/yansıttığını ve bu gölgenin de dolaylı olarak Allah'a secdeyi gösterdiğine işaret eder. Bu ayet ile her şeyin ve herkesin kâfir, asi, itaatkâr ve müminin bilmeden de olsa Allah'a secde halinde olduklarını dile getirir.⁵⁷¹Bundan anlaşılıyor ki Allah'ın yaratmış olduğu iman eden veya etmeyen her insan Allah'a secde halindedir. Râzî, gölgenin hem insanlara hem de hayvanlara faydalarının olduğunu ve katıksız bir ışık ve karanlığın insanlar için bir fayda sağlamadığını dile getirir. Gölgenin artması, eksilmesi ve

⁵⁷⁰ Furkan, 25/45-46.

⁵⁷¹ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, I, 134.

halden hale geçmesi de Allah'ın varlığının birer delilidir, der.⁵⁷² Bu yoruma baktığımızda isteyerek ya da istemeyerek her şeyin Allah'a secde halinde olduğunu zikretmesi ilginç olan durumlardan bir tanesidir.

- “Bu Kur’ân Rahmân ve Rahîm olan Allah tarafından indirilmiştir.”⁵⁷³ ayetinin tefsirinde şunları söyler: “Allah’ın isimlerinin sure başlarında gelmesi, bazı faydaları iktiza eder. Onlardan biri, Allah’ın kendi isimlerini bizlere öğretmek istemesidir. Diğeri de, Kur’an-ı Kerim surelerinde geçen manaların çizmiş olduğu çerçeveyi bizlere göstermektir.⁵⁷⁴ Bu yorumuyla İbn Berrecân, el-Esmâü’l-Hüsna’ya verdiği önem görmekteyiz. Yine müfessirimiz, Allah’ın isimlerinin marifet ve ilim yoluyla anlaşılabilir üç şekilde derecelendiğine işaret eder: “Birincisi zahir olan şekil, ikincisi bâtın olan şekil diğeri de Allah’ın isimlerini bilmeyi talep edenlerin anlayabileceği şekil.”⁵⁷⁵
- Huruf-u mukataadaki işâretler ile ilgili İbn Berrecân, Lokman suresinin başında geçen ‘الم’ harfleri ile ilgili olarak şunlara işâret eder: “Bu harfler Allah’a olan yakınlık ve uzaklığı ifade içindir. Mesafe olarak hiçbir şey Allah’a uzak değildir. Asıl uzaklık ve yakınlık, Allah’a karşı olan dostluk ve Allah’tan olan uzaklık ile alakalıdır. Allah’a dost olan O’na yakındır, Allah’tan uzaklaşmak isteyen ise O’na uzaktır.”⁵⁷⁶ Bu yorumda müfessirimizin Allah’a olan yakın ve uzaklığı farklı bir şekilde ele alması dikkat çeken konulardan bir tanesidir. Râzî ise ‘الم’ ve diğer surelerde gelen huruf-u mukattaanın kendilerinden sonra gelen ayetler ile anlam açısından bir tenasüb içerisinde olduğunu vurgular. Râzî, Bakara suresinin başında

⁵⁷² Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XVII, 241-243.

⁵⁷³ Fussilet, 41/2.

⁵⁷⁴ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, V, 565.

⁵⁷⁵ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, V, 235.

⁵⁷⁶ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, IV, 355.

huruf-u mukattaa meselesiyle ilgili ulema ve müfessirlerin görüşlerini geniş bir şekilde ele alır. Huruf-u mukattaaya anlam verilip verilemeyeceğini, huruf-u mukataanın anlamlarının bilinip bilinemeyeceğini, kelimcilerin görüşlerini ve tüm bu konulardaki delillerini zikreder.⁵⁷⁷

- Ahiret konusuyla ilgili bir işârî yorumdan örnek verecek olursak;

“عَلَى أَنْ تُبَيِّلَ أَمْثَالَكُمْ وَتُنْشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ”

“Böylece sizin yerinize benzerlerinizi getirelim ve sizi bilmediğiniz bir yaratılıştta tekrar var edelim diye (böyle yapıyoruz).”⁵⁷⁸

Müfessirimiz İbn Berrecân, zikrettiğimiz ayetin tefsirinde berzah âlemindeki her insanın kendi cismiyle var olacağını ve cisim olarak tekrardan yaratmanın Allah’a zor olmadığını dile getirerek bedenini iki defa öleceğine işâret eder: Birincisi, bu dünyadaki ölüm diğeri ise berzah âleminde gerçekleşecek olan ölümdür.⁵⁷⁹ Râzî ise bu ayetlerde ölümden sonra tekrardan diriltmenin Allah için zor bir iş olmadığına ve haşr olayının delillerine işâret eder. İbn Berrecân’ın bu ayetlerde ayrıldığı nokta, berzah âleminde tekrardan ölmenin var olduğuna ve bu şekilde ölümün iki defa gerçekleşeceğine işâret etmesidir.⁵⁸⁰

- Cennet ve cehennemin nerede olacağı da dikkatleri çeken bir meseledir. Bununla ilgili olarak müfessirimiz İbn Berrecân, cennet ve cehennemin semada değil aksine yerde yani bu dünyada olacağını söyler. Cennetteki nehirlerin ise bu dünya arzında bulunan Seyhan, Ceyhan, Fırat ve Nil gibi nehirlerin olacağını dile getirir. Her ne kadar

⁵⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, I, 410-426.

⁵⁷⁸ Vakıâ’, 56/60.

⁵⁷⁹ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 137.

⁵⁸⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXI, 224-226.

bu durum bizlere görünmese de ve bizler bunu hissetmesek de bu, onların bu dünya arzında olamayacağını göstermez, der.⁵⁸¹

- *“Musa dedi ki: "Ey Rabbim! Benim göğsüme genişlik ver, işimi kolaylaştır, dilimden düğümü çöz ki, sözümü iyi anlasınlar."”⁵⁸²*

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde, Hz. Musa (as)’ın hem Kıptice hem de İbranice bildiğine bununla birlikte bir cinayetten dolayı Firavundan kaçıp Medyen’e sığındığı yıllarda dilinin tutukluluk yaptığına işâret eder. Nasıl ki bir şahıs kendi memleketinden uzak bir yerde yaşayıp uzun yıllar geçtikten sonra konuşması sonradan yaşadığı yerin konuşmasından etkilenip değişebiliyorsa Hz. Musa (as)’ın konuşmasının da Medyen’de yaşadığı yıllarda bu şekilde değiştiğine işâret eder, İbn Berrecân. Bu sebeple Hz. Musa (as) Firavun’a gittiğinde ‘.. لِي رَبِّ اشْرَحْ’ ayetlerini söylediğine dikkat çeker.⁵⁸³ Râzî ise bu ayette duanın Allah’a yakınlaşmaya vesile olduğunu ve karşısındaki kişinin de zorlu bir kişi olması hasebiyle Hz. Musa (as)’ın da yaptığı dua ile Allah’ın dinine yapacağı davet için kendisine yardımcı olmasını istediğine işâret eder.⁵⁸⁴

Şimdi de, furûu’d-dîn konularıyla ilgili ayetlerin işâri yönlerinden bazı örnekleri zikredeceğiz:

- *“Bir de sabırla, namazla yardım isteyin. Şüphesiz bu, (Allah'a) saygılı olanlardan başkasına ağır gelir.”⁵⁸⁵*

İbn Berrecân bu ayetlerin tefsirinde, Allah’tan sabır ve namazla yardım istenilmesinin emredildiğine işâret eder. Sabrın namaz ile beraber zikredilmiş olması, kıyam/namaz emrine karşı acizlik edenler, yürümekte zorluk çekenler, göremeyenler, ticaret ile

⁵⁸¹ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 192, 194.

⁵⁸² Tâhâ, 20/25-28.

⁵⁸³ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, V, 92.

⁵⁸⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XV, 474.

⁵⁸⁵ Bakara, 2/45.

meşgul olanlar, ilim okuyanlar ve günahlara tabi olanların durumuna işarettir. Bu gibi mazeretler şeytanın emirleriyle/vesveseleriyle oluşmuş olan mazeretlerdir. Allah tüm bunlarla beraber sabretmeyi ve şeytanın şerrinden namaz ile Allah’a sığınmaya işaret eder.⁵⁸⁶ Râzî ise bu ayetin tefsirinde sabır ve namazın hakikatine dair açıklamalar yapar. İslam dinini kabulden sonra kişiye nefsi arzuların zorbalığı başlar. Kişi bunlara karşı ancak namazla beraber karşı koyabildiğini dile getirir.⁵⁸⁷

- *“Biz insana, ana babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Eğer onlar, seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi (körü körüne) bana ortak koşman için zorlarsa, onlara itaat etme. Dönüşünüz ancak banadır. O zaman, size yapmış olduklarınızı haber vereceğim.”*⁵⁸⁸

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, anne-babaya iyilik konusunda şu işari yorumlamalarda bulunur: “Anne-babaya iyilik nimet veren Allah’a karşı bir şükürdür. Onlara yapılan her iyilik, Allah’ın ‘eş-Şekûr’ isminden çıkan birer tecellinin göstergesidir. Onlara yapılan iyilik sanki Allah’a karşı yapılmış olan birer şükür gibidir. Anne-babaya iyilik hakkın eda edilmesi, yaptıkları iyiliklere karşı oluşmuş olan borcun ödenmesi, büyüklere karşı yapılmış olan bir saygı ve iyiliğe karşı olarak yapılmış olan bir iyiliktir. Anne-babasının hakkını bilen kişi ve haklarını eda eden kişi, Rabbine karşı olan hakkını eda etmiş gibi olur.”⁵⁸⁹ Râzî ise bu ayetin tefsirinde anne-babaya iyi davranma, onlara olan itaatin gerekliliği ve sınırları meseleleri çerçevesinde açıklamalarda bulunur.⁵⁹⁰

- *“O halde beni anın, ben de sizi anayım. Bana şükredin de nankörlük etmeyin.”*⁵⁹¹

⁵⁸⁶ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 202.

⁵⁸⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, II, 485-486.

⁵⁸⁸ Ankebut, 29/8.

⁵⁸⁹ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, IV, 299.

⁵⁹⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XVII, 597-599.

⁵⁹¹ Bakara, 2/152.

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, şu işari yorumlarda bulunur: “Bil ki ey talip! Zikir, Allah’ın en büyük rızası ve ibadetlerin özüdür. Şüphesiz ki Allah, şeriatı, farzların farz oluşunu, nafilelere olan teşviki ve cihadı farz kılmasının hikmeti zikrin ikamesidir.”⁵⁹² Râzî ise bu ayetin tefsirinde Allah’ın kullarını iki şeyle mükellef tuttuğunu söyler: Zikir ve şükür. Zikir ve şükürün Allah’ın yarattığı mahlûkat ve mevcudat üzerinde tefekkür etmeyle olacağını açıklar. Kulun asıl vazifesinin Allah’ı anmak ve O’na şükretmek olduğuna işâret eder.⁵⁹³ Bu yoruma baktığımızda İbn Berrecân’ın zikrin maksadının ve ikamesinin nasıl ve ne şekilde olduğunu farklı bir bakış açısıyla ele aldığını görmekteyiz.

- *“Hani bir zamanlar Musa kavmine dedi ki; Ey kavmim cidden siz o buzağıyı put edinmekle kendi kendinize zulmettiniz, bari gelin Rabbinize tevbe ile dönün de nefislerinizi öldürün. Böyle yapmanız Bârî Teâlâ’nız katında sizin için hayırlıdır, böylece tevbenizi kabul buyurdu. Gerçekten de o Tevvab ve Rahîm’dir.”*⁵⁹⁴

İbn Berrecân bu ayetin tefsirinde, Deccal’in Yahudiler içinden çıkacağına ve Yahudilerin önceden küfre düştükleri gibi Deccal’e yardım ederek küfürlerine tekrardan devam edeceklerini söyler. Deccal’in akıbeti hakkında ise Allah’ın hükmü ve İsa (as)’ın vasıtasıyla öleceğine işaret eder.⁵⁹⁵ Râzî ise bu ayetin tefsirinde İsrailoğullarının buzağıyı ilahlaştırmalarından sonra tevbe etmeleri ve nefislerini öldürmeleri hakkında müfessirlerin görüşleriyle beraber açıklanmalarda bulunur. ‘Kendi nefislerinizi öldürünüz!’ emrinden kasıt, tevbe mi yoksa gerçek bir öldürme olayı mı kastediliyor. Bu meseleler hakkında, her iki ihtimal çerçevesinde de

⁵⁹² İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, V, 284.

⁵⁹³ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, IV, 71.

⁵⁹⁴ Bakara, 2/54.

⁵⁹⁵ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, I, 212.

açıklamalarda bulunur.⁵⁹⁶ Müfessirimizin Deccal'in Yahudiler içinden çıkacağını dile getirmesi dikkat çeken yönlerden bir tanesidir.

Saydığımız örneklerden hareketle tezin tamamını göz önünde tutup düşündüğümüzde, İbn Berrecân'ın er-Râzî ile olan ortak ve ayrı yönlerinin daha iyi anlaşılabilceğı kanaatindeyiz.

Son olarak, Kur'an-ı Kerim'e dair yaklaşımlar içerisinde, işârî bir bakış açısı ve yaklaşımın da olduğunu neticesine vardık. Bu çalışma ile İbn Berrecân'ın *Tenbihu'l-Efhâm* adlı tefsirinin işârî yönlerini ve onun işârî tefsir anlayışını öğrenmiş olduk.

⁵⁹⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, III, 5-12.

KAYNAKÇA

- ATEŞ, Süleyman, **İşari Tefsir Okulu**, İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974.
- BARDAKÇI, Necmettin, “İbnü’l-Arabî Öncesi Endülüs’te Tasavvuf”, **İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü’l-Arabî Özel Sayısı-2)**, sayı 23, 2009.
- BİRİŞİK, Abdülhamit, “Tefsir”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, c.XL, 2011.
- el-BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim, **Sahihu’l-Buhârî**, thk. Muhammed Züheyr b. Nasır en-Nasır, Dâru Tavku’n-Necât, 1422.
- CERRAHOĞLU, İsmail, “Tefsir Usûlü”, **Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları**, Ankara, 2010.
- el-CEVZÎ, Ebû’l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdadî, **Keşfü’l-Müşkil min Hadîsi’s-Sahîhayn**, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Dâru’l-Vatan, Riyad, 2002.
- ÇELİK, Muhammed, “İşari Tefsirin Sınırları ve Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’da İşârî Tefsir”, **D.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Diyarbakır, 2002, c.4, sayı 2.
- DEMİRCİ, Muhsin, **Tefsir Tarihi**, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları (İFAV), İstanbul, 2009.
- DERELİ, Muhammet Vehbi, “İşari Tefsirlerin Geçerliliği ve Problemleri Üzerine”, **DEÜİFD**, sayı: 34, 2011.
- EBU’L-ÂLÂ, Afîfî, **Muhyiddin İbnü’l-Arabî’nin Tasavvuf Felsefesi**, (çev. Mehmet Dağ), Kırkambar kitaplığı, Ankara, 1975.
- el-FİRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, **el-Kâmûsü’l-Muhît**, Müessesetü’r-Risale, Beyrût, 2005.
- _____, **Tenvîrû’l-Mikbâs Min Tefsîri İbn Abbas**, Matbaatu Mustafa el-Bâbî’l-Halebî, Mısır, 1951.
- GÖRDÜK, Yunus Emre, “İşârî Tefsirin Mahiyeti, Şer’î Temelleri ve Bâtınî Yorumdan Farkı”, **Marife Dinî Araştırmalar Dergisi**, c.11, sayı 2, 2011.

HUCVİRÎ, Ebu'l Hasen Alî b. Osman b. Ebî Alî el-Cüllâbî, **Keşful-Mahcûb/Hakikat Bilgisi**, (çev. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2010.

el-HÜLÎ, Emin, **et-Tefsir Ma'alimu Hayatihi ve Menhecuhu'l-Yevm**, Daru'l-Kitabi'l-Lübnanî, Beyrût, 1982.

el-ISFAHANÎ, Ebi'l-Kasım Huseyn b. Muhammed er-Ragıp, **el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân**, thk. Nizâr Mustafa el-Bâz, Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke, 2009.

_____, **Hilyetü'l-Evliya Ve Tabakâtu'l-Asfiya**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1989.

İBNÜ'L-ARABÎ, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî, **Fütuhât-ı Mekkiyye**, (çev. Ekrem Demirli), Litera Yayıncılık, İstanbul, 2012.

İBNÜ'L-ARÎF, Ebü'l-Abbas, **Miftahü's-Saade ve Tahkîku Tariki's-Saade**, thk. İsmet Abdüllatif Dendeş, Darü'l-Garbi'l-İslâmi, Beyrût, 1993.

İBN ATİYYE, el-Kâdi Ebû Muhammed Abdulhak b. Tâlib, **el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz**, thk. A. Abduşşâfi Muhammed, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1993.

İBN BATTÂL, Ebû'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik, **Şerhu Sahîh-i Buhârî**, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2003.

İBN BERRECÂN, **Tenbihu'l-Efhâm ila Tedebburi'l-Kitabi'l-Hakîm ve Ta'arrufi'l-Âyât ve'n-Nebei'l-'Azim**, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2013.

_____, **Şerhu Esmâi'l-lahi'l-Hüsna**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 2010.

İBNÜ'L-ABBÂR, Muhammed b. Abdillâh b. Ebi Bekr el-Kudai, **et-Tekmile li Kitabi's-Sıla**, thk. İbrahim el-Ebyari, Daru'l-Kitabi'l-Mısri el-Lübnanî, 1989.

_____, **el-Mu'cem fi Ashâbi'l-Kadi el-İmam Ebi Ali es-Sadeî**, Daru Sadr, Beyrût t.y.

İBN HACER, Ahmed b. Ali el-Askalani, **Lisânü'l-Mîzân**, haz. Abdulfettah Ebu Gudde, Mektebetü'l-Matbuâtî'l-İslâmiyye, Beyrût 2002.

_____, **Fethu'l-Bârî 'Alâ Sahîhi'l-Buhârî**, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki-Muhibbüddin el-Hatîb, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1959.

İBN HALDÛN, Abdurrahmân b. Muhammed Veliyyüddîn, **Mukaddime**, thk. Abdullah Muhammed Dervîş, Dar Ye'rub, Dımaşk, 2004.

- İBN MÂCE, Hafız Ebî Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, **Sünenu İbn Mâce**, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Mısır, Daru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye, 1952.
- İBN MANZÛR, Cemaluddîn Ebi'l-Fadl Muhammed, **Lisânü'l-Arab**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2013.
- İBN RÜŞD, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, **Faslü'l-Makal**, thk. Muhammed Ammare, Dâru'l-Maa'rif, Mısır, 1969.
- İBNÜ'Z-ZEYYÂD, Ebu Ya'kub Yusuf b. Yahya et-Tâdeli, **et-Teşevvüf ila Ricali't-Tasavvuf**, thk. Ahmed et-Tevfik, Rabat, 1984.
- İBNÜ'Z-ZÜBEYR, Ebu Cafer Ahmed b. İbrahim es-Sekafi el-Asîmî el-Gırnâtî, **Kitabu Sılati's-Sıla**, thk. Abdüsselam Herrâs, Said A'râb, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şüuni'l-İslâmiyye, Rabât, 1993.
- WAARDENBURG, Jacques "Teslîs", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, c.XL, 2011.
- KARADENİZ, Osman, "İbn Berrecân", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, c.XIX, 1999.
- KARSLI, İbrahim H., **Kur'an'ı Anlamaya Giriş**, DİB Yayınları, Ankara, 2012.
- el-KELÂBÂZÎ, Ebu Bekir Muhammed b. İshak, **et-Ta'arruf li Mezhebi Ehl'it-Tasavvuf**, haz. Ahmed Şemseddin, Darü'l-Kütütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 1993.
- KIRCA, Celal, **Kur'an-ı Kerim ve Modern Bilimler**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1982.
- el-KURTUBÎ, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed, **el-Câmî li-Ahkâmî'l-Kur'an**, ter. M.Beşir Eryarsoy, Buruc Yayınları, İstanbul, 1996.
- KÜÇÜK, Hülya, Hamza KÜÇÜK, "Endülüs'ten Önemli Bir Sima: İbn Berrecân", **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, yıl: 2002, c.14, sayı: 14.
- el-MAKBİLÎ, Sâlih b. Mehdî, **el'Alemuş-Şamî fi İşâri'l-Hak 'Ale'l-Âbâ ve'l-Meşâyih**, Beyrût, 1985.
- el-MAKKÂRÎ, Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî, **Nefhu't-Tîb min Gusni'l-Endülüsi'r-Ratib**, thk. Dr. İhsan Abbas, Daru Sadr, Beyrût, 1988.
- el-MEKKÎ, Ebu Tâlib, **Kûtü'l-Kulûb fî Muâmeletü'l-Mahbûb ve Vasfu Tarîki'l-Mürîd ilâ Makâmi't-Tevhîd**, thk. Mahmud İbrahim Muhammed er Rıdvânî, Mektebetü's-Dari't-Türâs, Kâhire, 2001.
- MERÂKEŞÎ, Abbas b. İbrahim Semlali, **el-İ'lâm bi Men Halle Merâkeş ve Agmât mine'l-A'lâm**, el-Matbaatü'l-Melikiyye, Rabat, 1977.

MUKÂTİL B. SÜLEYMAN, Ebu'l Hasan b. Beşir el-Ezdî el-Belhî, **Kur'an Terimleri Sözlüğü El-Eşbâh ve'n-Nezâir Fi'l-Kur'ani'l-Kerim**, (çev. M. Beşir Eryarsoy), İşaret Yayınları, İstanbul, 2003.

el-MÜNÂVÎ, Zeynuddin Muhammed Abdurraûf b. Tâci'l-'Arifîn b. Nûriddîn Alî, **Feyzu'l-Kadîr**, thk. Hamdi ed-Demirdaş Muhammed, Mektebetu't-Ticariyyeti'l-Kübra, Mısır, 1938.

MÜSÂİD MÜSLİM, Abdullah, **Gelişme Döneminde Tefsir**, (terc. Muhammed ÇELİK), İzmir, Yeni Akademi Yayınları, 2006.

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. El-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, **el-Camiu's-Sahih**, (terc. Ahmed Davudoğlu), Sönmez Neşriyat, İstanbul, 2018.

en-NEBHÂNÎ, Yusuf b. İsmail, **Camiu Kerâmâtî'l-Evliyâ**, thk. İbrahim Atve İvaz, Merkezi Ehli Sünnet Berekât-ı Rıza, Gucarat (Hindistan), 2001.

en-NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, thk. Abdülğaffar Süleyman el-Bendârî-Seyyid Kûsrevî Hasan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.

ÖZDEMİR, Mehmet, "Endülüs", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, c.XI, 1995.

er-RÂZÎ, Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, **Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb**, (çev. Suat Yıldırım-Lütfullah Cebeci), Akçağ Yayınları, Ankara, 1992.

es-SERRÂC, Ebu Nasr Abdullah b. Alî b. Muhammed et-Tûsî, **el-Lumâ'**, thk. Abdulhâlîm Mahmud, Daru'l-Kütübi'l-Hadis, Mısır, 1960.

es-SUYUTÎ, İmam Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebe Vehbe, Kahire, 1976.

_____, **el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 2000.

_____, **Muhtasar el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an**, (terc. Ömer KARA), Ravza Yayınları, İstanbul, 1993.

ŞÂTIBÎ, Ebu İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Gırnati, **el-Muvâfakât fi Usûli's-Şari'a**, (thk. Muhammed Abdullah Draz), el-Matbaatü'r-Rahmaniyye, Mısır, 1968.

ŞEVKÎ, Ali Ömer, **Mevsuâtü'l-Hadarâti'l-İslâmiyye**, Amman, 1923.

et-TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, **Tefsiru't-Tâberî Câmiu'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an**, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Dar Hecer, Mısır, 2008.

_____, **Taberi Tefsiri**, (ter. Kerim Aytekin-Hasan Karakaya), Hisar Yayınevi, İstanbul, 1996.

et-TAHÂVÎ, Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî, **Şerhu Müşkili'l-Âsâr**, (thk. Şuayb el-Arnâvût), Müessesetü'r-Risale, Beyrût, 1994.

TAŞKÖPRÜZÂDE, Ahmed b. Mustafa, **Miftahü's-Saade ve Misbahü's-Siyade fi Mevzuatü'l-Ulûm**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1985.

et-TİRMİZÎ, Ebû Îsâ b. Sevre, **el-Câmiu's-Sahîh**, Şirketü'l Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bâbî'l-Halebî, Mısır, 1975.

et-TÜSTERÎ, Sehl b. Abdullah, **Tefsîrü't-Tüsterî**, (thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 2002.

ULUDAĞ, Süleyman, "İşari Tefsir", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, c.XXIII, 2001.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dîni Kur'ân Dili**, (haz. Kurul), Şura Yayınları, İstanbul, 1993.

———, **Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali (Sadeleştirilmiş)**, (haz. Selman YUSUFOĞLU) İstanbul, 2011.

YILDIZ, Mehmet, **İbn Berrecân (v. 536/1141) ve Tasavvuf Anlayışı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2016.

ez-ZEHEBÎ, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Siyeru A'lâmi'n Nübelâ**, (nşr. Şuayb el-Arnâvût- Hüseyin el-Esed) Müessesetü'r-Risale, Beyrût, 1985.

ez-ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, Mektebe Vehbe, Kâhire, 2000.

ez-ZERKÂNÎ, Muhammed Abdülazîm, **Menâhîlu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an**, (thk. Ahmed b. Ali), Darü'l-Hadîs, Kahire, 2001.

ez-ZERKEŞÎ, Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah, **el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'an**, (thk. Muhammed Ebû'l- Fadl İbrahim), Daru İhyâ-Dâru'l Ma'rife, Beyrût, 1957.